

DEPOT BRONZOVÝCH PREDMETOV Z HRADISKA LUŽICKEJ KULTÚRY NA SITNE¹

ONDREJ OŽĎÁNI – PAVEL ŽEBRÁK

A Bronze Hoard from the Lusatian Culture Hill-fort in Sitno. The study evaluates the bronze hoard, found in the cadastre of village Ilija, dist. Banská Štiavnica at the Lusatian culture hill-fort in Sitno. It was discovered during the excavation in 1986 under the floor of a dwelling in the trench I/86. It is a closed find that contained, in addition to the organic remains, a bronze belt with chased decoration, eight spiral bracelets, three twisted torcs (one in a fraction), a spiral ring, hair trimmings, a pin, a leather belt closure with bronze patches, closed cast iron eyelets and with an application in the shape of a spectacle pendant, a sand-glass shape pendant and two fragments of torcs (?) ending with eyelets. The hoard is dated back to the turn of the stages HA2/HB1, most likely up to the stage HB1. The study is divided into eight chapters. They include the history of the research, details about state of research at Sitno and archaeological context of the bronze hoard in the trench I/86, in depth 160 cm. The chapters dedicated to the results of the analyses of organic materials, preserved in the hoard, as well as paleobotanical results bring surprising findings, illustrating the technological processes of the production of the leather belt closure and the nature of the economic activity of the contemporary Sitno's inhabitants, as well as the natural environment of the micro-region.

The hill-fort at Sitno itself is presented as a centre of administrative, production, commercial and cultic centre of a supra-regional character. The hill-fort's inhabitants did not live in isolation, but kept extensive business contacts even with distant areas east and west. Evidence of these contacts is found in the pottery of the Čaka and Gáva cultures within the earlier stage of settlement, since the turn of the stages HA/HB a strong interference from the area of the Kyjatice culture is being noticed, as well as the influence of the Podolí culture.

Key words: Slovakia, Late Bronze Age, Lusatian culture, hillfort, hoard of bronze artefacts.

ÚVOD

Spoluautor príspevku, Pavel Žebrák, v roku 1986 v priebehu záchranného a zisťovacieho výskumu hradiska lužickej kultúry na Sitne, ktoré sa nachádza v katastri obce Ilija, objavil a vyzdvihol depot bronzových predmetov (Žebrák 1987a, 112, 113). V predloženom príspevku sa spracováva a vyhodnocuje výlučne len tento hromadný nález bronzových artefaktov, pričom sa neprihliadalo na keramické a iné nálezy, ktoré sa v priebehu výskumu získali v bezprostrednej blízkosti depotu, resp. počas trvania viacročných výskumných prác v celom areáli hradiska. Uvedomujeme si, že táto skutočnosť je určitým nedostatkom predloženého príspevku, ale na vysvetlenie uvádzame, že druhý autor štúdie, Ondrej Ožďáni, mal výlučné poverenie iba na spracovanie depotu ako samostatného nálezu a preto sa materiál získaný na lokalite v priebehu sedem rokov trvajúcich terénnych prác komplexne nevyhodnotil. Samozrejme, že do úvahy sa zobrali aj staršie nálezy, ktoré už boli publikované, alebo inak zverejnené odbornej pospolitosti a aj celková nálezová situácia, ktorá sa zdokumentovala pri výkope sondy I/86 počas výskumnej sezóny v roku 1986.

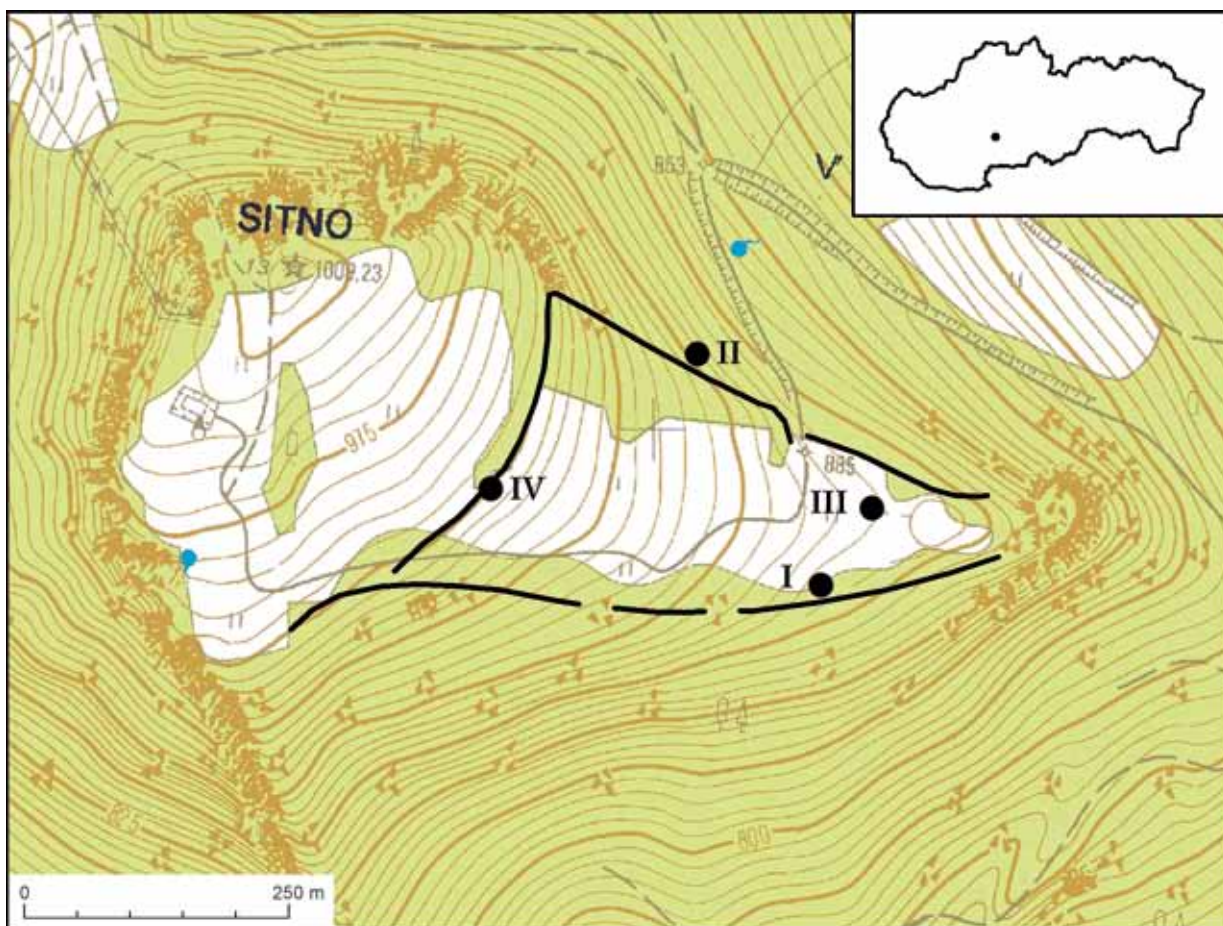
K HISTÓRII BÁDANIA NA SITNE

Masív Sitna, na ktorom sa nachádza hradisko lužickej kultúry, patrí do katastra obce Ilija, okr. Banská Štiavnica a leží 7 km juhozápadne od okresného mesta. Vrchol hory s nadmorskou výškou 1 009 m je zároveň dominantou a najvyšším bodom Štiavnických vrchov, ktoré od severu a západu ohraničuje údolie Hrona a z východu a juhozápadu pohorie Javorie a Krupinská planina.

Sitno ako archeologickú lokalitu amatérsky skúmal už koncom 19. stor. Andrej Kmeť, ktorý sa zaslúžil aj o jej uvedenie do literatúry (Medvecký 1924, 5–123). Na jeho výskumné aktivity v značnom časovom odstupe neskôr nadviazali najmä pracovníci Slovenského banského múzea (ďalej iba SBM) so sídlom v Banskej Štiavnici.

Ján Truchlík, veľký obdivovateľ A. Kmeťa a zamestnanec SBM v Banskej Štiavnici, v druhej polovici 20. stor. v priebehu 20 rokov trvajúceho archeologického výskumu získal veľký súbor keramického a kovového materiálu najmä z priestoru stredovekého hradu, ale aj z jednotlivých terás v areáli hradiska. Žiaľ, výsledky týchto výskumov, napriek tomu, že tento

¹ Príspevok vznikol s podporou grantového projektu 2/0091/16 agentúry VEGA.

Obr. 1. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Umiestnenie sond v areáli hradiska v roku 1986. I – sondy I-A a I-B – miesto nálezu bronzového depotu (vyhotovil M. Bartík z podkladov P. Žebráka).

nálezový súbor je zreštaurovaný a zdokumentovaný, doteraz nebol publikovaný (Labuda 2008, 78–80).

Ešte v roku 1970 Zora Liptáková, rovnako pracovníčka SBM v Banskej Štiavnici, uskutočnila na Sitne zisťovací výskum, ktorého výsledky doteraz taktiež neboli sprístupnené odbornej verejnosti. Z jej výskumu sa však v literatúre spomína fragment nedatovateľnej ihlice s odlomenou hlavičkou (Labuda 1981a, 120).

Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici uskutočnilo na Sitne v letných mesiacoch v rokoch 1978 až 1979 pod vedením Jozefa Labudu záchranný a zisťovací archeologický výskum. V prvej sezóne sa výskumné práce udiali v miestach prístupovej cesty do stredovekého hradu a na hradnom nádvorí. V druhom roku sa skúmalo najvyššie *plateau* vrchu Sitno pri chate A. Kmeťa, ktoré sa pokladá za akropolu hradiska lužickej kultúry. Výsledky výskumov boli publikované formou krátkych informatívnych správ a neskôr aj podrobnejšie v prehľadnom článku (Labuda 1980, 166–169; 1981a, 167–170; 1981b, 113–123).

Doposiaľ najdlhšie trvajúci archeologický záchranný a zisťovací výskum na Sitne uskutočnil Archeologický ústav SAV v Nitre v spolupráci so SBM v Banskej Štiavnici, ktorý v rokoch 1982 až 1987 viedol odborný pracovník ústavu Pavel Žebrák. Výskum bol vyvolaný v súvislosti s výstavbou retranslačnej stanice druhého televízneho programu v priestore tzv. akropoly a výkopom ryhy pre vysokonapäťové vedenie, ktorá lokalitu prešla približne v smere východ–západ. Začínala v miestach akropoly a končila až pri obvodovom vale hradiska v dĺžke 580 m, s hĺbkou 0,75 m až 1,5 m a s priemernou šírkou 1 m, pričom prerazala vnútorný val (Žebrák 1983, 265, 415, obr. 173). Výsledky siedmich výskumných sezón boli zatiaľ zverejnené len v stručných správach na stránkach ročenky AVANS, v jednom zborníku referátov a v populárno-náučných článkoch (Žebrák 1983, 265–267; 1984, 228, 229; 1985a, 259–261; 1985b, 16, 17; 1986, 257, 258; 1987a, 112, 113; 1987b, 331–333; 1987c, 21, 23; 1988, 142).

DOTERAJŠIE POZNATKY O LOKALITE

Hradisko lužickej kultúry sa rozprestiera na vrcholovej časti masívu Sitna. Zo severu, západu a juhu je prirodzene chránené strmými andezitovými skaliskami. Jediný vhodný a prirodzený prístup do prírodou opevneného priestoru bol možný len z východnej strany. Z tohto dôvodu sa v dolnej časti Sitna už možno v mladšej, ale s najväčšou pravdepodobnosťou až v neskorej dobe bronzovej vybudoval systém mohutného valového opevnenia. Takto vznikol ideálny obranný systém, ktorý pozostával jednak z prirodzenej ochrany prostredníctvom strmých skalných zrázov, a jednak z umelo navrhovaných valov, pozostávajúcich z dvoch línií (obr. 1). Prvú líniu tvorí vonkajší obvodový val, ktorý sa napája na sitnianske bralá z juhu a zo severu a z východnej strany je dodnes dobre zachovaný. Od juhu sa intencionalne kombinoval so skalnými stržami a aj dnes je ho možné sledovať len ako sotva badateľnú vyvýšeninu. Na časti tohto valového systému boli neskôr v stredoveku, asi v 13. stor., vybudované mohutné kamenné hradby, ktoré tvorili spolu so stredovekým hradom jednoliaty opevnený celok.

Druhú líniu valového opevnenia tvorí priečny val, ktorý rozdeľuje areál hradiska približne na dve polovice, na hornú a dolnú časť. Tento priečny val v stredoveku už nebol využitý na obranné účely. Vrcholová časť Sitna, približne západne od priečneho valu, sa všeobecne považuje za akropolu (Labuda 1981b, 113), v ktorej sa doteraz nachádza aj výdatný prameň vody dokonca v nadmorskej výške 970 m, čo je aj v súčasnosti prekvapujúcou skutočnosťou (obr. 1; Furmánek/Mitáš 2015, 258; Labuda 1981b, 119; Žebrák 1987c, 22).

Celý areál hradiska, ktorý bol zrejme už v praveku a neskôr predovšetkým v stredoveku terasovite upravovaný, má rozlohu približne 16 hektárov, a je doteraz najvyššie položeným opevneným bodom ľudu lužickej kultúry v období mladšej a neskorej doby bronzovej na Slovensku (Žebrák 1987c, 21, 22). Plocha celého hradiska postupne mierne klesá od severozápadu, od tzv. akropoly, kde sa nachádza aj najvyšší bod masívu, až po východný uzáver valového opevnenia, tzn. ku vstupnej časti, ktorá je najnižšie položeným miestom opevnenej plochy.

Táto strategická poloha Sitna bola ľuďom lužickej kultúry obsadená niekedy v priebehu mladšej doby bronzovej, koncom stupňa BD, pričom osídlenie trvalo počas celej neskorej doby bronzovej a skončilo až na začiatku doby halštatskej, v stupni HC. Pre úplnosť treba na tomto mieste uviesť, že areál bol osídlený pravdepodobne už v období eneolitu a neskôr v strednej dobe laténskej, v 2. stor. pred

n. l., ako to dokladajú nálezy grafitovej keramiky. Ojedinelým nálezom z doby rímskej sa zatiaľ javí nález bližšie neidentifikovateľnej antickej mince z 2. stor. n. l. Lokalita bola opäť osídlená až v 9. stor. a v období vrcholného stredoveku a novoveku. Nakoniec na východnom ostrohu lokality bol v 13. stor. vybudovaný stredoveký hrad, ktorého kamenné hradby vznikli prebudovaním a úpravou pravekého valového opevnenia. Stredoveký hrad zanikol v roku 1711 (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1983, 266).

Podľa doterajších výsledkov prieskumov a výskumov v areáli hradiska na Sitne je možné konštatovať, že počiatok osídlenia lokality ľuďmi lužickej kultúry možno položiť už do obdobia stupňa BD, resp. na začiatok stupňa HA1 (Labuda 1981b, 120). V náplni materiálnej kultúry sú v keramike badať evidentné vplyvy čakanskej a gávskej kultúry v rámci staršej fázy osídlenia hradiska. Neskôr, od prelomu stupňov HA/HB je pozorovaný pomerne silný zásah z oblasti kyjatickej kultúry, ako aj vplyvy podolskej kultúry z oblasti juhozápadného Slovenska. Najpočetnejšími nálezmi sú však fragmenty nádob lužickej kultúry, ktorá v tomto priestore reprezentuje v osídlení lokality domáci prvok (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1987c, 22, 23). Ako už bolo v texte spomenuté, podľa J. Labudu (1981b, 121, obr. 5: 5) na základe nálezov niektorých bronzových predmetov a keramiky záver pravekého osídlenia hradiska končí na počiatku stupňa HC.

Časové rozpätie osídlenia areálu Sitna v období mladšej a neskorej doby bronzovej dokladajú, okrem iného materiálu, aj nálezy bronzovej industrie a kadluby získané v minulosti buď náhodne, výkopmi A. Kmeťa a J. Truchlíka, alebo archeologickými výskumami v druhej polovici 20. stor. Zo starších nálezov je hodné spomenúť bronzovú šálku typu Jenišovice, ktorú objavil A. Kmeť v roku 1893 vo výkope situovanom do priestoru brány hradiska (Labuda 1981b, 120, obr. 1: 6; Novotná 1991, 17, tab. 4: 28). Je pozoruhodné, že P. Žebrák v roku 1985 v sonde umiestnenej niekoľko metrov nad bránou do hradiska a v blízkosti pôvodného výkopu A. Kmeťa objavil ďalšie úlomky z tejto šálky, ako aj fragment bronzovej misky a bronzový hrot šíp (Žebrák 1986, 257). Ďalší starší nález, a to bronzovú sekeru s tuľajkou, s postranným uškom a so silne odsadeným ostrím M. Novotná nesprávne lokalizovala do katastra obce Počúvadlo, pretože masív Sitna patrí do katastra obce Ilija (Novotná 1970a, 88). Dnes je už neznáme miesto deponovania bronzovej okuliarovitej spony s osmičkovitou slučkou, nájdennej v priestore Sitna, ktorú ako prvý publikoval L. Márton a neskôr spomína aj J. Eisner (1933, 153; Márton 1911, 351; Novotná 1991, 57).

Zatiaľ málopočetný súbor bronzových predmetov známych zo Sitna, ktoré boli doteraz buď v literatúre uvedené, alebo výnimočne aj vyobrazené, dopĺňa nález fragmentu bronzového kosáka a dlátka z výskumu J. Labudu (1981b, 120, obr. 1: 2, 5; Furmánek/Novotná 2006, 109). Sortiment bronzovej industrie ďalej obohacujú zlomky nákrčníkov a niekoľko ihlíc s vázičkovitou a bohato profilovanou hlavitou, zatiaľ v literatúre iba stručne spomenuté (Labuda 1981b, 120; Žebrák 1983, 265; 1984, 228; 1987c, 22; 1988, 142). Objav polovice pieskovcového kadľubu na odlievanie bronzového dláta v priestore akropoly v sonde 2/79 pri retranslačnej stanici, spolu s objavenou troskou a bronzovými predmetmi pochádzajúcimi priamo z areálu hradiska, resp. z jeho bezprostrednej blízkosti, podporuje úvahy o existencii metalurgickej a kovolejárskej dielne, ktorá mohla pracovať pre potreby nielen miestnej komunity, ale v rámci obchodných kontaktov aj pre vzdialenejšie oblasti (Labuda 1981b, 120, 121, obr. 1: 3; Žebrák 1987c, 22).

O realnosti tohto predpokladu by mohol azda rukolapne svedčiť aj starší nález depotu bronzových predmetov z roku 1944 (tab. IX; Balaša 1960, 54; Budinský-Krička 1948–1949, 272; Paulík 1982, 21, 22, obr. 2: 2–4), objavený náhodne na východnom úpätí výšiny Holík v katastri obce Počúvadlo. Miesto primárneho uloženia hromadného nálezu sa v odbornej literatúre doposiaľ mylne situovalo na južný svah Sitna. Depot bol síce, ako sa v literatúre doteraz správne uvádza, objavený v katastri obce Počúvadlo, ale pri stavbe lesnej cesty, ktorá je dodnes používaná (Novotná 1970a, 51; 1984, 31; 2001, 31).² Obsahoval sedlovitú sponu v zlomkoch, fragmenty dvoch okuliarovitých spôn, ihlu zo spony, okuliarovitou ozdobu v zlomkoch, 13 tordovaných nákrčníkov, z ktorých sa zachovalo iba deväť kusov, trojitý nákrčník, dva tordované nákrčníky s dvojkladivkovite ukončenými koncami, dva náramky, špirálovitú náramennicu, masívnu faléru, zlomky dvoch puklíc s uškom, dva zlomky z vedra, zlomky troch šálok typu Sitno, fragment tordovanej rukoväte, tri sekery s hornými lalokmi, tri sekery s tuľajkou a dva amorfné zlomky cínu (tab. IX; Novotná 2001, 31). Dnes je tento súbor bronzových predmetov, ktorý predstavuje typického reprezentanta horizontu Sitno (Novotná 1991, 61) nekompletný, časť je deponovaná v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, ďalšia časť je vystavená v expozícii Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici a niekoľko bronzových predmetov je nenávratne stratených. Treba len ľutovať, že ich publikovanie, avizované už pred rokmi, sa nerealizovalo (Paulík 1982, 22, pozn. 5). Význam

tohto depotu bronzov spočíva v skutočnosti, že je možné sa domnievať, že bol dokonca zhotovený v predpokladanej metalurgickej a kovolejárskej dielni na hradisku na Sitne, ktorá zanikla niekedy na prelome neskej doby bronzovej a začiatkom doby halštatskej (Labuda 1981b, 121), čo časovo plne korešponduje s datovaním tohto hromadného nálezu bronzov.

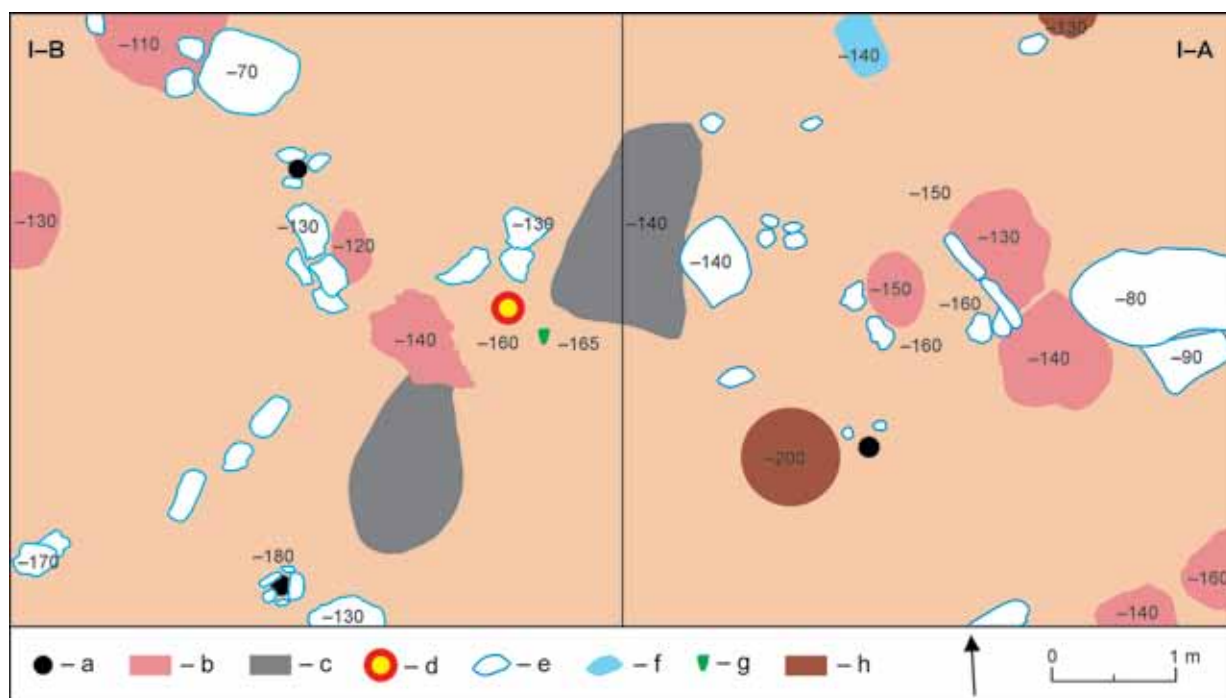
NÁLEZOVÉ OKOLNOSTI OBJAVU BRONZOVÉHO DEPOTU

Hromadný nález bronzových predmetov, ktorý je predmetom tejto štúdie, sa našiel v roku 1986 v sonde I/86, presnejšie v sonde I-B vo vrstve „ch“, v hĺbke 160 cm od úrovne terénu. Celá sonda I/86 s rozmermi 10 x 5 m bola vytýčená v juhovýchodnej časti areálu hradiska (viď obr. 1: I). Po dĺžke bola situovaná pozdĺž stredovekej hradby, vybudovanej na pravekom vale, resp. paralelne s vnútorným okrajom opevnenia. Do areálu hradiska zasahovala v šírke 5 m. Pri prehlbovaní sondy sa v strednej časti sondy I/86 ponechal kontrolný blok, ktorý bol neskôr odstránený. Tým sa pôvodná sonda I/86 predelila na dva sektory s rozmermi približne 5 x 5 m, pričom východnejší sektor sa označoval ako sonda I-A a západnejšie položený sektor ako sonda I-B (obr. 2).

Obidva sektory sa priebežne znižovali po vrstvách spravidla s mocnosťou okolo 20 cm, čím sa postupne obidva sektory znížili do hĺbky 170 až 180 cm (vrstvy „a“ až „ch“). Z textov odborného denníka sa zistilo, že vo vrstvách „a“ až „c“ (0–60 cm) sa nachádzala väčšinou hnedá humusovitá vrstva, ktorá sa, miestami sporadicky, vyskytovala ešte aj vo vrstve „d“ (60–80 cm). Tieto vrstvy obsahovali prevažne stredovekú keramiku a železné predmety (klince a podkova), nachádzali sa však aj praveké črepy, drobné nálezy (hlinené kolieska, prasleny a zlomky zrnôtierok), fragmenty mazanice s odtlačkami prútia a dokonca v sonde I-B vo vrstve „c“ (40–60 cm) aj zlomok bronzovej misy.

V hĺbke 80–100 cm, teda vo vrstve „e“ sa už nachádzala tmavá až čierna zemina, ktorá obsahovala prevažne črepy lužickej kultúry, hoci sporadicky sa vyskytovali ešte aj stredoveké črepy, dokonca i zlomok železného noža a takmer celá nádoba z 13. stor. Je pozoruhodné, že v tejto vrstve sa v sonde I-A vo vzdialenosti 100 cm od hradby a 120 cm od južnej steny výkopu našla v hĺbke 102 cm kostra mladého jedinca vo veku infans III (11–13 rokov), uloženého v silne skrčenej polohe. Stopy po rakve a ani žiadne milodary sa nezistili. Nebožtík zrejme nebol rituál-

² Za priateľskú informáciu srdečne ďakujeme PhDr. J. Labudovi, CSc., riaditeľovi SBM v Banskej Štiavnici.

Obr. 2. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Sonda I-A a I-B, vrstva „ch“. Nálezová situácia v sondách v hĺbke 150–180 cm od úrovne terénu. Legenda: a – kolová jama; b – prepálená hlina; c – vrstva uhlíkov; d – depot; e – kamene; f – žarnov; g – závažie; h – keramika.

ne pochovaný, ale bol len voľne pohodený do jamy, zahĺbenej do pravekej vrstvy. V sonde I-B sa v hĺbke 95 cm a vo vzdialenosti 20 cm od hradby a 230 cm od západnej steny sondy našla ľudská lebka, presnejšie len *calva*. K analýze sa zachovali iba veľmi korodované zlomky pravej temennej kosti. Pohlavie sa určiť nepodarilo, jedinec bol strednej stavby tela vo veku *adultus*.³ Iné ľudské kosti sa vo vrstve a ani pod ňou už nezistili. Z nálezovej situácie nie je zjavné, či tieto ľudské pozostatky súvisia s pravekým alebo stredovekým osídlením. Je však oveľa pravdepodobnejšie, že ich treba spájať s obdobím stredoveku a predstavujú zásahy do pravekých vrstiev, na čo poukazuje ešte stále sporadický výskyt stredovekej keramiky a iných nálezov.

Vo vrstve „f“ (100–120 cm), ktorú tvorila do čiernej zafarbená hlina, sa vo väčšom počte začali objavovať veľké kamene, podľa autora výskumu až balvany, medzi ktorými sa nachádzalo „veľké množstvo andezitovej drte“. V tejto kamenistej vrstve spočívala objavená kostra nebožtíka. Vo vrstve „f“ sa okrem črepov lužickej kultúry a iných pravekých nálezov (zlomky hlinených závaží, hlinené kolieska, zlomok hlinenej nožičky, bronzová záušnica so štyrmi závitnicami) ešte stále ojedinele nachádzali stredoveké črepy a dokonca aj zlomok stredovekého železného zubadla. Po prvýkrát sa

pri severozápadnom rohu sondy I-B v hĺbke 120 cm zistila silne prepálená vrstva hlíny(?), ktorá bola pôvodne označená ako ohnisko a po preskúmaní vrstvy „g“ (120–140 cm) identifikovaná ako „spálený zvyšok objektov z doby bronzovej“.

Vrstva „g“ obsahovala opäť do hnedo sfarbenú hlinu na rozdiel od predchádzajúcej vrstvy „f“, a hoci nálezy lužickej kultúry absolútne prevládali (keramika, kamenné kolieska, drvidlá a zrnôtierky, hlinené guľky a zlomky závaží a fragmenty mazanice), predsa sa našiel i v tejto úrovni zlomok železného stredovekého zubadla, ktorý patrí k už objavenému fragmentu vo vrstve „f“. Azda je vhodné uviesť aj skutočnosť, že na dne tejto vrstvy (hl. 140 cm) sa znovu vyskytovali veľké kamene až „balvany“, medzi ktorými sa nachádzali zlomky mazanice. Za zmienku stojí i údaj, že v sonde I-B sa v hĺbke 140 cm našla nádoba kyjatickej kultúry.

Komplikovaná situácia sa nachádzala v sonde I/86 v hĺbke 140–150 cm, vo vrstve „h“. Po začistení sondy v tejto hĺbke sa zistilo niekoľko prepálených miest s mazanicou, ohniská, ohraničené vrstvy plné uhlíkov a zhluky fragmentov mazanice. Vo vrstve sa našlo veľké množstvo pravekých črepov, drvidlá, zlomky zrnôtierok a hlinených a kamenných koliesok, guľčiek a trosky. Z tejto nálezovej situácie je zjavné, že sa zachytila časť sídliskového

³ Antropologickú analýzu uskutočnil RNDr. Július Jakab, CSc.

Obr. 3. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Originál kresbovej dokumentácie sondy I/86 v hĺbke 140 cm od úrovne terénu. Zuholnatené drevené dosky, uložené v čiernej vrstve uhlíkov na rozhraní sond I-A a I-B.

objektu, ako to potvrdzuje aj zápis v odbornom denníku výskumu.

Zhodná situácia bola potvrdená aj pri odkrývaní vrstvy „ch“ (150–170 cm). Opäť sa v priestore celej sondy I/86 nachádzali zhľuky mazanice, prepálené vrstvy zeminy (podlaha?), ohniská, alebo pece, dve väčšie plochy čiernych uhlíkov a objavené boli aj tri kolové jamky. Skladba nálezov v tejto vrstve bola totožná ako v predchádzajúcej úrovni vo vrstve „h“.

Ojedinelý nález sa podaril v sonde I-A, kde sa v hĺbke 160 cm zistil okraj ústia zásobnice, pravdepodobne obilnice, s priemerom 78 cm. Nádoba bola zahĺbená až do sterilného podlažia v hĺbke 200 cm, merané od severnej steny sondy, od hradby to je až 245 cm. Nachádzala sa 360 cm od východnej steny sondy a 140 cm od južného okraja výkopu (hradby), pričom vzdialenosti boli merané od vnútorného stredu nádoby (obr. 2). Je zaujímavé, že na úrovni okraja ústia zásobnice sa našiel zlomok zrnôtierky. Pozoruhodný bol aj obsah nádoby, ktorý pozostával, podľa vyjadrenia autora výskumu, na rozdiel od hlíny z okolia nádoby z mazľavej hmoty, podobnej blatu. Paleobotanická analýza obsahu obilnice sa doteraz neuskutočnila.

Ďalším pozoruhodným nálezom v obidvoch sektoroch sondy I/86 bol objav dvoch zhľukov čiernych uhlíkov. Jednu plochu s čiernymi uhlíkmi, ktorá sa nachádzala na rozhraní sond I-A a I-B (obr. 2), sa podarilo starostlivo vypreparovať a zistilo sa, že ide o štyri značne zuholnatené trámy, či dosky,

orientované v smere severovýchod–juhozápad (obr. 3). Dlhé boli približne 120 cm, široké takmer 20 cm a hrubé približne 7 cm. Pod nimi, resp. pod touto vrstvou uhlíkov sa vyskytovala už len sterilná hlina bez akýchkoľvek nálezov. Je problematické rozhodnúť, či tieto drevené dosky možno považovať za spadnuté zvyšky stropu, resp. strešnej alebo stenovej konštrukcie sídliskového objektu – chaty, alebo ich pokladať za súčasť vnútorného zariadenia. Skôr môže ísť o doštenie časti podlahy podobne, ako sa to zistilo na hradisku lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí v domoch II, VI a VIII (Veličák/Romsauer 1998, 240).

Na hromadný nález bronzových predmetov sa narazilo v sonde I-B v hĺbke 160 cm. Depot sa nachádzal medzi dvoma väčšími plochami čiernych uhlíkov a údajne aj nad pokladom sa pôvodne nachádzala vrstva s uhlíkmi (obr. 2). V bezprostrednej blízkosti depotu bolo nájdené celé hlinené tkáčske závažie a zlomok zrnôtierky. Všetky predmety hromadného nálezu sa nachádzali vo vnútri do kruhu stočeného opaska (obr. 4), okrem ihly z ihlice, ktorá ležala vo vzdialenosti 30 cm južne od opaska. Jednotlivé predmety v priestore stočeného opaska boli uložené nasledovne: špirálovite stočené náramky, ako aj páskové náramky s očkom sa nachádzali v hornej časti súboru. Hlavica ihlice ležala v dolnej časti, teda v hĺbke 45 mm, merané od horného okraja opaska. Medzi náramkami a hlavice ihlice boli uložené bronzové krúžky, vlasové ozdoby, prsteň

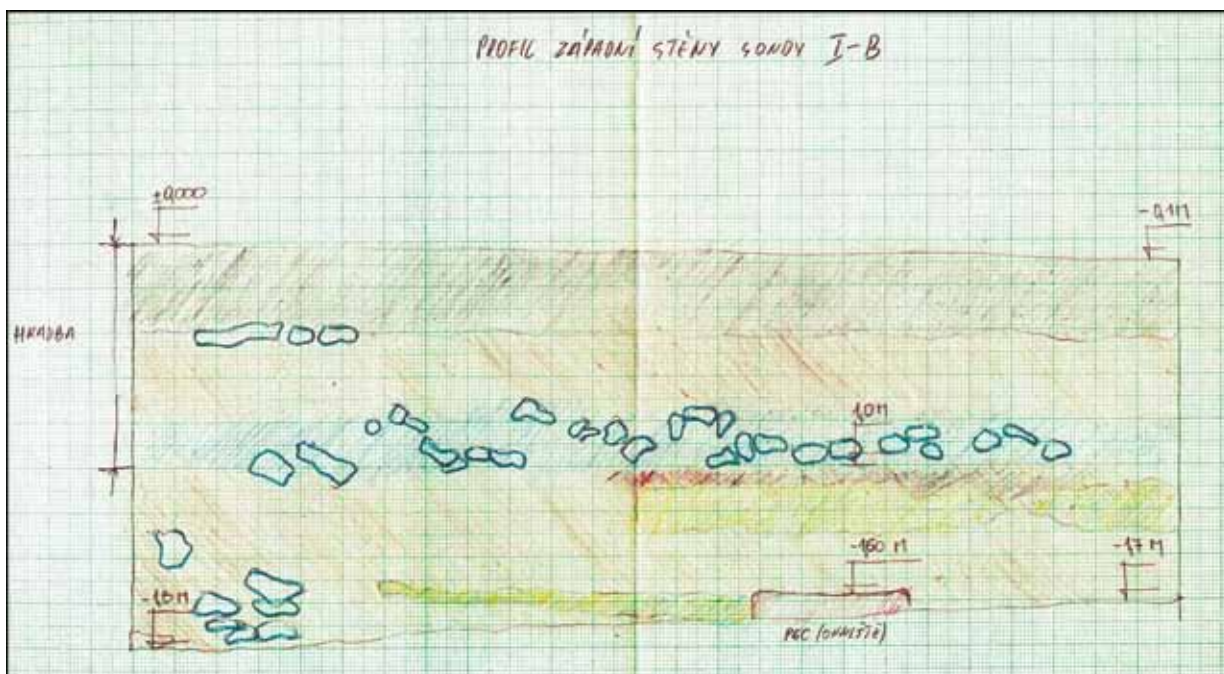
Obr. 4. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Pohľad na bronzový depot *in situ* po odkrytí v sonde I-B, vo vrstve „ch“ (foto P. Žebrák).

a závesok v tvare presýpacích hodín. Jeden koniec koženého uzáveru opaska s našitými bronzovými pukličkami, dvoma bronzovými krúžkami a bronzovou aplikáciou v tvare okuliarovitého závesku bol prevlečený cez špirálovite stočené náramky, druhý koniec ležal pri vnútornom konci stočeného opaska. Tordované nákrčníky sa nachádzali pri vrchnom okraji opaska a koncami smerovali nahor. Žiadny z predmetov sa nenachádzal hlbšie než je skutočná šírka opaska.

Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že v súbore predmetov z depotu sa zachovala relatívne značná časť organického materiálu. Okrem už spomenutého koženého podkladu z uzáveru opaska (tab. I: 1; VI: 10, 11) zvyšky organického materiálu (tkanina alebo koža) sa zistili aj na vonkajších stranách páskových náramkov s očkami (tab. V: 1b, 4b; VI: 6, 7), a taktiež aj na špirálovitých náramkoch (tab. IV: 5–7, 9–11; VI: 2–4). Kolekcia vlasových ozdôb bola previazaná tkaničkou (tab. II: 9). Na jednom konci bronzového opaska, pri ktorom ležal jeho kožený uzáver, boli cez otvory prevlečené zvyšky koženej šnúrk. Šnúrk bola z vonkajšej strany opaska prevlečená cez prerazené dierky smerom dovnútra predmetu (tab. VI: 1). Práve na základe nálezu zvyškov organického materiálu (koža, lyko), ktorý sa nachádzal predovšetkým na povrchu predmetov orientovaných smerom dohora,

sa autor výskumu domnieva, že celý obsah depotu bol zrejme uložený v koženom vaku alebo v lykovej schránke. Momentálne sa však nedá zmysluplne vysvetliť skutočnosť, že ihla z ihlice ležala mimo obsahu hromadného nález, asi 30 cm južne od neho, pričom hlavica ihlice sa nachádzala medzi predmetmi, uloženými v dolnej časti obsahu depotu. Jej sekundárne posunutie zvieratami je málo pravdepodobné, hoci nie je vylúčené.

Z práve uvedeného opisu obsahu konkrétnych vrstiev „a“ až „ch“ v sonde I/86 je zrejmé, že najmä od hĺbky približne 100–120 cm bola nálezová situácia vo výkope pomerne zložitá a komplikovaná. Nielen z pohľadu interpretácie jednotlivých „objektov“ (ohniská, pece, podlaha, spálené vrstvy, súvislejšie plochy čiernych uhlíkov a pod.), ale aj z pozície objektívneho vyhodnotenia ich vzájomného vzťahu v priestorových a zároveň aj v časových súvislostiach. Pri charakteristike jednotlivých vrstiev sa samozrejme vychádzalo výlučne z odborného denníka výskumu, v ktorom sú podrobne uvedené všetky zistenia získané v priebehu výkopových prác. Napriek tomu, po vyše tridsiatich rokoch, ktoré uplynuli od terénneho výskumu v roku 1986, niektoré nálezové situácie a objekty sledované vo vrstvách, je takmer nemožné správne interpretovať vo vzájomných súvislostiach. Ide o skutočnosť, že to, čo bolo v reálnom čase výkopu všeobecne známe,

Obr. 5. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Pôvodná kresbová dokumentácia nálezovej situácie profilu západnej steny sondy I-B. Modrou farbou sú nakreslené kamene. Legenda v pláne chýba.

sa detailnejšie nezaznamenalo do odborného denníka, resp. opis niektorých objektov vo vrstve sa už nedá bezpečne stotožniť v existujúcom pláne sondy I/86. Problémom je aj časté striedanie určenia druhu toho istého objektu najprv za ohnisko, neskôr za pec, prípadne následne za mazanícovú podlahu.

Vychádzajúc zo zistených poznatkov je možné predložiť nasledovné zhrnutie výsledkov výskumu sondy I/86. Vrstvy „a“ až „e“ (hl. 0–100 cm), ktoré obsahovali prevažne stredoveký materiál, súvisia teda so stredovekým osídlením polohy na Sitne. Zložitá je interpretovať a datovať nesúvislú vrstvu veľkých kameňov až „balvanov“, ktoré sa v sonde I/86 nachádzali roztrúsené po šírke celej sondy. Začali sa sporadicky objavovať už vo vrstve „e“ a zasahovali až do vrstvy „g“ (hl. 120–140 cm). Toto kamenné zoskupenie bolo dobre pozorovateľné v profile západnej steny sondy I-B (obr. 5), kde sú kamene súvislejšie usporiadané, prevažne v hĺbke približne 100 cm, do širšieho pásu. Aj v tejto časti sondy sa však už objavili v hĺbke 80 cm a ďalšia skupina leží až v hĺbke 180 cm. Kamene pravdepodobne nesúvisia s pravekým osídlením areálu Sitna, skôr ich možno spájať s rôznymi aktivitami v období stredoveku, pravdepodobne s výstavbou kamenných hradieb opevnenia v 13. stor.

Od vrstvy „f“ (hl. 100–120 cm), ale najmä od vrstvy „g“ (hl. 120–140 cm) až po sterilné podlažie ležiace v hĺbke asi 180 cm sa nachádzal takmer výlučne už iba praveký materiál lužickej kultúry

s ojedinelými nálezmi pochádzajúcimi z územia iných súvekých kultúr (napr. nádoby kyjatickej kultúry). Faktom je, že ešte vo vrstvách „f“ a „g“ sa sporadicky vyskytovali aj stredoveké nálezy, čo ale neprekvapuje, pretože sekundárne zásahy z obdobia stredoveku siahali zrejme aj do týchto úrovní terénu, čo sa pri výskume ale nedalo jednoznačne zistiť. Je nepochybné, že autor zisťovacieho výskumu minimálne od vrstvy „g“ zachytil vnútorný priestor väčšieho pravekého objektu, resp. objektov, s najväčšou pravdepodobnosťou chát v superpozícii. Nepochybne na to poukazujú v rôznych úrovniach výkopu objavené zvyšky prepálených podláh, ohnísk, či pecí, spálených brvien, resp. trámov, fragmenty mazanice, zásobnicová nádoba zapustená do podlažia, tri kolové jamky (obr. 2) a samotný charakter a druhové zastúpenie veľkej kolekcie sídliskových nálezov včítane keramiky. Sám autor výskumu dňa 8. augusta 1986 zapísal do odborného denníka informáciu, že vo vrstve „ch“ sa „podarilo zachytiť sídliskový objekt, ohraničený na západnej strane líniou dvoch kolových jamiek, v ktorom sa koncentrovali všetky významné nálezy, ako napr. prasleny, tkáčske závažia, keramika, bronzový poklad, zásobnicová nádoba, zrnôtierky a pod.“ Dĺžka sídliskového objektu sa odhadla približne na 7–8 m, šírka sa nezistila, pretože objekt na južnej strane bol údajne prekrytý stredovekou hradbou. Je poľutovaniahodné, že objekty zistené vo vrstvách neboli nivelované. Absencia týchto údajov ich

znemožňuje z aspektu superpozícií objektívnejšie a hodnotnejšie vyhodnotiť.

V tejto súvislosti sa do popredia dostáva aj otázka vzťahu depotu bronzových predmetov k sídliskovým objektom, resp. ku konkrétnej chate. Nepochybne, k vyriešeniu tohto problému by výrazne napomohlo vyhodnotenie keramického materiálu z vrstvy „ch“. Ako už však bolo uvedené, hodnotenie keramiky a ďalších drobných nálezov z vrstiev nie je predmetom tohto príspevku. Preto treba vychádzať len z dostupných údajov o nálezovej situácii v sonde I/86 vo vrstve „ch“. V odbornom denníku zo 7. augusta 1986 sa píše, že *„bronzový poklad sa našiel v hĺbke 160 cm, 260 cm od západnej steny sondy I-B, 110 cm od južnej steny sondy a 160 cm od severnej steny, teda od stredovekej hradby. Aj nad depotom sa tiež pôvodne nachádzala prepálená vrstva plná uhlíkov“*, ktorá pravdepodobne vytvárala s vrstvami uhlíkov zistenými severozápadne a juhozápadne od miesta nálezu depotu súvislú plochu spálených, resp. zuhoľnatých drier (obr. 3). Na základe zistených situácií v sonde I/86 sa nedá jednoznačne konštatovať či depot bol súčasťou interiérového vybavenia súvekej chaty, alebo predstavoval mladší objekt, ktorý bol pod podlahu obydlia vhlbený po jeho zániku, a teda by tak išlo o superpozíciu hromadného nálezu bronzov v pomere k sídliskovému objektu. Autori predloženého príspevku sa skôr prikláňajú k názoru, že depot bol majetkom obyvateľov chaty a bol zámerne uložený pod úroveň dreveného „doštenia“ časti vnútorného priestoru obydlia, aby bol ako v „trezore“ zabezpečený pred prípadným od cudzením. Nepochybne predstavoval pre vtedajších majiteľov predmetov značnú majetkovú hodnotu.

VÝSLEDKY ANALÝZ ORGANICKÝCH MATERIÁLOV Z DEPOTU

Výsledky analýz niektorých vybraných organických materiálov z obsahu depotu bronzových predmetov boli veľmi prekvapujúce a jedinečné. Organické vzorky sa skúmali vo „Výzkumnom ústave kožedělnom“ v Gottwaldove (dn. Zlín v Českej republike), na „Oddělení mikroskopie“ v Otrokoviciach v septembri roku 1987 pod evidenčným číslom „Zkušební protokol“ 673/REM. Analýzy vykonali J. Vaculík a A. Galatík.⁴ Materiál bol podrobený jednak mikroskopickému skúmaniu optickým mikroskopom (Stereomikroskop Technival) a následne rastrovacím elektrónovým mikroskopom JSM-35 firmy Jeol z Japonska. Ďalej sa vykonal chemicko-fyzikálny rozbor, v rámci ktorého sa určovala denaturačná teplota vzoriek koží a realizovala sa skúška na bielkoviny.

K analýze boli zaslané:

1. kožený uzáver opaska s našitými bronzovými pukličkami;
2. špirálovitý bronzový náramok s organickými zvyškami na povrchu (tab. II: 16; IV: 6);
3. ojedinelé ploché zvyšky neznámeho materiálu, pravdepodobne z obalu depotu;
4. zachovaná časť šnúrky z otvoru bronzového opaska;
5. vlákna, ktorými boli previazané vlasové drôtené ozdoby.

Výsledky analýz je možné v stručnosti zhrnúť nasledovne:

1. Koža z uzáveru opaska nepochádza ani z hovädzieho dobytku, ani z ošípanej. Presnú provenienciu pôvodu kože sa nepodarilo určiť. Zistilo sa len, že v rubovej časti usne sa nachádza množstvo častíc nedefinovateľného pôvodu, na povrchu usne pod bronzovými pukličkami boli baktérie bez možnosti určenia ich pôvodu, pričom sa objavili aj guľovité duté častice, ktoré boli pravdepodobne zvyškami popola. Autori protokolu, ktorí sa domnievajú, že popol sa mohol aplikovať ako leštiaci prostriedok na bronzové pukličky, zrejme nepoznali nálezovú situáciu v sonde I/86. Popol na predmety mohol presiaknuť z vrstvy spáleného popola, ktorá, ako už bolo uvedené, pôvodne prekryvala aj hromadný nález bronzových predmetov.

Následne sa jedna koncová bronzová puklička z koženého uzáveru opaska odrezala s cieľom získať materiál, ktorým bola pripevnená na useň. Ďalším skúmaním sa zistilo, že konkrétna puklička bola v miestach očka a okrajoch veľmi opotrebovaná a zároveň z vypuklej strany prederavená. Svedčilo by to o dlhodobom používaní celého opaska. V texte skúšobného protokolu sa tiež uvádza, že očko pukličky bolo pravdepodobne pripojené, z čoho by vyplývalo, že očká pukličiek boli dodatočne spájané s bronzovými nášivkami z vnútornej strany. Prijímnym prekvapením bolo následné zistenie, že spojovacím materiálom pukličiek k usni bola šnúrka, vytvorená pravotočivým skrútením dvoch pravotočivo zakrútených pramienkov kolagénnych vlákien Achillovej šľachy hovädzieho dobytku. Je zaujímavé, že experimentálne sa na výskumnom pracovisku v Otrokoviciach podobná šnúrka vytvorila zo suchej Achillovej šľachy hovädzieho dobytku, pričom sa konštatovalo, že *„podobnost je více než zřejmá, i když lze konstatovat, že z hlediska pravidelnosti kroucení nitě byl tvůrce z doby bronzové“*

⁴ „Zkušební protokol“ je archivovaný v dokumentácii Archeologického ústavu SAV Nitra pod č. 11 796/87.

podstatne zručnejší, neboť mu zřejmě nechyběla práce“. Následně se zjistilo, že tieto vlákna Achillovej šlachy boli vytrhávané a skrúcané v polosuchom stave, keď kolagénny materiál získal náležitú plasticosť.

- 2, 3. Zvyšky organického materiálu na povrchu náramku (tab. IV: 6), ako aj skúmané ploché kúsky neznámeho materiálu, pravdepodobne z obalu depotu, vykazovali po analýze identické údaje. Išlo o veľmi slabo zachované zostatky chlupov z kožušiny zvierat hrabošovitých druhov, pričom do úvahy by prichádzala kožušina z hraboša vodného, sysla alebo chrčka poľného. Autori analýzy sa priklonili k názoru, že vzorka najpravdepodobnejšie zodpovedá kožušine sysla.
4. Časť šnúrkych zachovaná v dierke bronzového opaska sa identifikovala jednoznačne ako remienok vyrobený z kože, ktorý bol však živočíšne preukázateľne druhovo odlišný, ale špecificky neidentifikovateľný od usne koženého uzáveru opaska.
5. Organický materiál, ktorým boli previazané drôtené vlasové ozdoby, bol označený jednoznačne za nite rastlinného pôvodu.

Organické vzorky z depotu ešte v roku 1986 analyzovala aj J. Dolejšová, ktorá v tom období pracovala v Archeologickom ústave SAV v Nitre na pozícii archeobotaničky. Na analýzu jej boli dodané:

- plochý bronzový šperk s očkom;
- vlasové drôtené ozdoby previazané niťou;
- kožený uzáver opaska s našitými bronzovými pukličkami.

Výsledky jej skúmania sa v niektorých detailoch čiastočne líšia od zistených reálií, ku ktorým nakoniec dospelo pracovisko v Otrokoviciach. Odpoveď na otázku, v čom tkveli príčiny odchýlnych výsledkov analýz, spočíva zrejme jednak v skutočnosti, že archeobotanické laboratórium AÚ SAV v Nitre nemalo k dispozícii náležité prístrojové vybavenie na rozdiel od „Oddělení mikroskopie“ v Otrokoviciach a jednak v odlišnom profesijnom zameraní analyzujúcich odborníkov. Výsledky výskumu J. Dolejšovej, uvedené v tzv. „Textilnom protokole“, ktorý je súčasťou nálezovej správy⁵, sú nasledovné:

- „Na vonkajšom obvode plochého šperku s očkom sa zistili odtlačky listov a stoniek tráv neurčeného druhu“.
- „Vlasová ozdoba pozostávajúca z troch tenkých bronzových krúžkov bola ovinutá drevným lykom, pochádzajúcim z dreveniny neurčeného druhu. Vlákno bolo omotané asi 4 krát a nebolo ukončené žiadnym uzlom“.

- „Bronzové pukličky fixované vo dvoch radoch na koženom uzávère opaska boli prišívane dvoma točenými šnúrkami. Šnúrkych sú točené napevno Z- zákrutou, uhol točenia je 30°. Šnúrkych sú točené z dvoch priadzí a každá pozostáva asi z 15–20 vlákien. Hrúbka celej šnúrkych sa pohybuje od 1,5 mm až do 1,8 mm. Prišívanie je robené predným stehom, na povrchu sa vpichy nachádzajú od seba vo vzdialenosti 0,5 cm a na spodnej časti sú vpichy vzdialené od seba od 0,2 až do 0,3 cm. Ako materiál na výrobu šnúrok (nití) bola použitá vlna živočíšneho pôvodu“.

V protokole sa ďalej uvádza, že „všetok ostatný materiál, predložený na analýzu je koža“. Zrejme išlo o useň koženého uzáveru opaska a ďalšie, bližšie nešpecifikované kožené vzorky.

Z porovnania výsledkov obidvoch analýz organických materiálov vyplýva, že sa v základných princípoch viac-menej zhodujú. Prínosom analýzy nití, resp. šnúrok, ktorými boli fixované bronzové pukličky, je skutočnosť, že J. Dolejšová zistila počet vlákien, z ktorých sa skladali jednotlivé priadze použité pri točení šnúrok a aj uhol ich točenia, ktorý dosahoval 30°. Hoci rozpoznala, že je to materiál živočíšneho pôvodu, domnievala sa, že ho tvorí vlna.

Pravdepodobne mala na mysli skôr pojem „vlákno živočíšneho pôvodu“. Z hľadiska zachovania objektivity je potrebné zdôrazniť, že absencia potrebných prístrojov a technologických prostriedkov jej znemožnila určiť konkrétny živočíšny druh, ako aj časť tela, z ktorého materiál pochádzal.

Organický materiál, ktorým boli previazané drôtené vlasové ozdoby, bol pracoviskom v Otrokoviciach označený za nite rastlinného pôvodu. Tento výsledok sa v podstate zhoduje s tvrdením J. Dolejšovej, ktorá vlákno ovinuté okolo bronzových krúžkov označila za drevné lyko.

VÝSLEDKY PALEOBOTANICKEJ VÝSKUMNEJ SPRÁVY

Spoluautor príspevku, P. Žebrák, nazhromaždil počas šesť rokov trvajúcich výskumných prác na hradisku lužickej kultúry v polohe Sitno z vrstiev rôznych sond a z preskúmaných sídliskových objektov pomerne veľkú kolekciu uhlíkov, zuhoľnatených, ale aj nezuhoľnatených semien rozličných rastlín a zvyšky neidentifikovateľných kúskov organického materiálu. Tieto vzorky, nájdené v roku 1986 v sonde I/86, analyzovala E. Hajnalová a E. Lázniková. Výsledky ich skúmania sú uvedené v paleobotanickej výskumnej správe zo dňa 3. júna

⁵ Nálezová správa je archivovaná v dokumentácii Archeologického ústavu SAV Nitra pod č. 11 796/86.

1991.⁶ Domnievame sa, že zverejnenie výsledkov paleobotanickej analýzy organických vzoriek zo sondy I/86 na tomto mieste je veľmi aktuálne i vzhľadom na to, že pomôžu i z tohto uhla pohľadu osvetliť nálezovú situáciu bronzového depotu v komplexnejších súvislostiach.

I. Na rozbor paleobotanických nálezov sa dodali vzorky zo sondy I-A, z vrstvy „ch“ z hĺbky 180 cm od úrovne terénu, ktoré pochádzali z podlahy sídliskového objektu a boli obsiahnuté v hline s objemom 80 litrov. Vo výsledkoch analýz sa uvádza najprv druh dreviny v slovenčine, v zátvorke za botanickým pomenovaním v latinčine je uvedený počet archeobotanicky analyzovateľných uhlíkov alebo semien a znamienko *cf.* označuje archeobotanické určenie s pravdepodobnosťou:

1. Analyzované uhlíky boli určené ako buk lesný (*Fagus sylvatica*, 127), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*, 31), dub (*Quercus spec.*, 5), lipa veľkolistá (*Tilia spec.*, 5), zuhoľnatená kôra (*cf.*, 1).
- 2a. Zuhoľnatené semená, ktoré patria k pestovaným rastlinám, boli zastúpené najväčším počtom druhov. Vo vzorkách sa zistila pšenica jednozrnová (*Triticum monococcum*, 12), pšenica špaldová (*Triticum cf. spelta*, 1912), pšenica dvojzrnová (*Triticum dicoccon*, 93), pšenica siata (*Triticum cf. aestivum*, 456), pšenica (*Triticum spec.*, 933), vika (*Vicia spec.*, 72), šošovica jedlá (*Lens esculenta*, 944), proso siate (*Panicum miliaceum*, 262), raž siata (*Secale cereale*, 7), jačmeň siaty (*Hordeum vulgare*, 8), ovos (*Avena spec.*, 34), zrnoviny (*Cerealie kult.*, 215), ľan (*Linum spec.*, 2).
- 2b. Zuhoľnatené úlomky kláskov zastupovali pšenicu jednozrnovú (*Triticum monococcum*, 23), pšenicu dvojzrnovú (*Triticum dicoccon*, 58), pšenicu špaldovú (*Triticum cf. spelta*, 140).
3. Z planých bylín, tráv a drier sa zistili: pohánkovec ovíjavý (*Fallopia convolvulus*, 4), baza (*Sambucus spec.*), ostružina (*Rubus spec.*, 1), lipkavec (*Galium odoratum*, 2), marinka (*Asperula/Galium*, 4), silenkovité (*Silenaceae*, 1), mrlík (*Chenopodium spec.*, 9).
4. Zachovali sa aj nezuhoľnatené semená z týchto druhov: breza (*Betula spec.*, 1), baza (*Sambucus spec.*, 1), skorocel prostredný (*Plantago media*, 2), fialka (*Viola spec.*, 1).

II. Na paleobotanickú analýzu sa zároveň poskytli aj vzorky obsiahnuté v hline s objemom 20 litrov, ktorá sa vyzdvihla zo sondy I-A, z vrstvy „ch“ v hĺbke 180 cm pod podlahou ohniska z pod vrstvy črepov.

1. Analyzované uhlíky reprezentujú nasledovné dreviny: buk lesný (*Fagus sylvatica*, 18), dub (*Quercus spec.*, 12), jaseň (*Fraxinus spec.*, 8), topoľ

(*Populus spec.*, 3), vrbá (*Salix spec.*, 3), javor (*Acer spec.*, 2), lipa veľkolistá (*Tilia spec.*, 1).

- 2a. Zuhoľnatené semená zastupujú druhy: proso siate (*Panicum miliaceum*, 425), hrach siaty (*Pisum sativum*, 42), šošovica jedlá (*Lens esculenta*, 37), pšenica špaldová (*Triticum cf. spelta*, 68), pšenica siata (*Triticum cf. aestivum*, 17), pšenica dvojzrnová (*Triticum cf. dicoccon*, 8), jačmeň siaty (*cf. Hordeum vulgare*, 1), pšenica (*Triticum spec.*, 45), zrnoviny (*Cerealie kult.*, 36).
- 2b. Zo zuhoľnatených úlomkov kláskov sa identifikovali nasledovné cereálie: pšenica jednozrnová (*Triticum monococcum*, 3), pšenica špaldová (*Triticum spelta*, 13), pšenica (*Triticum spec.*, 1).
3. Z planých bylín, tráv a drier sa zistili: lipa veľkolistá (*Tilia cf. platyphyllos*, 3), mrlík biely (*Chenopodium album*, 38), ježatka kuria (*Echinochloa crus-galli*, 3), mohár praslenatý (*Setaria viridis/verticillata*, 10), baza chabzda (*Sambucus ebulus*, 1), ostružina ožinová (*Rubus cf. caesius*, 2), lipkavec pochybný (*Galium spurium*, 1), pohánkovec ovíjavý (*Fallopia convolvulus*, 1), ľuľok čierny (*Solanum nigrum*, 1), stoklas (*Bromus spec.*, 1), lipnicovité (*Poaceae*, 1).
4. Zistilo sa aj nezuhoľnatené semeno z bazy (*Sambucus spec.*, 1).

Pre úplnosť uvádzame, že čiastočné výsledky týchto archeobotanických analýz organických vzoriek pochádzajúcich nielen zo sondy I-A z vrstvy „ch“, ale aj z ďalších sond i z iných výskumných sezón uskutočnených na hradisku v polohe Sitno, už boli publikované vo viacerých prácach (Hajnalová, E. 1989, 15; 1993, 111; 2001, 32; Hajnalová, M. 2012, 68, 69).

Domnievame sa, že zverejnenie týchto výsledkov paleobotanických analýz zo sondy I-A, z vrstvy „ch“ z hĺbky 180 cm nie je samoúčelné, pretože spektrum zistených druhov, najmä pestovaných rastlín získaných z tejto hĺbky (180 cm) nepochybne naznačuje, že depot bronzov bol uložený v sídliskovom objekte, ktorý slúžil nielen ako obydlie, ale zároveň bol využívaný aj ako výrobný priestor (fragmenty hlinených tkáčskych závaží, zrnôtierky a pod.). Potrebné je však zdôrazniť, že aj napriek týmto novým uvedeným skutočnostiam, ktoré bližšie charakterizujú nálezové prostredie vrstvy „ch“ v sonde I-A, nie je možné sa ani teraz jednoznačne vyjadriť k otázke, či zverejňovaný depot bol súčasťou interiéru obydla v čase jeho zániku, alebo bol pod podlahu objektu deponovaný až po jeho deštrukcii. Autori príspevku sa však prikláňajú k názoru, ktorý je už vyššie uvedený, že majiteľmi hromadného nálezu bronzov boli súveki obyvatelia skúmaného obydla.

⁶ Výskumná správa je deponovaná v archíve Archeologického ústavu SAV Nitra pod č. 12 922/91.

Opis predmetov

1. Bronzový, špirálovite zatočený náramok z platničky plankovexného prierezu, s koncami preloženými ponad seba. Obidva konce nepatrne poškodené. Povrch čiastočne poškodený divokou patinou, miestami porézny, žltohnedej farby, s nádychom do červena. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. a min. š. platničky 9,0 mm a 6,8 mm, š. platničky pri konci 5,6 mm, hr. platničky 1,6 mm, max. priemer náramku 41,2 mm, hmotnosť 11,736 g (tab. II: 12; IV: 11).
2. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s dvomi neúplnými vinutiami, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec odlomený, druhý poškodený. Povrch platničky miestami drsný, porézny v dôsledku divokej patiny, červenohnedej farby, pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: š. platničky 10,8 mm, š. platničky pri konci 5,6 mm, hr. platničky 1,8 mm, max. priemer náramku 45,0 mm, hmotnosť 24,337 g (tab. II: 14; IV: 9).
3. Bronzový náramok, pôvodne s koncami preloženými cez seba, vyhotovený z masívnejšej platničky šoškovitého prierezu. Jeden koniec odlomený, druhý neúplný. Povrch zlatožltej farby je len miestami nepatrne porézny. Pôvodná patina odstránená. Výzdobu tvorí štyri alebo päť priečných paralelných rýh vedených na pozdĺžnu os náramku, ktoré sú z vonkajšej strany lemované pásom krátkych rýh. Plocha náramku medzi týmito rýhami je navyše nepravidelne zdobená krátkymi šikmými vrypami po obvode náramku. Miestami poškodený povrch zneumožňuje zistiť presnejšie rozmiestnenie a úplný vzor výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 9,9 mm, š. platničky pri zúženom konci 7,5 mm, hr. platničky 3,0 mm, max. priemer náramku 47,6 mm, hmotnosť 21,001 g (tab. II: 7; IV: 5).
4. Bronzový otvorený náramok s koncami preloženými cez seba, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Pôvodný tvar deformovaný. Obidva konce sú odlomené. Povrch žltohnedej farby je zdrsnený koróziou, miestami hladký, zachovalý. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 9,2 mm, š. platničky pri zúženom konci 6,8 mm, hr. platničky 1,8 mm, max. priemer náramku 46,6 mm, hmotnosť 14,392 g (tab. II: 10; VI: 3, 4 – foto pred reštaurovaním).
5. Bronzový, špirálovite zatočený náramok z platničky plankovexného prierezu, s koncami preloženými ponad seba. Obidva konce odlomené. Platnička sa smerom ku koncom výrazne zužuje. Časť náramku pôvodne odlomená, v laboratóriu prilepená. Povrch čiastočne poškodený, porézny, resp. rozožratý divokou patinou, farby zlatožltej miestami s nádychom červenej, pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. a min. š. platničky 9,6 mm a 7,7 mm, š. platničky pri konci 5,5 mm, hr. platničky 1,6 mm, max. priemer náramku 43,0 mm, hmotnosť 11,755 g (tab. II: 5; VI: 2).
6. Bronzová tyčinka neznámeho účelu, vyhotovená z tenkého drôtu, ktorý bol v polovici svojej dĺžky prehnutý a pravidelne skrútený do tvaru tordovanej ihly. Rozmery: dĺ. 65,8 mm, hr. drôtu 0,12 mm (tab. II: 13).
7. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s neúplnými dvomi vinutiami, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec nepatrne poškodený. Povrch žltohnedej farby väčšinou zdrsnený divokou patinou, pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 9,95 mm, š. platničky pri konci 7,35 mm, hr. platničky 1,8 mm, max. priemer náramku 49,4 mm, hmotnosť 24,854 g (tab. II: 15; IV: 10).
8. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s koncami preloženými cez seba, vyrobený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec odlomený. Povrch žltohnedej farby s nádychom do červena zdrsnený koróziou. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. a min. š. platničky 9,9 mm a 8,95 mm, š. platničky pri konci 6,9 mm, hr. platničky 2,15 mm, max. priemer náramku 51,8 mm, hmotnosť 20,107 g (tab. II: 11; IV: 7).
9. Bronzová vlasová ozdoba s tromi závitnicami (záušnica) v tvare kruhu, vyhotovená z tenkého drôtu okrúhleho prierezu. Na tyčinkách sa zachovali zvyšky vlákna rastlinného pôvodu, ktorým boli závitnice previazané. Časť drôtu vnútornej závitnice je točená, čím vznikol efekt tordovania. Rozmery: 22,8 x 22,9 mm (tab. II: 9; V: 5).
10. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s dvomi vinutiami, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec odlomený, druhý nepatrne poškodený. Povrch medenočervenkastej farby miestami zdrsnený koróziou. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 10,4 mm, š. platničky pri konci 6,7 mm, hr. platničky 1,7 mm, max. priemer náramku 47 mm, hmotnosť 24,239 g (tab. II: 16; IV: 6).
11. Zlomok bronzového drôtu okrúhleho prierezu, ktorý je v dĺžke 1,8 cm špirálovite stočený. Ide zrejme o fragment odlomený zo špirálovite stočenej vlasovej ozdoby. Rozmery: dĺ. predmetu 24 mm, max. priemer drôtu: 0,75 mm (tab. III: 6).
12. Amorfný fragment rastlinného materiálu, pravdepodobne z listu alebo kôry. Rozmery: max. dĺ. 24,2 mm, max. š. 13,4 mm, hmotnosť 0,019 g (tab. II: 6).
13. Koncový kožený uzáver bronzového opasku, vyhotovený z dvoch bronzových uzavretých krúžkov (tab. I: 1a, 1b, 4, 5; VI: 10a, 10b, 11), z bronzovej aplikácie podobnej okuliarovitým záveskom (tab. I: 1c, 3; VI: 10c) a zo 16 bronzových puklíc s uškom na fixovanie z vnútornej strany (tab. I: 1d, 2). Puklice boli pôvodne pravidelne v dvojstupe po ôsmich kusoch prísité na koženom podklade, na konci ktorého boli pripevnené 2 bronzové krúžky. Okraje krúžkov sú od seba vzdialené 5 mm. V priestore medzi prvým krúžkom a poslednými puklicami je pripevnená bronzová aplikácia, tvarovo blízka k variantom okuliarovitých záveskov (tab. I: 1a–1c; VI: 10). Rozmery: celková dĺžka 100,1 mm, š. uzáveru s nitmi 17 mm, dĺ. časti uzáveru s nitmi 62 mm, celková hmotnosť so všetkými súčasťami 10,792 g (tab. I: 1–5).
- 13a. Bronzová aplikácia v tvare okuliarovitého závesku, vyhotovená z tenkej bronzovej tyčinky oválneho prierezu (pôvodne tyčinka okrúhleho prierezu bola zrejme opatrne vytepaná na plocho). Obidve špirálovité závitnice sa vnútornými okrajmi dotýkajú, resp. mierne prekrývajú a vytvorené boli zo štyroch vinutí. Povrch tmavožltý, pôvodná patina odstránená. Rozmery: š. závesku 24,0 mm, max. v. 13,6 mm, priemer závitníc 12,4 mm a 13,2 mm, hr. tyčinky 0,9 mm x 1,2 mm, hmotnosť 2,085 g (tab. I: 1c, 3; VI: 10c).

- 13b. Bronzový uzatvorený krúžok, prišíť bližšie ku bronzovej aplikácii podobnej okuliarovitému závesku (prvý), vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Povrch hladký, žltohnedej farby. Rozmery: priemer 26,4 mm, hr. tyčinky 1,45 x 1,6 mm (tab. I: 1b, 4; VI: 10b, 11b).
- 13c. Bronzový uzatvorený krúžok, prišíť ďalej od bronzovej aplikácie podobnej okuliarovitému závesku (druhý – koncový), vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Povrch hladký, žltohnedej farby. Rozmery: priemer 25,3 x 26 mm, hr. tyčinky 2,4 x 1,8 mm (tab. I: 1a, 5; VI: 10a, 11a).
- 13d. Šestnásť klobúkovitých pukličiek, opatrených z vnútornej strany uškom. Povrch hladký, farby žltohnedej až červenej. Priemer pukličiek je rôzny. Max. a min. priemer 0,98 cm až 1,1 cm (tab. I: 1d, 2).
14. Deformovaná jednoduchá vlasová ozdoba (záušnica) s dvoma závitnicami vyhotovená zo zdvojeného drôtu okrúhleho prierezu. Jeden koniec je tordovaný. Ukončenia závitníc sú odlomené a po zdeformovaní je jeden koniec sekundárne zahnutý do vnútra záušnice. Povrch hladký, hnedočervenkastej farby. Rozmery: max. priemer 26,2 mm, hr. drôtu 1,4 mm, hmotnosť 3,292 g (tab. V: 3).
15. Bronzová vlasová ozdoba (záušnica) vyhotovená zo zdvojeného drôtu, vytvárajúca v zachovanej časti 6 závitníc. Predmet je žiarom mierne deformovaný a miestami úplne roztavený. Povrch drsný, poškodený, farby medenočervenej. Rozmery: max. priemer 30,5 mm, hr. drôtu 1,4 mm, hmotnosť 4,698 g (tab. III: 9; IV: 2).
16. Uzavretý krúžok z bronzovej tyčinky nepravidelného okrúhleho až šošovkovitého prierezu. Povrch hladký s ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Rozmery: priemer krúžku 26,9 mm, hr. tyčinky 2,2 x 2,2 mm, hmotnosť 2,809 g (tab. IV: 3; V: 6).
17. Bronzový závesok v tvare presýpacích hodín, ukončený masívnym závesným kruhom, je prepojený s telom závesku krátkou spojovacou tyčinkou – stopkou. Kruhovitý obvod závesného krúžku, asymetricky vľavo od pomyselné stredovej osi z pohľadu chrbtovej strany, je zhrubnutý a ukončený akoby lomom (tab. II: 8; IV: 8). Ide zrejme o neopracované nalievacie miesto. Z reverzu je predmet plochý, z averzu mierne konvexný. Závesný krúžok z prednej strany je viditeľne po obvode hrane, zo zadnej strany je bez hranenia (tab. IV: 8). Povrch je hladký s ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Rozmery: celková v. aj s lomom 48,6 mm, v. presýpacích hodín 25 mm, š. ich ramien 22,4 mm a 18 mm, š. v min. prehnutí 12,4 mm, hr. 1,2 mm, vonkajší a vnútorný priemer závesného krúžku 21 mm a 12 mm, hr. krúžku 2,1 mm, š. spojovacej priečky 5 mm, hmotnosť 5,788 g (tab. II: 8; IV: 8).⁷
18. Bronzový tordovaný nákrčník vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, pôvodne s koncami zatočenými do očka. Konce, ktoré boli sploštené, boli už primárne ulomené. Na pravom ramene, na rozhraní tordovania a hladkej tyčinky, sa nachádza náliatok, pravdepodobne ide o technickú chybu pri odlievaní, alebo o nalievacie miesto. Povrch farby žltočervenej, pôvodná patina odstránená. Rozmery: max. priemer nákrčníka 100,2 mm, priemer tordovanej tyčinky 5 mm, priemer
- netordovanej tyčinky pri ukončení tordovania a na zúženom konci 3,9 mm a 3,8 mm, prierez časti sploštenej tyčinky pri nábehu na očko 1,7 x 3,6 mm, hmotnosť 30,708 g (tab. III: 7; VI: 9).
19. Bronzový tordovaný nákrčník pôvodne ukončený očkami. Jeden koniec odlomený v mieste tordovania, druhý ukončený očkom. Tyčinka netordovanej časti má kosoštvorcový prierez, pri ukončení pred očkom je stenčená s takmer okrúhlym prierezom. Povrch medenočervenej farby. Rozmery: max. priemer 100,4 mm, max. priemer tordovanej tyčinky 5 mm, priemer tyčinky kosoštvorcového prierezu 3,2 x 3,0 mm, min. priemer 1,8 mm, hmotnosť 28,452 g (tab. III: 1; VI: 8).
20. Fragment tordovaného bronzového nákrčníka. Povrch žltočervenej farby, pôvodná patina odstránená. Rozmery: max. hr. tyčinky 3,8 mm, hmotnosť 6,546 g (tab. III: 8; VI: 5).
21. Bronzový otvorený krúžok červenkastej farby, vyrobený z tenkej tyčinky okrúhleho prierezu. Pôvodná patina odstránená. Rozmery: max. priemer 25,7 mm, hr. tyčinky 1,6 x 1,4 mm. Hmotnosť 0,841 g (tab. III: 5; IV: 4).
22. Bronzová ihlica s valcovitou hlavou, plasticky horizontálne členenou troma rebrovitými vývalkami, ktoré delia dva žliabky. Hlavica je ukončená valcovitým násadcom, ktorý sa na konci rozširuje. V hornej tretine je ihla ihlice zdobená troma zväzkami paralelných horizontálne rytých rýh. Koniec ihlice je sekundárne deformovaný zahnutím do oblúka. Povrch žltočervenej farby, miestami zdrsnený od korózie. Pôvodná patina odstránená. Rozmery: celková dĺ. ihlice 161 mm, dĺ. hlavice 9,2 mm, priemerná hr. ihly 3,2 mm, hr. ihly pri špici 1,2 mm, hmotnosť 8,231 g (tab. III: 10).
23. Bronzový špirálovite zatočený prsteň s koncami preloženými cez seba, vyhotovený z platničky plankovitého prierezu, ktorá sa ku koncom zužuje. Jeden koniec odlomený, druhý úplný, polobúlkovite zaoblený. Povrch špinavožltej farby je miestami zdrsnený od korózie. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: vnútorný priemer 18 x 17 mm; max. š. platničky 8,9 mm, š. pri konci 5,7 mm, max. hr. 1,9 mm, hmotnosť 7,544 g (tab. II: 1).
24. Neúplný bronzový šperk vyrobený z plochej platničky obdĺžnikového prierezu, ktorá po postupnom zúžení do tyčinky štvorhranného prierezu je na konci zatočená do očka. Druhý koniec odlomený. Povrch hladký s pôvodnou ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Bez výzdoby. Rozmery: priemer náramku zachovanej časti 69,6 x 78,6 mm, max. š. platničky 11,45 mm, hr. platničky 1,5 mm, hr. tyčinky 3,2 mm, priemer očka 3,3 mm, hmotnosť 18,298 g (tab. V: 1; VI: 6).
25. Bronzový predmet rovnakého typu ako predchádzajúci. Povrch hladký s pôvodnou ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Bez výzdoby. Rozmery: priemer zachovanej časti náramku 82,4 x 51,1 mm, max. š. platničky 11,65 mm, hr. platničky 1,6 mm, hr. tyčinky 2,85 x 2,4 mm, priemer očka 3,6 mm, hmotnosť 12,754 g (tab. V: 4; VI: 7).
26. Bronzový opasok zdobený vytepávaným geometrickým ornamentom. Povrch väčšinou dobre zachovaný,

⁷ Závesok na kresbe je zobrazený z reverzu, na fotografii z averzu.

hladký, s pôvodnou ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Opasok vyrobený z jedného kusa bronzového plechu s pôvodnou š. 56 mm, ktorého okraje boli zahnuté smerom k reverznej strane a pritepané (tab. I: 7a, 7c; VII: 1). Týmto spôsobom sa zrejme fixovala vnútorná, pravdepodobne, kožená podložka. Zahnutie je na oboch stranách široké 6,2 mm. Jeden zúžený koniec opaska je čiastočne odlomený (tab. I: 6, 7a; VII: 1b), druhý koniec je len mierne narušený (tab. I: 6, 7c; VII: 1a). Ukončený je lichobežníkovitým výbežkom, ktorý sa zahol a pritepal na vnútornú stranu opaska (tab. I: 7c). Rozmery zahnutého cípu: š. 23 mm a 11 mm, v. 9 mm. Na oboch koncoch opaska sa nachádzajú dva otvory pre fixovanie opaska, ktoré boli priebojníkom vyrazené za studena. Stred otvorov leží 6 mm od okrajov opaska. V jednom otvore nachádzajúcom sa pri mierne poškodenom konci opaska sa zachovala časť koženej šnúry, ktorou sa zrejme k bronzovému korpusu pripevňoval uzáver opaska s pukličkami (tab. VI: 1; VII: 1a). Priemer otvorov: 2,8 mm (tab. I: 6, 7a, 7c). Výzdoba: Plastická perličková, vytvorená vybijaním zo zadnej strany opaska, je rozdelená do siedmich väčších, metopovite členených polí, ktoré sú rozdelené a tiež ukončené ôsmimi malými poliami. Základný rámeč výzdoby predstavuje vytepaný obdĺžnik po celom obvode opaska, ktorý sa skladá z jemných perličkovaných bodiek. Od okrajov opaska sú v priemere vzdialené 7 mm. Obdĺžnik má dĺžku 580 mm a šírku 28 mm. Pri koncoch sa mierne zužuje, pričom šírka dosahuje hodnoty 24 mm a 26 mm pri odlomenom konci. Plochu ôsmich malých polí vyplňuje vertikálny rad troch väčších okrúhlych vypuklín s priemerom 5 mm, vytepaných zo zadnej strany opaska. Štyri veľké obdĺžnikové polia sú zdobené dvoma paralelnými horizontálnymi radmi perličkovaných bodiek, čím sa vlastná metopa rozdelila na tri takmer rovnako široké nezdobené pásy. Stred ďalších troch veľkých polí zdobia perličkované bodky, vytvárajúce dvojicu protiahlych oblúkov, ktorých základňa nasadá na vnútorný okraj metopy. Uprostred každého oblúka sa nachádza jedna veľká vypuklina s priemerom 5,5 mm. Rozmery: zachovaná dĺ. opaska 664 mm, max. š. opaska 43,6 mm, š. pri koncoch 35,5 mm a 37 mm, hr. plechu opaska 1,2 mm, hr. plechu pri koncoch 0,7 mm, priemer len bronzového opaska bez uzáverov 222 mm, hmotnosť 112,040 g (tab. I: 6, 7; V: 7, 8; VII: 1).

27. Zlomok rastlinného stebľa v tvare polkruhu. Ide o zvyšok z fixácie bronzových špirálovitých krúžkov rastlinným pletivom, ktoré sa medzičasom úplne rozlámali, resp. rozpadli na menšie kúsky. Povrch porézny, hnedej farby. Rozmery: priemer polkruhu 7 mm, hr. stebľa 1 mm, hmotnosť 0,011 g (tab. II: 4).
28. Fragment bronzovej tyčinky v tvare polkruhu, odlomený z viacnásobne špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby. Povrch tmavomedenej farby so stopami ušľachtilej zelenej patiny. Rozmery: priemer polkruhu 28 mm, priemer kruhovitej tyčinky 5 mm, hmotnosť 0,371 g (tab. V: 2).
29. Fragment bronzovej tyčinky v tvare polkruhu, odlomený z viacnásobne špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby.

Povrch tmavomedenej farby so stopami ušľachtilej zelenej patiny. Rozmery: priemer polkruhu 23,2 mm, priemer kruhovitej tyčinky 1,2 mm, hmotnosť 0,321 g (tab. III: 4).

30. Amorfný fragment rastlinného materiálu, pravdepodobne zo stebľa byliny. Rozmery: max. dĺ. 11,1 mm, max. š. 5,2 mm, hmotnosť 0,020 g (tab. II: 2).
31. Amorfný fragment rastlinného materiálu, pravdepodobne zo stebľa byliny. Rozmery: max. dĺ. 8,2 mm, max. š. 2,9 mm, hmotnosť 0,014 g (tab. II: 3).
32. Fragment bronzovej tyčinky v tvare nepravidelného otvoreného kruhu, evidentne odlomený z viacnásobne špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby. Predmet mierne deformovaný. Povrch pokrytý tmavozelenou patinou. Rozmery: priemer 25,4 x 23,8 mm, hr. drôtu 1,1 mm, hmotnosť 0,627 g (tab. III: 2).
33. Bronzový zlomok zo špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby v tvare neuzavretého, takmer pravidelného kruhu. Predmet bol vyrobený z bronzovej tyčinky v priereze v tvare kruhu. Povrch drôtu pokrýva tmavozelená patina. Rozmery: priemer 25,8 x 24,9 mm, hr. tyčinky 1,15 mm, hmotnosť 0,617 g (tab. III: 3).
34. Bronzová vlasová ozdoba s dvoma závitnicami (záušnica), vyhotovená z bronzového drôtu s priemerom približne 1,15 mm, jeden koniec tordovaný. Povrch tmavomedenej farby so stopami ušľachtilej zelenej patiny. Rozmery: priemer 3,21 x 29,8 mm, hmotnosť? (tab. IV: 1).⁸

VYHODNOTENIE BRONZOVÝCH NÁLEZOV

V predmetnom hromadnom náleze bronzových predmetov zo Sitna sa nachádzalo osem bronzových náramkov (1–5, 7–8, 10) vyhotovených z platničiek plankovexného prierezu. Sedem exemplárov je bez výzdoby, jedine náramok 3 (tab. II: 7; IV: 5) bol dekorovaný rytými líniami, vrypami a krátkymi čiarkami. Pri vyzdvihovaní predmetov depotu sa zistilo, že všetkých osem náramkov spolu s dvoma predmetmi opísanými pod č. 24 a 25 (tab. V: 1, 4; VI: 6, 7) bolo umiestnených v hornej časti súboru bronzov, v priestore vymedzenom bronzovým opaskom skrúteným do kruhu.

Pokiaľ autori príspevku hodnotia sitnianske náramky ako celok, používajú termín „špirálovite stočené náramky“, i keď v opise náramkov 3 a 4 sa uvádza, že konce majú preložené cez seba. V prípade náramku 3 sa nedá jednoznačne zistiť o aký variant predmetu ide, pretože jeden koniec platničky je odlomený. Napriek uvedenému sa domnievame, že z terminologického hľadiska je možné všetky náramky považovať za špirálovite zatočené náramky, pretože pri všetkých, i keď ne patrne poškodených exemplároch, sú ich obidva

⁸ Predmet je úplne rozpadnutý a zlomky pochádzajúce z neho sú opísané zrejme pod č. 11, 28, 29 a 30. Niektoré fragmenty však môžu byť odlomené z ďalších vlasových kruhov.

konce v značnej dĺžke platničiek výrazne nad sebou do špirály zatočené, čím v podstate vyhovujú obsahu termínu špirála.

Pri hľadaní vhodných analogických exemplárov k našim náramkom, ktoré by boli oporou pre ich datovanie, sa zistilo, že tento variant náramku sa v širšej oblasti strednej Európy, prípadne severného Balkánu vyskytuje len veľmi zriedkavo. Zároveň treba podotknúť, že nami zistené a uvádzané paralely nie sú ani v jednom prípade identické s náramkami zo Sitna. Vychádzajúc z plankovexného prierezu tyčinky náramkov, určitá príbuznosť sa nachádza v niektorých náramkoch, ktoré sú obsahom depotu bronzových predmetov v obci Hažlín, okr. Bardejov. Ide o otvorené náramky vyrobené z masívnej nezdobenej tyčinky s prierezom v tvare písmena D, ktorých konce sú buď rovné, výnimočne aj zrezané a slabo zosilnené, alebo zaoblené, ako pri sitniarskych exemplároch. Uvedené náramky, samozrejme, nie sú vhodné paralely, ale posudzujeme ich ako prototypy špirálovitých náramkov, resp. náramkov s koncami preloženými ponad seba. Celý depot je na základe ďalších nálezov, najmä meča s čiaškovitou rukoväťou typu Stanovo a sekier s tuľajkou a uškom a s ostro odsadenou čepeľou, datovaný na začiatok stupňa HB, teda do horizontu depotov Rohod-Szentes (*Budinský-Krička* 1967, 82–84, 109, tab. III: 1–6; IV: 1–14; *Novotná* 1970a, 89, 90, 98, 99; 2014, 85–87).

Pomerne dobrú analógiu z územia Slovenska predstavujú dva špirálovite zatočené náramky z depotu bronzových predmetov z Nitrianskej Blatnice, okr. Topoľčany (*Ožďáni* 2006, 156, 157, obr. 84: 1, 2), ktorý ešte obsahoval osem otvorených tordovaných nákrčníkov s koncami zatočenými do očka, otvorený tordovaný nákrčník so zašpicatými koncami, dva kosáky s jazykovitou rukoväťou a postranným gombíkovitým výčnelkom, sekeru s tuľajkou a postranným uškom, dláto s tuľajkou a plechový špirálovite stočený náramenník alebo nánožník. Obidva spomenuté náramky majú síce konce rovné, na rozdiel od zaoblených koncov sitniarskych exemplárov, ale prierez tyčiniek je plankovexný. Vyzdobené sú rytými zväzkami vertikálnych línií, krokvicami a skupinkami krátkych rýh. Obdobná výzdoba sa nachádza aj na náramku 3 zo Sitna. Depot je na základe predbežnej analýzy predmetov datovaný do neskorej doby bronzovej, najskôr do stupňa HB1. Pre úplnosť uvádzame, že depot sa našiel v polohe Kozí chrbát, ktorá je od hradiska lužickej kultúry v polohe Marhát s kótou 748 m n. m. v katastri obce Moravany nad Váhom, okr. Piešťany, vzdialená približne 400 m južným smerom (*Klčo* 1995, 135, 138; *Veliačik/Romsauer* 1994, 128, 129), a od sídliskového areálu z neskorej doby bronzovej a z doby halštatskej v polohe Jurko a Pod

Púšťou v Nitrianskej Blatnici (*Ruttkey* 1977, 249) približne 900 m smerom na juhovýchod. Nález bronzov nepochybne súvisí s uvedeným sídliskom alebo najskôr s hradiskom, a patrí lužickej kultúre.

Veľmi dobrú, aj keď nie celkom identickú paralelu k niektorým náramkom z depotu zo Sitna (tab. II: 5, 11, 12) predstavuje šesť nezdobených, špirálovite zatočených náramkov z bronzového hromadného nálezu z lokality Kecel, Kom. Bács-Kiskun v Maďarsku (*Kemenczei* 2005, 134, tab. 24: 19–22; 25: 23, 24). Tiež sú vyhotovené z platničiek plankovexného prierezu a spolu s celým depotom sú jednoznačne zaradené do stupňa BVIC, teda do horizontu depotov Bükk-szentlászló (*Mozsolics* 2000, 52, 53, tab. 47: 5–10). Obdobne do tohto stupňa sa datuje aj hromadný nález bronzových predmetov zo Šarengradu, Gem. Ilok, Kreis Vukovar z Chorvátska, v ktorom sa, rovnako ako v depote z Kecelu, nachádzali napríklad okuliarovité spony s osmičkovitou slučkou alebo sedlovite prehnuté náramky (*Schaukeringe*), ktoré sú pre presné datovanie nanajvýš vhodné a z chronologického hľadiska citlivé. Obsahom depotu boli aj dva špirálovite zatočené náramky s rytou výzdobou, vyhotovené z platničky plankovexného prierezu, z ktorých jeden vyobrazený (*Kemenczei* 2005, 137, 138, tab. 37: 17) je takmer analogicky zhodný s náramkom 3 zo Sitna (tab. II: 7) a určitú paralelu treba vidieť aj v náramkoch z Nitrianskej Blatnice, najmä vo vzťahu k ornamentálnym motívom rytej výzdoby. Pokiaľ by náramok 3 zo Sitna nemal odlomený jeden koniec tyčinky, bol by takmer totožný s exemplárom zo Šarengradu. Obidva spomenuté náramky sú zdobené jemne rytými zväzkami vertikálnych línií a skupinami krátkych rýh, šikmých vrypov a jednoduchých lomeníc, čo je charakteristická výzdoba pre obdobie neskorej doby bronzovej, podobne ako aj plankovexné prierezy náramkov (*Kytlicová* 2007, 62). Depot zo Šarengradu aj *K. Vinski-Gasparini* (1973, 220; 1983, 666, 667) bezvýhradne datuje na koniec fázy V doby bronzovej, resp. až na počiatok stupňa HC. Len ako zaujímavosť záverom uvádzame, že súčasťou členeného prívesku z lokality Tren v Albánsku je malý špirálovite stočený predmet (prsteň?), ktorý v miniatúrnom prevedení je blízkou paralelou k náramkom zo Sitna. Tento špirálovite stočený exemplár je však datovaný do stupňov HB2–HB3 (*Kilian-Dirlmeier* 1979, 209, 210, tab. 73: 1309).

Funkčný význam bronzového predmetu 6 (tab. II: 13) zostáva zatiaľ neznámy. Tyčinka v tvare ihly vznikla prehnutím veľmi tenkého drôtu okrúhleho prierezu približne v strede svojej dĺžky a pravidelným skrútením takto vytvorených dvoch častí drôtu do jedného celku sa vytvorilo tordovanie. Krátka časť koncov predmetu zostala voľná. Tyčinka je viditeľne deformovaná miernym

oblúkovitým prehnutím približne v strede svojej dĺžky. Predmet nemohol byť využitý ani ako ihla, ani ako šidlo, a taktiež ju nie je možné označiť za ihlicu. Predpokladáme, že súčasťou depotu bola zrejme z dôvodov určitej materiálnej hodnoty, ktorú predstavoval v nej obsiahnutý bronz. Analogické tvary k tomuto predmetu sa v širšej oblasti stredného Podunajska a Karpatskej kotliny zatiaľ nepodarilo získať.

Pod poradovými číslami 9, 11, 14, 15, 21, 28, 29, 32 až 34 sú v opise predmetov uvedené špirálovite stočené kruhy vyrobené z tenších bronzových drôťov kruhovitého prierezu (tab. II: 9; V: 5; III: 2–6, 9; IV: 1, 2, 4; V: 2, 3). Časť týchto nálezov však už v období kresbovej dokumentácie a ich popisu bola značne poškodená, prípadne celkom rozlámaná, preto presný počet týchto predmetov v depote zo Sitna nepoznáme. Predmety tohto typu sa všeobecne označujú za vlasové ozdoby, príp. záušnice, hoci presvedčivé doklady o tom pochopteľne chýbajú, pretože ich prítomnosť, výlučne v depotoch a predovšetkým v žiarových hrobách kultúr popolnicových polí, to z objektívnych dôvodov neumožňuje. K tomuto typu predmetov sme zaradili aj neuzatvorený krúžok 21 (tab. III: 5; IV: 4) vyrobený z tenkého kruhovitého drôtu, ktorý mohol mať azda aj iné poslanie.

Vzhľadom na skutočnosť, že uvedená skupina nálezov neposkytuje žiadnu oporu pre datovanie, resp. majú takmer nulovú vypovedaciu schopnosť v súvislosti s časovým určením predmetov, nepovažovali sme za zmysluplné uvádzať množstvo analógií k našim nálezom. O ich výskyte a oblube v období mladšej až neskorej doby bronzovej je v odborných publikáciách dostatočné množstvo údajov.

Veľkým prekvapením bol nález koženého uzáveru opaska (13, 13b, 13c, 16), ktorý sa spolu s ďalšími organickými zvyškami zachoval zrejme len vďaka zhode viacerých priaznivých okolností. K nim patrilo predovšetkým zloženie pôdy a jej stabilná dlhodobá vlhkosť, pôsobenie bronzového materiálu aplikovaného jednak na koži, ako aj nachádzajúceho sa v okolitom priestore a pravdepodobne aj prekrytie depotu vrstvou popola zo spálenej drevenej dlážky, ktorá sa zistila v tejto časti chaty. Žiaľ, kožený uzáver opaska už nebol pripávaný na jeden koniec bronzového pásu. Jedna časť bola prevlečená cez špirálovite stočené náramky, druhá časť sa nachádzala pri vnútornom konci stočeného bronzového opaska, na ktorom sa zachovali zvyšky koženej šnúrk. Šnúrk bola z vonkajšej strany opaska prevlečená cez prerazné dierky smerom dovnútra predmetu (tab. VI: 1; VII: 1a). Oprávnené je možné predpokladať, že pôvodne bola spojená s koženým uzáverom v jeden celok. Analýzou koženého uzáveru opaska sa

zistilo, že koža použitá na jeho výrobu nepochádza ani z hovädzieho dobytku a ani z ošípanej. Presnú provenienciu pôvodu kože sa nepodarilo určiť. Šnúrk zachovaná v dierkach bronzového opaska sa identifikovala jednoznačne ako remienok vyrobený z kože, ktorý však pochádzal z preukázateľne odlišného živočíšneho druhu ako koža uzáveru opaska. Druh zvierat, z ktorého kože bola šnúrk vyrobená, sa nepodarilo identifikovať. Mimoriadne dôležitým poznatkom je zistenie, že nite, ktorými boli prišívane pukličky s očkom na kožený podklad, boli vyrobené z vlákien Achillovej šľachy hovädzieho dobytku.

Na koženom podklade boli aplikované už spomenuté bronzové pukličky v počte šesťnásť kusov, bronzová aplikácia v tvare okuliarovitého závesku a dva liate uzavreté kruhy s priemerom 26,4 a 26 x 25,3 mm (I: 1a, 1b, 4; VI: 10a, 10b, 11). Kruhy boli upevnené na konci koženého uzáveru, pričom okraje obidvoch kruhov sú od seba vzdialené 5 mm. Kým nášivky plnili výzdobnú a ochrannú funkciu koženého podkladu, aplikácia v tvare okuliarovitého závesku okrem dekoratívneho prvku, mohla byť na uzávere opaska našitá aj z náboženských dôvodov, pretože nepochybne bola symbolom, ktorý mohol zastupovať nám neznáme božstvo, spojené azda s kultom Slnka.

Bronzové kruhy sa však na koženom uzávere opaska nachádzali z pragmatického dôvodu, pretože slúžili na zapnutie opaska na tele osoby. Ide o jednoduchý a pritom geniálny systém fixovania opaskov. Tento princíp, ktorý predchádzal vynájdeniu pracky, sa používal v ľudovom prostredí na vidieku ešte aj v 20. stor. Ďalší kožený pás, ktorý, ako predpokladáme vzhľadom na vyrazené otvory na obidvoch koncoch bronzového pásu, sa musel na protiľahlej strane opaska nachádzať, sa podvliekol popod obidva bronzové kruhy, potom sa cez prvý kruh (našíty bližšie k pukličkám) pretiahol dohora a ohol smerom späť. V ďalšom postupe sa koniec pásu zasunul do druhého (koncového) kruhu a razantne sa zatiahol. Tento druhý kožený pruh však musel byť veľmi jemný, pretože zhrubnutá, nevypracovaná koža by nebola pre tento účel vhodná.

V depote sa nachádzal aj tretí bronzový uzatvorený kruh (16), ktorý je tvarom a veľkosťou takmer identický s kruhmi na koženom uzávere. Jeho priemer činí 26,9 mm. Azda mal poslúžiť ako náhradná súčiastka v prípade straty jedného kruhu, upevneného na koženom páse.

V depotoch z obdobia mladšej a neskorej doby bronzovej sa liate bronzové a uzavreté kruhy bežne vyskytujú, sú však buď omnoho väčšie, alebo ide o drobnejšie krúžky. Okrem toho, tyčinky sú rombické, štvorhranné, sploštené, niekedy takmer okrúhle, príp. i s trojuholníkovitým prierezom

a aj z tohto dôvodu sú pre účely zapínania pásov nevhodné. Ako analogické exempláre uvádzame len dva bronzové uzavreté kruhy z depotu IV na lokalite Celldömölk-Sághegy, Kom. Vas z Maďarska (*Mozsolics* 2000, 39, tab. 22: 2, 3), ktorý je zaradený do horizontu Románd, teda do stupňa BVIIb (stupeň HB2/3). Rozmery kruhov sa však v publikácii neuvádzajú, čo znemožňuje presnejšiu interpretáciu ich použitia. Všeobecne však treba poznamenať, že uvedené liate kruhy nie sú vhodným datovacím prostriedkom a ich konkrétne časové zaradenie je plne naviazané na skladbu predmetov v danom nálezovom celku.

Bronzový predmet (13a), ktorý bol ako aplikácia použitý vo funkcii výzdobného prvku, či šperku na koženom uzávere bronzového opaska, je svojim tvarom a technologickým spôsobom výroby veľmi podobný, resp. blízky variantom bronzových okuliarovitých záveskov (tab. I: 1c, 3; VI: 10c). Od klasických, resp. štandardných okuliarovitých záveskov doby bronzovej, známych napríklad z územia Slovenska varianty Hurbanovo z obdobia staršej doby bronzovej a variant Osádka a Sliače z obdobia mladšej až neskorej doby bronzovej (*Furmánek* 1980, 7–11; 1982, 316, 328, 329, 334), sa odlišuje absenciou výrazného závesného oka ako držadla, umiestneného vyššie alebo nižšie medzi špirálovité protiahle terčíky závesku. Na fixovanie šperku zo Sitna slúžila spojovacia tyčinka obidvoch protiahlych špirálovitých terčikov, ktorých je vlastne prirodzenou súčasťou. Tento neobvyklý a doteraz jedinečný tvar, ktorému sa zatiaľ nezistila žiadna adekvátne a vhodná paralela, vznikol jednoduchým výrobným postupom. Autori sa v tomto prípade opierajú o skutočnosť, že aj v našom prípade, podobne ako pri klasických okuliarovitých záveskoch, sa jeden koniec bronzovej tyčinky začal točiť od stredu v smere hodinových ručičiek. Po vyhotovení napríklad ľavého špirálovitého terčika sa však tyčinka nevyťahovala popri pravom oblúku terča dohora, po vytvorení oka zahnutím tyčinky do oblúka zase smerom dole, aby sa vyformoval pravý terčík, ale pokračovalo sa točením druhej polovice drôtu do vytvorenia pravého, špirálovite zatočeného terča. Tento tvar bol pre aplikovanie na kožený podklad určite vhodnejší, ako klasická forma okuliarovitého závesku.

Na vyhotovenie sitnianskej bronzovej aplikácie sa použil bronzový drôt s oválnym prierezom (tab. I: 3), ktorý sa v koncových partiách stenčoval. Predmet sa aj týmto detailom odlišuje od známych okuliarovitých záveskov, pretože kým okuliarovité závesky variantov Hurbanovo a Osádka boli vyhotovené z drôtu kruhovitým prierezom, tyčinky záveskov variantu Sliače mali kvadratický prierez (*Furmánek* 1982, 316, 328, 334).

Vzhľadom na skutočnosť, že k nášmu predmetu sa doteraz nepodarilo nájsť žiadnu, ani blízku vhodnú analógiu (pokiaľ jestvuje), musíme sa pri datovaní opierať len o výsledný tvar sitnianskej aplikácie, ktorá v princípe reálne zodpovedá okuliarovitým záveskom, ak zohľadníme fakt, že vlastne ide očividne o dva protiahle špirálovité terčíky. Pre chronologické zaradenie je absolútne nevhodný variant Hurbanovo, ktorý kultúrne i časove patrí do staršej doby bronzovej. Závesky variantu Osádka, ktoré sú charakteristické na území Slovenska pre lužickú kultúru, sú datované do stupňov BD až HA1. Podobne aj na Morave okuliarovité závesky dominujú najmä v oblasti výskytu lužickej kultúry, kde z počtu 62 známych exemplárov je viazaných na túto kultúru až 84,1 % nálezov a len v jednom prípade na stredodunajskú kultúrnu oblasť (depot z obce Suchá Loz). Podľa M. Salaša je použitie drôtu s kruhovitým alebo kvadratickým prierezom pre datovanie irelevantné, pretože závesky vyrobené z obidvoch typov tyčienok sa nachádzali spolu napríklad v depotoch v Opave-Kateřinkách a v už spomenutom depote zo Sušej Loze, ktoré sú zaradené do staršej fázy kultúry popolnicových polí, do horizontov depotov Mankovice, príp. rozhranie horizontov Mankovice/Přestavky a Mušov 2, čo zodpovedá stupňom BD2 až HA1 (*Salaš* 2005, 372, 373, 391, 392, tab. 226B: 6–15; 230: 16–18; 276: 14–19, 21). Na Morave sa však, na rozdiel od Slovenska (*Furmánek* 1980, 10), okuliarovité závesky, ktoré plne zodpovedajú kritériám variantu Osádka, vyskytujú aj v neskorej dobe bronzovej, ako to dokladá súbor predmetov tohto typu v depote zo Štramberka 2, ktorý je datovaný do horizontu depotov Křenůvky, teda do stupňa HB1 (*Salaš* 2005, 455, 456, tab. 434: 13–28; 493: 1, 2). Tento typ záveskov, ako citovaný autor zdôrazňuje, však nemá z chorologického, ale ani chronologického hľadiska žiadnu dôkaznú vypovedaciu schopnosť (*Salaš* 2005, 116).

Závesky typu Sliače, ktoré sa okrem oblasti výskytu lužickej kultúry našli aj na území juho-východných popolnicových polí, sú datované do stupňa HA1 až po stupeň HB1 (*Furmánek* 1980, 10, 11; 1982, 329, 334). Z typologického hľadiska je potrebné poznamenať, že sitniansky predmet, ak zohľadníme jeho tvar a technologické vyhotovenie, stojí bližšie k záveskom variantu Osádka, čo však nerieši otázku jeho datovania. Záverom môžeme len konštatovať, že táto bronzová aplikácia nepripieva k precizovaniu časového určenia celého depotu zo Sitna, a na základe už uvedeného je preto jej vypovedacia schopnosť obmedzená a takmer bez náležitej hodnoty.

Kožený uzáver opaska (13d) zdobilo šesťnásť bronzových, klobúkovite klenutých pukličiek

s priemerom od 0,98 až 1,1 cm (tab. I: 1d, 2). Z vnútornej strany sú opatrené malým uškom, cez ktoré boli pukličky pripevnené na kožený podklad uzáveru opaska. Je takmer isté, že pukličky sa na koženom podklade zachovali v pôvodnom počte. Okrem dekoratívnej funkcie tejto časti opaska mali zrejme aj ochraňovať kožený pás pred vonkajším poškodením.

Bronzové pukličky, nazývané v odborných publikáciách aj nášivkami, sú z typologického hľadiska veľmi rôznorodé a nie sú jednoznačne klasifikované ani z funkčného hľadiska. Najčastejšie sú považované za ozdoby odevu, nevylučuje sa ani ich uplatnenie na ochrannnej výzbroji (Paulík 1965, 20, 21, obr. 2), prípadne sa uvažuje aj o ich použití v rôznej funkcii na remeňoch konského postroja (Kytlicová 2007, 78).

Najčastejšie sa vyskytujúcou skupinou sú bronzové pukličky kužeľovitého tvaru alebo v tvare guľového vrchlíka, ktoré na obvode mali umiestnené dva protiahle otvory na uchytenie k podkladu. Podľa A. Mozsolics (1985, 71), bol tento variant všeobecne používaný už v období staršej doby bronzovej. Vzácnnejšie sa vyskytujú aj pukličky s viacerými otvormi na uchytenie alebo dokonca s jedným otvorom situovaným v strede predmetu, či so stredovým trňom (Salaš 2005, 116, 117). Najbežnejšie nášivky s dvoma otvormi na okrajoch sa na strednom Podunajsku a v Karpatскеj kotline používajú do neskorého obdobia mladšej doby bronzovej (Kytlicová 2007, 78), hoci popri nich sa už od staršej fázy kultúry popolnicových polí objavujú aj pukličky s očkami, ako napríklad v depote zo Sazovic (Salaš 2005, 117, 388–390, tab. 273A: 86, 87), z horizontu Přestavky na Morave či v depote z Velem-Szentvid I z horizontu Gyermely (Mozsolics 1985, 72, 211, 212, tab. 229: 2–7), alebo v depote z lokality Tăteu v Rumunsku zo stupňa HB1 (Petrescu-Dîmbovița 1977, 136, 137, tab. 331: 4, 5). Pomerne dobrú analógiu k sitnianskym pukličkám predstavuje časť nášiviek v tvare zrezaného guľového vrchlíka, opatrených zvnútra uškom na prichytenie, ktoré sú obsahom bronzového depotu z Fönyvenes v Maďarsku, datovaného na rozhranie stupňov HA2/HB1 (Tarbay 2015, 92, 93, obr. 11: 28; 13: 36). Tento typ nášiviek sa začína objavovať podľa citovaného autora už počas stupňa BD a podobné tvary sa udržiavajú až do stupňa HB3, resp. do počiatku doby halštatskej, čo potvrdzujú aj pukličky tohto typu v depote zo Šaregradu (Vinski-Gasparini 1973, 220, tab. 130B: 8, 9).

Nášivky s očkami sú zastúpené v nálezoch rôznymi tvarmi tela a rozlične formovanými očkami, ktoré sú často miniaturizované. Zo stručného prehľadu jednoznačne vyplýva, že pukličky sa z typologického a chronologického hľadiska ne-

javia ako výraznejšie relevantné predmety a pre jemnejšie časové určenie uzavretých nálezových celkov bronzových predmetov sú vo všeobecnosti nevhodné.

Bronzový závesok (17) patrí ku skupine záveskov, ktoré sú najčastejšie v odbornej literatúre uvádzané ako závesky v tvare presýpacích hodín alebo aj dvojčepeľových sekier, schematizovaných starších mykénskych štítov, či napodobeniny malých prenosných oltárov (Fiedler 1953, 330, 334; Furmánek 1980, 42; Kacsó 1995, 97; Kossack 1954, 41, 97, 98; Paulík 1993, 111; Salaš 2005, 115; Schmidtová/Baxal/Paulík 2002, 279, 286, 287; Studeníková/Paulík 1983, 136). Tieto závesky majú obvykle tvar plochých obdĺžnikovitých doštičiek s konkávne prehnutými dlhšími vertikálnymi stranami a spravidla rovnými horizontálnymi, prípadne mierne konvexne zaoblenými stranami. Na zavesenie slúžilo najčastejšie jednoduché alebo až trojité kruhové očko, spojené s hornou horizontálnou stranou závesku spojovacou stopkou. V rámci tejto skupiny tak z chronologického, ako aj geografického hľadiska existujú rôzne varianty a typy záveskov, ktoré sú buď nezdobené, alebo ich, väčšinou, averzná strana a spojovacia stopka býva dekorovaná plastickými alebo rytými výzdobnými prvkami.

Naposledy sa záveskami v tvare presýpacích hodín veľmi podrobne zaoberal L. Smejtek (2000, 7–24) v súvislosti s nálezom kadľubu na odlievanie tohto typu predmetu z obce Žichlice, okr. Plzeň (Česká republika), ktorý nepredstavuje doteraz len ojedinelý variant tzv. antropomorfného závesku vychádzajúceho z pôvodných foriem v tvare presýpacích hodín, ale patrí k najmladšie datovaným nálezom v rámci neskorkej doby bronzovej, zaradeným do stupňa HB2–HB3. V tejto štúdii, v ktorej citovaný autor zhrnul najnovší nálezový stav tohto druhu záveskov rôznych variant a typov, dospel po ich vynesení na mapu zo širšej oblasti Európy k názoru, že najstaršie nálezy sa koncentrujú najmä vo východnej časti Karpatskej kotliny, predovšetkým na území Sedmohradska (Smejtek 2000, 12, 18, 19, obr. 4), kde sa objavujú už v horizonte BIVb-Ópályi, teda už v staršom úseku stupňa BD. S týmto zistením plne korešponduje aj zistenie C. Kacsóa (1995, 97), ktorý tvrdí, že najstaršie a aj najproduktívnejšie metalurgické centrum, v ktorom sa tieto závesky zhotovovali, ležalo nepochybne v západnom Sedmohradsku, na území dnešného Rumunska. Z tohto pôvodného územia sa postupne rozšírili smerom na juh, juhozápad a západ a ešte v priebehu staršieho obdobia popolnicových polí prenikli aj do vzdialenejších oblastí ako Slovinsko, Dolné Rakúsko a Brandenbursko.

Pre presnejšie časové zaradenie závesku zo Sitna by sme potrebovali najšť vhodného a dobre

datovateľné analógie. Z veľkého počtu záveskov v tvare presýpacích hodín, resp. antropomorfných záveskov, ktoré L. Smejtek (2000, 16, 18, 19, obr. 3; 4) zhromaždil vo svojej štúdii zo širšej oblasti strednej, západnej a južnej Európy, vyhovuje ako paralela iba niekoľko ojedinelých výnimiek. Nami hodnotený závesok má totiž klasický tvar presýpacích hodín s krátkou spojovacou stopkou a s pomerne veľkým závesným a z averznej strany hraneným očkom. Telo závesku je nezdobené, na rozdiel od väčšiny identických, formou skoro rovnakých záveskov, ktorých telá sú však reliéfne zdobené, prípadne majú kratšie horizontálne strany konkávne vyduté, resp. závesná časť je tvorená dvojnásobným až trojnásobným očkom.

Zo severnej časti Karpatskej kotliny, konkrétnejšie z územia Slovenska, pochádza doteraz šesť záveskov v tvare presýpacích hodín (Furmánek 1980, 42, tab. 31: 806–809, 42: B; Schmidtová/Baxa/Paulík 2002, 279, 286, 287, obr. 6: 7). Všetkých šesť exemplárov pochádza zo západnej časti Slovenska, pričom tri závesky z Dedinky, okr. Nové Zámky (Paulík 1984, 35, obr. 6: 3), Kolty, okr. Nové Zámky (Paulík 1966, 371, 372, 383, obr. 13: 3) a Bratislavy-Rusoviec, okr. Bratislava (Schmidtová/Baxa/Paulík 2002, 279, obr. 6: 7) sa viažu na oblasť rozšírenia čakanskej kultúry a ďalšie tri z Pobedima, okr. Nové Mesto nad Váhom (Studeníková/Paulík 1983, 135–137, tab. XL: 19, 20) a Púchova (Furmánek 1980, 42, tab. 31: 810) na sídliskovú ekumenu lužickej kultúry. Kým všetky závesky z prostredia čakanskej kultúry sa môžu jednoznačne chronologicky zaradiť do staršieho úseku stredodunajských popolnicových polí (stupeň BD/HA1, resp. len HA1), závesky pochádzajúce z územia rozšírenia lužickej kultúry možno iba rámcovo zaradiť do mladšej až neskorej doby bronzovej. Dva závesky z Pobedima sa našli totiž v kultúrnej vrstve, v priestore osady lužickej kultúry a nálezy z hrobu 60, z ktorého pochádza závesok z Púchova, nie sú doteraz publikované. Z uvedených záveskov zo Slovenska by azda najbližšie k predmetu zo Sitna stál exemplár z Pobedima (Furmánek 1980, tab. 31: 808), ktorý je svojim tvarom veľmi blízky hodnotenému závesku. Jeho telo je však zdobené plastickými lištami a odlišuje ho aj výzdoba v podobe zúbkov, ktoré lemujú dolnú horizontálnu, kratšiu stranu predmetu. Na tomto mieste je patričné uviesť, že závesok zo Sitna sa síce našiel opäť v oblasti rozšírenia lužickej kultúry, ale po prvý krát na území stredného Slovenska.

Spomedzi veľkého množstva záveskov v tvare presýpacích hodín z celej oblasti ich výskytu v Európe, veľmi dobré analógie k závesku zo Sitna predstavujú dva exempláre z hrobu 289 z pohrebiska kultúry popolnicových polí dobovskej skupiny na lokalite Dobova v Slovinsku (Starč

1975, 34, tab. 40: 11, 13). V citovanej publikácii, ktorá je vlastne len katalógom, je veľmi stručné zhodnotenie nálezových situácií a materiálu. Celé pohrebisko sa *de facto* datuje *en bloc* v trvaní od konca stupňa HA2 až po stupeň HB2 (Starč 1975, 15). V roku 1978 J. Dular publikoval výsledky analýzy materiálu z pohrebiska v Dobove, ktorý z chronologického hľadiska rozčlenil na štyri skupiny, resp. časové horizonty I–IV. Do najstaršej skupiny I zaradil aj nálezy z hrobu 289, ktorý svojim obsahom patril k najbohatším hrobom na pohrebisku a dotoval ho do stupňa HA1 (Dular 1978, 37, 43). Takto vypracovaná chronológia pohrebiska v Dobove J. Dularom bola neskôr podrobená kritike. Vytknutý mu bol najmä chybný metodologický postup, ktorý spôsobil skreslenie časových horizontov v skupine I a II. Podľa vypracovaných korekcií, pochovávanie na pohrebisku v Dobove nadobúdalo na intenzite v prechodnom období od staršieho úseku k mladšiemu úseku kultúry popolnicových polí, čiže v tej istej dobe ako na žiarovom pohrebisku v Ljubljane a na väčšine pohrebísk skupiny Ruše (Teržan 1999, 113, 138), čo znamená, že ide o stupne HA2/HB1.

Z pohľadu objektívnosti však treba konštatovať, že nálezy záveskov v tvare presýpacích hodín, hoci nie sú úplne identické so záveskom zo Sitna, ale ani z pohrebiska v Dobove, ktoré sa vyskytli v bronzových depotoch z územia severného Chorvátska na lokalitách Bingula-Divoš a Pričac, dokonca aj spolu s ďalšími typmi bronzových záveskov v tvare kola a listovitého hrotu kopije, tvoriacich božskú Triádu (Paulík 1976, tab. II; 1993, 111; Schmidtová/Baxa/Paulík 2002, 287), sú podľa K. Vinski-Gasparini (1973, 211, 218, tab. 86: 12–14; 71: 1–7) datované väčšinou do fázy II, teda do stupňa HA1. Štyri náramky z hrobu 289 z Dobova (Starč 1975, 34, tab. 40: 3–6) majú výborné analógie v náramkoch v depote na lokalite Kloštar Ivanič a Zagreb-Medvedgrad (Vinski-Gasparini 1973, 215, tab. 96: 5, 6; 222, tab. 75: 1–6). Kým depot zo Zagrebu-Medvedgradu je ako celok datovaný do fázy II, teda do stupňa HA1, depot z Kloštara-Ivanič bol zaradený do fázy III, teda do stupňa HA2 (Vinski-Gasparini 1973, 215, 222). Datovanie hrobu 289 je dosť problematické, autori príspevku sa na základe uvedených informácií prikláňajú k názoru, že tento ženský hrob patrí časovo azda skôr do stupňa HA2, teda na záver mladšej doby bronzovej, resp. až na prelom stupňov HA2/HB1.

Výbornou, takmer identickou paralelou k nášmu závesku z metrického, ale i tvarového hľadiska sú aj tri exempláre, ktoré sa našli v Ljubljane na dvore Slovinskej akadémie vied a umení v roku 1964 a pochádzajú zo zničeného žiarového hrobu, ktorý bol súčasťou veľkého, už spomenutého

žiarového pohrebiska (*Puš 1978*, 46–48, obr. 1; 2). Spolu s ďalšími záveskami boli súčasťou bronzovej refaze dlhej až 40 cm. Podľa citovaného autora, tento typ bronzovej refazy sa v juhovýchodnom predalpском priestore nevyskytuje pred stupňom HB. Ďalej sa konštatuje, že hoci závesky tohto typu sa v danej oblasti objavujú od stupňa HA1, resp. sú datované do tohto stupňa, priebežne sa vyskytujú naprieč stupňom HB až do stupňa HC doby halštatskej. Závesky z Ljubljany sa nakoniec jednoznačne časovo zaradili do 10 stor. pred n. l., teda do stupňa HB1 (*Puš 1978*, 52, 54).

Pomerne dobrou analógiou k exempláru zo Sitna je aj závesok v tvare presýpacích hodín z lokality Tren v Albánsku. Závesok bol súčasťou viac členeného prívěsku, ktorý sa našiel vo vrstve Tren III na sídliskovej lokalite (*Kilian-Dirlmeier 1979*, 209, tab. 73: 1309). Taktiež má kratšie a rovné horizontálne strany, dlhšie vertikálne strany sú konkávne výraznejšie prehnuté a výška platničky závesku má viac než dvojnásobnú hodnotu oproti predmetnému závesku zo Sitna. Tvarovo predmet teda spĺňa všetky kritériá, aby bol zaradený k variantu záveskov vo forme presýpacích hodín, hoci nie je možné poprieť ani skutočnosť, že jeho antropomorfný tvar už nápadne pripomína štylizovanú ľudskú, najskôr ženskú postavu. I. Kilian-Dirlmeier považovala za pozoruhodnosť, že tento typ závesku v tvare presýpacích hodín, ktorého príslušnosť k symbolickým a kultovým artefaktom doby popolnicových polí v oblasti Dunaja je podľa G. Kossacka nespochybiteľná (1954, 23, 97, 98) je zatiaľ najjužnejšie zisteným nálezom v oblasti svojho výskytu. Celý, viac členený prívěsok spolu so záveskom v tvare presýpacích hodín autorka dávala do stupňa Tren III, čiže do 9.–8. stor. pred n. l., resp. do stupňov HB2–HB3 (*Kilian-Dirlmeier 1979*, 209, 210).

Záverom hodnotenia tohto druhu závesku je potrebné poukázať aj na jeho funkčný význam v materiálnej a duchovnej oblasti obyvateľstva kultúr popolnicových polí v širšom priestore strednej Európy v mladšej a neskej dobe bronzovej. Je nepochybné, že zo sekundárneho hľadiska plnil funkciu šperku, jeho primárny význam však tkvel predovšetkým v kultovej oblasti, kde tento motív ako amulet predstavoval náboženský symbol, dnes neznámeho, ťažko definovateľného božstva. Tento názor zdieľajú takmer všetci bádatelia, ktorí sa zaoberali hodnotením záveskov v tvare presýpacích hodín. Je zaujímavé, že tento typ amuletu spolu so záveskom v tvare slnečného kruhu a v tvare listovitej kopije sa často vyskytujú spoločne v hrobách, resp. v depotoch, čím vytvárajú kultovú trojicu, na čo ako prvý poukázal G. Kossack (1954, 25) a neskôr aj H. Müller-Karpe (1980b, 696, 697). Podľa niektorých bádateľov všetky tri amulety tvoria božskú

trojicu – Triádu (*Schmidtová/Baxa/Paulík 2002*, 286, 287), ktorá sa v duchovnom zázemí spoločného výskytu záveskov v mieste ich zrodenia interpretuje ako myšlienka obrany najvyššieho slnečného božstva – Slnka, zobrazeného v podobe slnečného kruhu, prostredníctvom meča a štítu vyjadreného symbolmi v podobe listovitého závesku a závesku v tvare presýpacích hodín, resp. staršieho mykénskeho štítu (*Paulík 1993*, 111).

Doposiaľ sa viacerí renomovaní bádatelia pokúsili objasniť pravý význam kultového amuletu v tvare presýpacích hodín, resp. dvojbritej sekery v panteóne náboženských symbolov obyvateľstva kultúr popolnicových polí v širšej oblasti strednej Európy, ale aj egejskej oblasti v neskorominojskom až neskoromykénskom období. Prvenstvo patrí nepochybne H. Müllerovi-Karpemu, ktorý ako prvý tvar týchto predmetov spájal s chetitským hieroglyfickým znakom súvisiacim so slovami, ktorých kmeňový slovný základ znel „šupp“ resp. „šuppi“ (*Müller-Karpe 1980a*, 22, 223, 26; 2009, 91). Slovný tvar „šuppi“ sa prekladá z chetitčiny ako svätý, posvätný, zasvätený (*Hoffner, Jr./Craig Melchert 2008*, 83, pozn. 38). V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na skutočnosť, že Chetiti boli indoeurópskeho pôvodu, podobne ako aj obyvatelia strednej Európy v období kultúr popolnicových polí a zdá sa, že motív závesku v tvare presýpacích hodín, resp. dvojbritej sekery a chetitského znaku pre slovo „šupp“ má spoločný pôvod v hlbokom dávnoveku. Dnes už nám zostáva len konštatovať, že skutočný a presný význam tohto amuletu pre obyvateľstvo širšieho územia strednej Európy a egejskej oblasti spolu s významom iných motívov záveskov s rovnakým charakterom už nebudeme môcť exaktne nikdy bližšie myšlienkovy pochopiť (*Kacsó 1995*, 99).

Dva poškodené, jednosmerne tordované nákrčníky a zlomok z tretieho exemplára (18–20) patria nepochybne k tordovaným nákrčníkom s nezdobenými hladkými koncami, vyhotovenými z tenšej tyčinky, ukončenej na oboch koncoch kruhovitým očkom (tab. III: 1, 7, 8; VI: 5, 8, 9; *Novotná 1984*, 30). Podľa M. Novotnej uvedené tordované nákrčníky patria na Slovensku k relatívne častým typom nákrčníkov, ktoré sa na základe rozličného vytvárania koncových častí členia na rôzne varianty.

K sitnianskym exemplárom sú k dispozícii viaceré vhodné analogické nákrčníky z mnohých nálezísk na Slovensku, ktoré pochádzajú z hromadných nálezov alebo z funerálnych lokalít. K nim patria napríklad dva nákrčníky z hrobu 326 zo žiarového pohrebiska v Chotíne, ktorý obsahoval aj ihlicu príbuznú typu Banka, ako aj ďalšie exempláre z hrobov 59, 181 a 203 (*Novotná 1984*, 31, tab. 38: 244, 245; 39: 246–248). Kým hrob 59 z Chotína je časovo zaradený do podolského stupňa stredo-

dunajských popolnicových polí, hrob 326 by sa s určitou opatrnosťou mohol zaradiť tiež na záver stupňa HA2, resp. až do stupňa HB1. Opierame sa pritom o spomenutú ihlicu podobnú typu Banka. Ihlica typu Banka pochádzajúca z depotu bronzových predmetov na eponymnej lokalite v Banke je totiž jednoznačne obsahom depotu datovaná do stupňa Somotor-Lúčky, teda do stupňa HB1 (*Novotná 1980*, 132, tab. 39: 855). Ako dobrú paralelu je možné uviesť aj niektoré nákrčníky, prípadne iba zlomok tohto šperku z depotu bronzov v Kamennom Moste, z východného úpätia výšiny Holík na Počúvadle a v Nitrianskej Blatnici (*Novotná 1984*, 31, tab. 39: 249, 253, 254; *Ožďáni 2006*, 156, 157, obr. 84: 3). Depot z Kamenného Mosta je bezvýhradne datovaný do stupňa Rohod, teda do stupňa HB1 (*Novotná 1970a*, 83), obdobne je možné do rovnakého obdobia zaradiť aj nákrčníky z depotu v Nitrianskej Blatnici. Nákrčníky z Počúvadla sú však mladšie a pochádzajú zo záverečného stupňa neskorej doby bronzovej, z horizontu depotov Sitno, čo zodpovedá stupňu HB2/HB3 (*Novotná 1984*, 31).

Z vyššie uvedeného vyplýva, že tordované nákrčníky s koncovými očkami, vyrobené z tenkej tyčinky a bez výzdoby koncových partií nie sú príliš vhodné na presnejšie datovanie nálezov, pretože sa s obľubou používali počas dlhšieho časového obdobia už od včasného stupňa obdobia popolnicových polí až po začiatok doby halštatskej, pričom neprekonal žiadne podstatné typologické zmeny, ako na to poukázali viacerí bádatelia (*Novotná 1984*, 34; *Salaš 2005*, 76 – tu pozri ďalšiu literatúru).

Na tomto mieste sa treba pozastaviť aj nad skutočnosťou, že okrem zlomku tordovaného nákrčníka sa v depote nachádzali aj ďalšie dva exempláre, ktoré boli evidentne poškodené už v dobe deponovania. Z jedného chýbala koncová časť s očkom (tab. III: 1; VI: 8), druhému nákrčníku chýbali koncové časti s očkami (tab. III: 7; VI: 9). Tento bol aj nekvalitne odliaty, o čom svedčí neodstránený náliatok nachádzajúci sa na rozhraní tordovanej a hladkej tyčinky. Keďže sa v obsahu depotu odlomené časti predmetov nenachádzali, sme oprávnené presvedčení, že predmety sa uschovali už v poškodenom stave.

K bronzovej ihlici s valcovitou, vývalkovite profilovanou hlavicou, ktorá je v opise predmetov uvedená pod číslom 22 (tab. III: 10), sa zo širšej oblasti strednej Európy nepodarilo získať adekvátnu analógiu. Odhliadnuc od valcovitého násadca na hlavicu ihlice, typologicky k nej najbližšie stoja ihlice s malou cylindrickou hlavicou, ale tiež ihlice typu Banka, ktoré sú so skôr uvedenou skupinou ihlíc geneticky a typologicky príbuzné, aj čo sa týka tvaru a výzdoby vrchnej časti ihly.

Obidve spomenuté typologické rady ihlíc majú vývalkovite členené hlavice a horná tretina ihliel pod hlavicou býva obvykle zdobená buď motívmi jedľovej vetvičky, alebo niekoľkonásobnými zväzkami rytých línií, podobne ako ihlica zo Sitna (*Novotná 1980*, 130–132). Hlavice ihlíc typu Banka bývajú zašpicatené, niekedy aj ukončené trňom. Sitnianska ihlica má ale hlavicu ukončenú výrazným valcovitým nadstavcom, čo ju odlišuje od ihlíc typu Banka, ale aj od ihlíc s malou cylindrickou hlavicou, resp. od ihlíc typu Fels am Wagram, ktoré sú typologicky totožné s ihlicami s malou cylindrickou hlavicou (*Říhovský 1979*, 170–173; 1983, 38–40). Z tohto dôvodu sa zdá, že naša ihlica predstavuje osobitý variant v rámci posledne menovaných skupín ihlíc, i keď nemožno poprieť, že geneticky a typologicky s nimi úzko súvisí. Názor J. Říhovského (1979, 172), že napríklad ihlice typu Fels am Wagram neprekonal počas svojho celého časového výskytu žiadne nápadné typologické zmeny, ktoré by boli rozhodujúce pre ich bližšie časové určenie, zrejme nie je možné v plnej miere prijať, pretože treba počítať aj s vlastnou kreativitou miestnych kovolejárov, prípadne aj so špecifickými požiadavkami konkrétnych objednávateľov výrobkov.

Pre presnejšie datovanie ihlice zo Sitna uvádzané typologické skupiny ihlíc nie sú príliš vhodné, pretože sa používali počas dlhšieho časového úseku od mladšej až po neskorú dobu bronzovú. Najstaršie exempláre ihlíc s malou valcovitou hlavicou sa na území Slovenska, predovšetkým v oblasti rozšírenia lužickej kultúry, vyskytli už v stupni Mikušovce a Diviaky v žiarových hroboch v Partizánskom, okr. Partizánske a v Košeci, okr. Ilava, čo približne zodpovedá záveru stupňa BD a stupňa HA1. Podľa M. Novotnej (1980, 131) sa však, čo do počtu, skromný výskyt tohto typu ihlíc na Slovensku v prevažnej miere datuje do stupňa HA2 s tým, že sa objavujú ešte na začiatku neskorej doby bronzovej, v stupni HB1. S takýmto časovým zaradením ihlíc typu Fels am Wagram z oblasti Moravy, západnej časti Maďarska a z východoalpskej oblasti korešponduje aj datovanie J. Říhovského (1979, 171, 172; 1983, 39, 40), ktorý ich výskyt jednoznačne vymedzuje obdobím strednej až počiatkom neskorej doby popolnicových polí. Z pomedzi ihlíc typu Banka sa ihlica pochádzajúca z eponymnej lokality z obce Banka, okr. Piešťany (predtým okr. Trnava) javí ako najbližšia a najlepšia paralela k sitnianskej ihlici. Jej profilovaná hlavička pozostávajúca z troch vývalkov postráda síce valcovitý nástavec, ale horná tretina ihly je tiež zdobená tromi horizontálnymi zväzkami rytých línií (*Novotná 1980*, 132, tab. 39: 855). Spomenutá ihlica je súčasťou depotu bronzových predmetov,

ktorý obsahoval ešte dve ihlice s hlavicou zvinutou do očka, poškodenú ružicovú sponu, fragment noža, plechový opasok, sekeru so stredovými lalokmi, tyčinkovitý náramok, na ktorom boli nastoknuté dva špirálovité prstene s koncovými ružicami, krúžok z tyčinky kosoštvorcového prierezu, puklicu a torzá dvoch nádob, v ktorých boli bronzové predmety nájdené (*Novotná 1970a*, 88, 89, tab. XLIX; *1970b*, 45–49; *1980*, 30, 31; *2001*, 41, 45; *Seewald 1938*, 10, 11, obr. 1–12). Celý súbor bronzov bol jednoznačne zaradený do sliezskeho stupňa lužickej kultúry, resp. do horizontu depotov Somotor-Lúčky, čiže do stupňa HB1.

K bronzovému, špirálovite zatočenému prsteňu (23) s koncami výrazne preloženými cez seba, ktorý bol vyhotovený z nezdobenej platničky plankovexného prierezu, ku koncom sa nepatrne zužujúcej (tab. II: 1), sa doteraz nepodarilo získať žiadnu patričnú analógiu. Treba však konštatovať, že predmet bol zhotovený celkom v ideovom a tvarovom princípe tu už analyzovaných náramkov, čo vôbec nie je prekvapujúce (*Salaš 2005*, 101). Dokonca je možné celkom reálne predpokladať, že náramky spolu s prsteňom boli vyrobené špeciálne na objednávku v jednej dielni a jedným remeselníkom ako uzavretá súprava šperkov pre konkrétneho zadávateľa zákazky. Časové zaradenie tohto šperku je podľa autorov príspevku úplne závislé od datovania jednak špirálovitých náramkov a v konečnom dôsledku od chronologického postavenia celého depotu zo Sitna ako celku.

Bronzové predmety (24 a 25) sa pracovne nazvali náramkami s očkami, pretože z hľadiska prvého dojmu sa takáto ich funkčná interpretácia z tvarovej dispozície vhodne ponúkala. Predpokladalo sa, že z odlomených koncov chýbajú už len menšie časti, ktoré by mohli byť podobne ukončené očkami ako ich zachované protitiahle ukončenia (tab. V: 1, 4; VI: 6, 7). Zistenie pôvodnej funkcie predmetov však komplikuje nielen ich neúplnosť, ale aj ich zrejma deformácia, pritom nevieme, ktorý z týchto dvoch predmetov je od pôvodného tvaru viac pozmenený. Podstatná časť tela oblúku predmetov je vyhotovená z plochej platničky obdĺžnikovitého prierezu, ktorá sa pri zachovanom konci postupne zužuje a potom plynule prechádza do tyčinky viac-menej štvorhranného prierezu, zatočenej na konci do uzavretého očka. Aj táto koncová časť predmetu sa smerom k očku zužuje. Ak sa oprávnene domnievame, že z odlomených častí predmetov chýba rovnako tvarovaná a veľká časť ako pri zachovanom konci, potom by predmety dostali nielen inú pôdorysnú formu, ale by sa podstatne zväčšila aj ich veľkosť, pričom je zrejme, že v takomto prípade sa obidva predmety nachádzajú v deformovanom stave.

Je samozrejmé, že v prvom rade sa autori predloženého príspevku snažili zistiť analogické tvary v širšej oblasti strednej Európy a časti Balkánu. V dostupnej odbornej literatúre, ktorá je nám k dispozícii, sa k týmto predmetom nepodarilo nájsť ani vzdialené, alebo aspoň čiastočne príbuzné tvary. S týmto problémom si neporadili ani oslovení domáci, a ani zahraniční bádatelia, ktorí sa dlhodobo špecializujú na bronzovú industriu z doby bronzovej v rozsiahlom geografickom a chronologickom zábere.

Záverom tejto časti štúdie môžeme iba konštatovať, že v žiadnom prípade opísané predmety nepredstavujú náramky. Uvažovalo sa aj o možnosti, že ide o držadlá bronzových nádob, čo sa tiež vylúčilo. Ponúka sa aj ďalšia alternatíva, že predmety je možné s určitou opatrnosťou hypoteticky, ak by sa zohľadnila ich pôvodná veľkosť, považovať za zvláštny, osobitý variant, azda nákrčníkov. Ich časové zaradenie zostáva otvorené. Vzhľadom na fakt, že sú súčasťou nami hodnoteného hromadného nálezu, ich datovanie v tomto prípade je zviazané s časovým zaradením depotu zo Sitna ako celku.

Bronzové plechové opasky (26) rozdelila *I. Kilian-Dirlmeier (1975, 107–115)* na základe technologického spôsobu výzdoby do dvoch základných skupín. Do jednej skupiny patria opasky s tepanou výzdobou, do druhej skupiny opasky s puncovanou výzdobou. Na výzdobu opaska zo Sitna, podobne ako na diadéme z Nemeckej (tab. VIII: 1a, 1b, 2a, 2b) sa použili obidva technologické postupy, puncovanie i tepanie, pričom puncovaná výzdoba prevláda.

K problematike opaskov, resp. všeobecne plechových pásov sa pred krátkym časom vyjadril *M. Salaš*, ktorý zhrnul doterajšie názory rôznych autorov na túto otázku a poukázal najmä na názorové rozdiely, týkajúce sa ich prvého výskytu z hľadiska relatívnej chronológie (*Salaš 2005, 117–119*; tu pozri ďalšiu literatúru). Plechové opasky, resp. bronzové pásy, aj vo funkcii diadémov, zdobené puncovanými geometrickými vzormi, sú známe zo širšej stredoeurópskej oblasti od Zakarpatskej Ukrajiny až po Horné Rakúsko v rozpätí včasného až mladšieho stupňa doby popolnicových polí. Na základe diadému z depotu v Kemecse v Maďarsku sa uvažovalo o ich najvčasnejšej prítomnosti už v depotoch horizontu Uriu-Domănești (*Kilian-Dirlmeier 1975, 113, 114*). Takéto vysoké datovanie bolo ale spochybnené zaradením tohto depotu do horizontu Kurd (*Mozsolics 1985, 132, tab. 190: 4a, 4b*). Zlomky tohto typu opaskov v depotoch 1 a 2 v Drslaviciach a v Polešoviciach však predsa umožňujú počítať s počiatkom ich výroby už v horizonte Drslavice-Ořechov (*Salaš 1997, 42–44*,

tab. 25: 615–618; 2005, 119, 330, tab. 137: 599, 601; 138: 602, 603).

Odhliadnuc od problematiky datovania jednotlivých depotov rôznymi autormi, veľmi blízku až zhodnú analógiu k exempláru zo Sitna z typologického i výzdobného hľadiska predstavuje opasok z depotu gávskej kultúry z horizontu Gyermely z Koromle (*Gašaj 2000*, 68–70, obr. 5: 1; 2013, 29, 133, 212, obr. 106). Výzdoba tvorená drobnými perličkami je rozvrhnutá do siedmich polí, v ktorých sa striedajú horizontálne línie, protiahle zdvojené lunice a menšie puklice. Tri dierky vyrazené na oboch koncoch pásu boli súčasťou zapínacieho systému. Tento druh výzdoby, ktorý *G. von Merhart* (1952, 38 n.) nazval bodovo-puklicovým systémom (*Punkt-Buckel-System*), je veľmi charakteristický pre šálky typu Jenišovice v stupni HB1 (*Patay 1996*, 409). Nachádzame ho však aj na ďalších opaskoch, či diadémoch v staršom až strednom stupni doby popolnicových polí na území terajšej západnej Ukrajiny (Antonovka I, Medvežie – 2 exempláre, Obava I – *Bernjakovič 1960*, 343, tab. XVII: 1; *Kobal' 2000*, 73, 87, 90, tab. 64A: 3; 56B: 1, 2; 62B: 12) zo série depotov Lazy I, v Maďarsku (Gyermely, Kék, Kemece, Márok, Szentgáloskér a neznáma lokalita – *Kilian-Dirlmeier 1975*, 113, tab. 48: 462; 48/49: 464, 472; 48: 465, 466; *Mozsolics 1985*, 121, 122, 131, 132, 146–148, 194, 195, tab. 92: 28, 32–35; 114: 1; 190: 4a, 4b; 192: 1; 241: 9, 10) z horizontov Kurd a Gyermely, v Srbsku, Chorvátsku a Rakúsku (Linz – *Kilian-Dirlmeier 1975*, 113, 114, tab. 47: 461), z horizontu depotov Kisapáti-Lengyeltóti, resp. zo začiatku mladšieho stupňa doby popolnicových polí (Linz). Z výzdobných motívov sa najčastejšie využívali horizontálne a vertikálne línie perličiek a väčších puklíc, luníc, hviezdíc, poloblúkov, vlnoviek, ojedinele aj dvojbrité sekery, koncentrické krúžky, či rozety a plastické lišty.

Na niektorých opaskoch a diadémoch, ktoré *A. Mozsolics* (1985, 58, 59) nazvala diadémy typu Kék, resp. Kék-Medvežie, sú najfrekvencovanejším výzdobným motívom antipódne orientované jednoduché alebo zdvojené lunice – polmesiace (napr. Antonovka, Gyermely, Kék, Kemece, Koromľa, Medvežie, Obava I), ktoré zrejme symbolizovali astrálne božstvo, Mesiace, ako protiklad Slnka, na čo upozornil aj *D. Gašaj* (2000, 69; 2013, 29, 133, 212, obr. 106) pri analýze výzdoby opaska z Koromle. Jednoduchý diadém z Antonovky, zdobený len jedným párom antipódnych polmesiakov, šiestimi horizontálnymi líniami perličiek a symbolom dvojbritéj sekery (*Kobal' 2000*, 67, tab. 64: 3) pokladá *M. Salaš* na základe výzdobnej kompozície za zatiaľ najbližšiu paralelu k členke z depotu 4 v Štramberku z horizontu Křenůvky, zdobenej horizontálnymi líniami perličiek (*Salaš*

2005, 75, tab. 439: 14; 485: 2). Depot z Antonovky, pôvodne datovaný do horizontu Lazy I, zaradil na základe ružicovej spony typu A2 s tromi párami postranných ružíc do mladšieho stupňa doby popolnicových polí (*Salaš 2005*, 75), pretože podľa najnovších poznatkov uvedený typ spony sa vyskytuje v horizonte Somotor-Lúčky (*Kobal' 2000*, tab. 64: 1; *Novotná 2001*, 45). Z počiatočného stupňa mladšej fázy popolnicových polí pochádzajú aj zlomky opaska z Linzu (*Kilian-Dirlmeier 1975*, 113, tab. 47: 461) s horizontálnymi radmi perličiek a jedným symbolom dvojčepelovej sekery, ktorý sa nachádza aj na diadéme z Antonovky. *M. Salaš* (2005, 75) tento motív pokladá za oproti sebe situované oblúky. Antipodicky orientované oblúky sú súčasťou výzdobných motívov aj na opasku zo Sitna, ktoré, presne tak, ako na opasku z Linzu, obrubujú stredovú puklicu (tab. I: 6, 7; V: 8; VII: 1b; VIII: 1a, 1b). V tejto súvislosti je možné hypoteticky uvažovať o tom, že antipódne orientované oblúky predstavujú vo veľmi zredukovanej podobe *labris*, pretože ak kolmými úsečkami prepojíme začiatkové body oblúkov (viď. Antonovka a Linz) vznikne symbol dvojbritéj sekery.

Veľmi dobrou analógiou k opasku zo Sitna, ale aj k diadému z Nemeckej predstavuje bronzový diadém pochádzajúci údajne z územia strednej Európy (*Tarbay 2015*, 89, 108, obr. 7: 1), ktorý je spojený bronzovou svorkou, podobne ako exemplár z Nemeckej (*Ožďáni 2009*, 7, 31, obr. 5; tab. I). Na základe veľmi nekvalitnej fotografie diadému je možné zistiť, že aj tento exemplár bol zdobený vytepanými motívami, ktoré sú rozložené do niekoľkých metop s podobnými, alebo takmer rovnakými vzormi, ako na exemplároch zo Sitna a Nemeckej. Ide o antipódne postavené poloblúky, vytvorené perličkovými bodmi, uprostred ktorých sa nachádza väčšia vytepaná vypuklina. Ďalej sú tu vertikálne situované obdĺžniky vytvorené obvodovými drobnými perličkovitými bodmi, uprostred ktorých sa nachádza sedem väčších vertikálnych vypuklín. Tieto vzory sú pravdepodobne včlenené do väčšieho obdĺžnikovitého rámca, vytvoreného taktiež drobnými puncovanými perličkami. Nálezové okolnosti diadému sú neznáme, ale je veľmi pravdepodobné, že tento exemplár sa našiel detektoristami v oblasti Karpatskej kotliny a s najväčšou pravdepodobnosťou na území dnešného Slovenska. Reálne je možné predpokladať, že všetky tri exempláre (Nemecká, Sitno, stredná Európa) sú výrobkom jednej dielne, ktorá pracovala niekde v oblasti rozšírenia lužickej kultúry na strednom Slovensku.

Bronzový pás predmetu zo strednej Európy, ako už bolo uvedené, bol spojený masívnou bronzovou svorkou. Na tomto mieste treba podotknúť, že

okrem obvyklého nitovania sa jednotlivé plechy alebo súčasti bronzových predmetov spájali niekedy aj bronzovými svorkami, ako je to zrejme v prípade diadému z Nemeckej, Štramberka a Medvežia (druhý, čiastočne zachovaný exemplár – *Kobal' 2000*, tab. 56B: 1). S týmto spôsobom fixácie predmetov sa na Slovensku stretávame niekedy aj na nádobách z neskorej doby bronzovej, ako napríklad v súbore nádob z Liptovského Mikuláša-Ondrašovej (*Furmánek 1970*, obr. 14: 3a, 3b; 15: 3a, 3b, 4a, 4b, 5a, 5b), alebo aj v Nemeckej na nádobe z depotu III (Ožďáni 2009, obr. 10, tab. XVIII).

V závere tejto časti štúdie treba zdôrazniť, že sitniarsky opasok (dĺ. 664 mm, š. pásu 43,6 mm) je až na metrické detaily takmer identický s diadémom z Nemeckej (614 mm, š. pásu 42 mm), čo ale vzniklo v dôsledku odlomenia, resp. skrátenia bronzového pásu v Nemeckej, pričom tento exemplár bol jednoznačne zaradený do stupňa HB1 (Ožďáni 2009, 7, 18). Jeho výzdoba pozostáva, taktiež ako na diadéme v Nemeckej, z vytepaných perličiek zoradených do dvoch horizontálnych radov a troch dvojíc antipódnych oblúkov s pukličkou v strede. Kompozične je výzdoba zoradená do siedmich veľkých polí, ktoré sú predelené šiestimi malými metopami s trojicou vertikálnych puklíc. Dve takéto malé polia uzatvárajú veľké metopy. Na koncoch opaska sú dva otvory slúžiace pre uzáver opaska, z ktorého sa zachovala len malá časť (tab. VIII: 2a, 2b).

Celková výzdobná kompozícia opaskov, resp. i diadémov sa minimálne v štyroch overených prípadoch včlenila do siedmich, navzájom spojených polí (Ilija-Sitno, Koromľa, Nemecká a Medvežie), v ktorých sa použili rovnaké alebo ideovo veľmi blízke symboly a motívy (lunice, oblúky a línie perličiek). Siedme pole sa na exemplári z Nemeckej odstránilo s časťou plechu pri prerábaní opaska na diadém. Celkový počet polí na diadéme z Kemecse, ktorý je výzdobnými motívami, aj technickým prevedením porovnateľný s opaskom z Koromle a diadémom z Medvežia, sa z opisu, z obrázku a ani z fotografie nepodarilo zistiť (*Mozsolics 1985*, 132, tab. 190: 4a, 4b; *Hampel 1896*, tab. CXCVI: 1). Vychádzajúc z uvedeného, ak je správne datovanie spomínaných nálezov, žiada sa konštatovať, že tieto výrobky svedčia nielen o vysokej úrovni súdobej toreutiky v dlhšom časovom období (stupeň HA1–HB1), ale aj o dlhodobom pretrvávaní tradičných estetických a kultúrno-spoločenských hodnôt a ideí, odrážajúcich aj svetonázorové predstavy vtedajšej spoločnosti.

Domnievame sa, že časové zaradenie bronzového opaska zo Sitna je bezproblémové. Na základe tu už uvedených paralel a stručnej analýzy ho takmer s istotou datujeme do stupňa HB1.

ZHODNOTENIE POZNATKOV

Depot bronzových predmetov z hradiska lužickej kultúry z Ilije, okr. Banská Štiavnica z polohy Sitno je bez akýchkoľvek pochybností uzavretým nálezovým celkom. Spolupatričnosť jednotlivých bronzových predmetov je evidentná, vzhľadom na skutočnosť, že hromadný nález sa objavil v priebehu záchranného a zisťovacieho terénneho výskumu v roku 1986, ktorý na hradisku realizoval spoluautor Pavel Žebrák.

Depot sa objavil v juhovýchodnej časti areálu opevneného sídla (obr. 1: I), v sonde I/86 s rozmermi 10 x 5 m, presnejšie v sonde I-B vo vrstve „ch“, v hĺbke 160 cm od úrovne terénu (obr. 2). Minimálne vo vrstve „g“, v hĺbke približne 140 cm od úrovne terénu sa zistilo, že výkopom sa zachytil vnútorný priestor väčšieho pravekého objektu, resp. viacerých objektov, s najväčšou pravdepodobnosťou chát, v superpozícii. Na túto skutočnosť poukazovali v rôznych úrovniach výkopu až do hĺbky 180 cm zachytené zvyšky prepálených podláh, ohnisk, či pecí, spálených brvií, resp. trámov, fragmenty mazanice, praslenu, tkáčske záväžia, zrnotierky, zásobnicová nádoba zapustená do podlažia, ktorej dno sa nachádzalo v hĺbke až 200 cm, tri kolové jamky (obr. 2), súbor paleobotanických nálezov a samotný charakter a druhové zastúpenie veľkej kolekcie sídliskových nálezov včítane keramiky. Presne nezistený pôdorys zničeného obydľia zrejme obdĺžnikovitého tvaru, zachytený v hĺbke 160 cm mal podľa odhadu dĺžku asi 7–8 m, šírka ostala neznáma. Bronzový depot sa nachádzal približne v západnej časti obydľia a pôvodne ležal tiež pod prepálenou vrstvou uhlíkov, vytvorenou spálením a zuhoľnatím drevenej podlahy (obr. 3), podobnej tej, aká sa nachádzala v domoch II, VI a VIII na hradisku lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (*Veliačik/Romsauer 1998*, 240).

Z tohto dôvodu sa prikláňame k názoru, že hromadný nález bronzov bol v interiéri chaty deponovaný v jamke pod podlahou ešte pred zničením obydľia a bol majetkom súvekých obyvateľov. Vylučuje sa teda možnosť, že depot a chata boli v superpozícii s tým, že obidva objekty boli súčasné a obdobie zániku chaty stanovuje *de facto* chronologické zaradenie depotu.

Podľa autora výskumu všetky bronzové predmety boli uložené vo vnútri skrúteného bronzového opaska (obr. 4), s výnimkou ihly ihlice, ktorá sa našla vo vzdialenosti asi 30 cm južne od depotu. Táto skutočnosť zostala zatiaľ neobjasnená. Tiež sa, na základe dochovania organických materiálov na bronzových predmetoch, predpokladalo, že obsah depotu bol pôvodne uložený v koženom

vaku alebo v lykovej schránke. Analýzou týchto organických zvyškov, ktoré sa zachytili na špirálovitých náramkoch a neidentifikovateľných šperkoch s očkami, sa zistilo, že obal, v ktorom sa nachádzal depot, bol pravdepodobne vyrobený najskôr z kožušiny sysla, z ktorej sa zachovali nepatrné zvyšky chlupov (viď kapitolu „Výsledky analýz organických materiálov z depotu“, kde sú uvedené aj ďalšie nové a prekvapujúce poznatky).

Na tomto mieste je potrebné upozorniť aj na skladbu predmetov v depote. Je pozoruhodné, že v obsahu hromadného nálezu sa nevyskytoval žiaden pracovný nástroj, zbraň alebo niektorý druh ochrannej výzbroje. V depote sa nachádzali výlučne iba šperky, ozdoby tela, prípadne odevu. Z tohto dôvodu sa domnievame, že inventár depotu bol zložený z predmetov, ktoré sa nepoužívali každodenne, ale boli nosené pri obradných až ceremoniálnych príležitostiach súvisiacich s náboženskými oslavami, teda pri aplikovaní kultu v praxi. Inak povedané, boli pravdepodobne integrálnou súčasťou slávnostného dobového odevu, či kroja. Bronzový opasok bol predmetom, ktorý bol nepochybne nákladnou záležitosťou a v tom období asi mimoriadne honosným predmetom, zdôrazňujúcim osobitú postavenie vlastníka. Patril zrejme osobe, ktorá v súdobej komunite zaujímala popredné miesto. Otázka, či predmety patrili mužovi alebo žene, je už v oblasti špekulácie a nechávame ju na posúdenie čitateľom. V každom prípade, depot bol nepochybne rodinným majetkom obyvateľov obydli, ktoré sa nachádzalo v juhovýchodnej časti areálu hradiska (obr. 1: I). Po dĺžke bolo v čase výskumu situované pozdĺž stredovekej hradby, vybudovanej na pravekom vale, resp. paralelne s vnútorným okrajom opevnenia.

Po analýze bronzových predmetov sa zistilo, že z chronologického hľadiska len malá časť je vhodná pre ustálenie presnejšieho časového zaradenia súboru. V náleze sa nachádzali predmety buď bez akejkoľvek vypovedacej hodnoty, alebo niektoré sa vyskytovali v dlhších úsekoch mladšej a neskorej doby bronzovej. V niektorých prípadoch sa k nim nepodarilo nájsť vhodnú analógiu a ich datovanie nie je potom náležité podopreté. Napriek týmto skutočnostiam, na základe bronzového opaska, ktorý je datovaný do stupňa HB1 nepopierateľne analogickým predmetom – diadémom z Nemeckej, prerobeným z pôvodného opaska (tab. VIII: 2a, 2b; *Ožďáni* 2009, 7, 18), bronzových špirálovitých náramkov, prípadne aj závesku v tvare presýpacích hodín a ihlicou tvarovo blízkej typu Banka, sa depot ako celok datuje na prelom stupňov HA2/HB1, no s najväčšou pravdepodobnosťou najskôr do stupňa HB1.

Súčasťou predloženej štúdie sú aj výsledky paleobotanických analýz, na základe ktorých si môže-

me čiastočne utvoriť nielen obraz o hospodárskej činnosti súvekých obyvateľov, ale aj bližšie spoznať dobovú štruktúru a charakter spoločenstva rastlín a drevín z mikroregiónu Sitna. Zo sondy I/86 bola z hĺbky 180 cm, teda z interiéru zničeného obydli, odobratá hlina s objemom 100 litrov, z ktorej sa preplavením získala kolekcia zuhoľnatených zŕn, semien, kláskov a uhlíkov. Z výsledkov analýz, ktoré vykonali E. Hajnalová a E. Lázniková vyplýva, že obyvatelia hradiska sa intenzívne venovali poľnohospodárskej činnosti. Pestovali najmä obilniny, takmer všetky známe druhy pšenice, ďalej raž, ovos a proso, zo strukovín je zastúpená šošovica, hrach a vika. Prírodné prostredie tvorili predovšetkým bukové a dubové lesy, zastúpené sú aj iné dreviny, ako napríklad javor, lipa, baza, jaseň, hrab a topol (podrobnejšie pozri kapitolu o výsledkoch paleobotanickej analýzy).

Domnievame sa, že zverejnenie výsledkov paleobotanických analýz nie je samoučelné, pretože spektrum zistených druhov, najmä pestovaných rastlín získaných z podlahy zachyteného obydli, nepochybne naznačuje, že depot bronzov bol uložený skutočne v sídliskovom objekte, ktorý slúžil nielen ako obydlie, ale zároveň bol využívaný aj ako výrobný priestor (fragmenty hlinených tkáčskych závaží, zrnotierky a pod.).

Hradisko lužickej kultúry, v areáli ktorého sa našiel depot bronzov, a aj v minulosti pomerne veľký súbor bronzových predmetov a kadlubov, sa rozprestiera na vrcholovej časti masívu Sitna s výškou 1009 m n. m. Patrí k typu opevnených sídlisk, ktoré označujeme ako výšinné. Pre tento typ je príznačné ich situovanie do vyšších, ťažšie dostupných polôh, nachádzajúcich sa na skalnatých vyvýšeninách a temenách vrchov (*Veličik* 1983b, 18). Podľa citovaného autora ďalším charakteristickým znakom týchto hradísk je snaha ohraničiť celý areál osady opevnením, pričom sa cieľavedome využívali aj prirodzené ochranné vlastnosti terénu ako strmé zrázy a skalnaté bralá, čo je dokázané aj v prípade hradiska na Sitne. Okrem toho, s rozlohou približne 16 ha patrí ku skupine hradísk s rozľahlým areálom a zároveň zatiaľ k najvyššie položeným opevneným bodom ľudu lužickej kultúry v období mladšej a neskorej doby bronzovej na Slovensku (*Žebrák* 1987c, 21, 22).

Odpoveď na otázku, v ktorom období bolo vybudované opevnenie v strategickej polohe na temene Sitna, zostáva doposiaľ otvorená. Osídlenie ľuďmi lužickej kultúry je v danom priestore doložené už od stupňa BD a trvalo zrejme až do počiatku doby halštatskej (*Labuda* 1981b, 120, 121). So zreteľom na mohutné opevnenie na Sitne treba konštatovať, že jeho vznik súvisel jednoznačne s jeho obrannou funkciou. Výstavbu fortifikácie si zrejme vynútila

zmena spoločensko-ekonomickej situácie v danom priestore, ktorá sa zaznamenáva v priebehu konca mladšej doby bronzovej a v období neskorej doby bronzovej (Veliačik 1983a, 142, 143). Napriek zrejme nepokojným, dá sa povedať, politickým pomerom v širšom priestore Karpatskej kotliny (napr. príchod ľudu mezócsátskej kultúry) je pozorovaný ďalší rozvoj hospodárskej činnosti, vyššia úroveň organizácie a s tým aj prehlbujúca sa spoločenská diferenciácia ľudu lužickej kultúry (Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 123; Veliačik 1983a, 142).

Vznik hradiska na Sitne súvisel, ako predpokladáme, s expanzívnym postupom ľudu lužickej kultúry v priebehu neskorej doby bronzovej a následným postupom osídlenia do vyšších, často i extrémnych polôh, presahujúcich nadmorskú výšku aj 1000 m, jednak so snahou lepšie exploatovať a kontrolovať významné ložiská medenej rudy, ktoré sa v tomto prípade nachádzali v rudonosných Štiavnických vrchoch. Tieto rudné žily, bohaté okrem iných drahých kovov aj na meď, boli nesporne ľuďom lužickej kultúry exploatované. Nepriamym dôkazom tejto činnosti je množstvo nálezov bronzových predmetov získaných aj z areálu hradiska na Sitne a predovšetkým výskyt kadlubov a trosky, ktoré svedčia o tom, že v osade pracovala metalurgická dielňa nielen pre potreby miestnej komunity, ale v rámci obchodných kontaktov aj pre vzdialenejšie oblasti (Labuda 1981b, 120, 121, obr. 1: 3; Žebrák 1987c, 22). Predpokladaná metalurgická a kovolejárska dielňa pracovala možno až do samotného konca osídlenia na Sitne. O realnosti tohto predpokladu by mohol azda rukolapne svedčiť aj starší nález depotu bronzových predmetov z roku 1944 objavený na východnom svahu výšiny Holík v katastri obce Počúvadlo (tab. IX; Balaša 1960, 54; Budinský-Krička 1948–1949, 272; Paulík 1982, 21, 22, obr. 2: 2–4), ktorý je datovaný do horizontu depotov Sitno, teda do stupňa HB2/HB3 (Novotná 1991, 61; 2001, 31).⁹

Hradisko na Sitne treba na základe uvedených skutočností prezentovať ako stredisko správneho, výrobného, obchodného a kultového centra nadregionálneho charakteru. Spolu s hradiskom na Pustom hrade vo Zvolene bolo situované v oblasti, ktorá poskytovala dostatok medi pre výrobu bronzových predmetov (Oždáni/Ušiak/Zachar 2007, 174). Možno predpokladať, že v remeselných dielňach, pracujúcich pravdepodobne na týchto hradiskách,

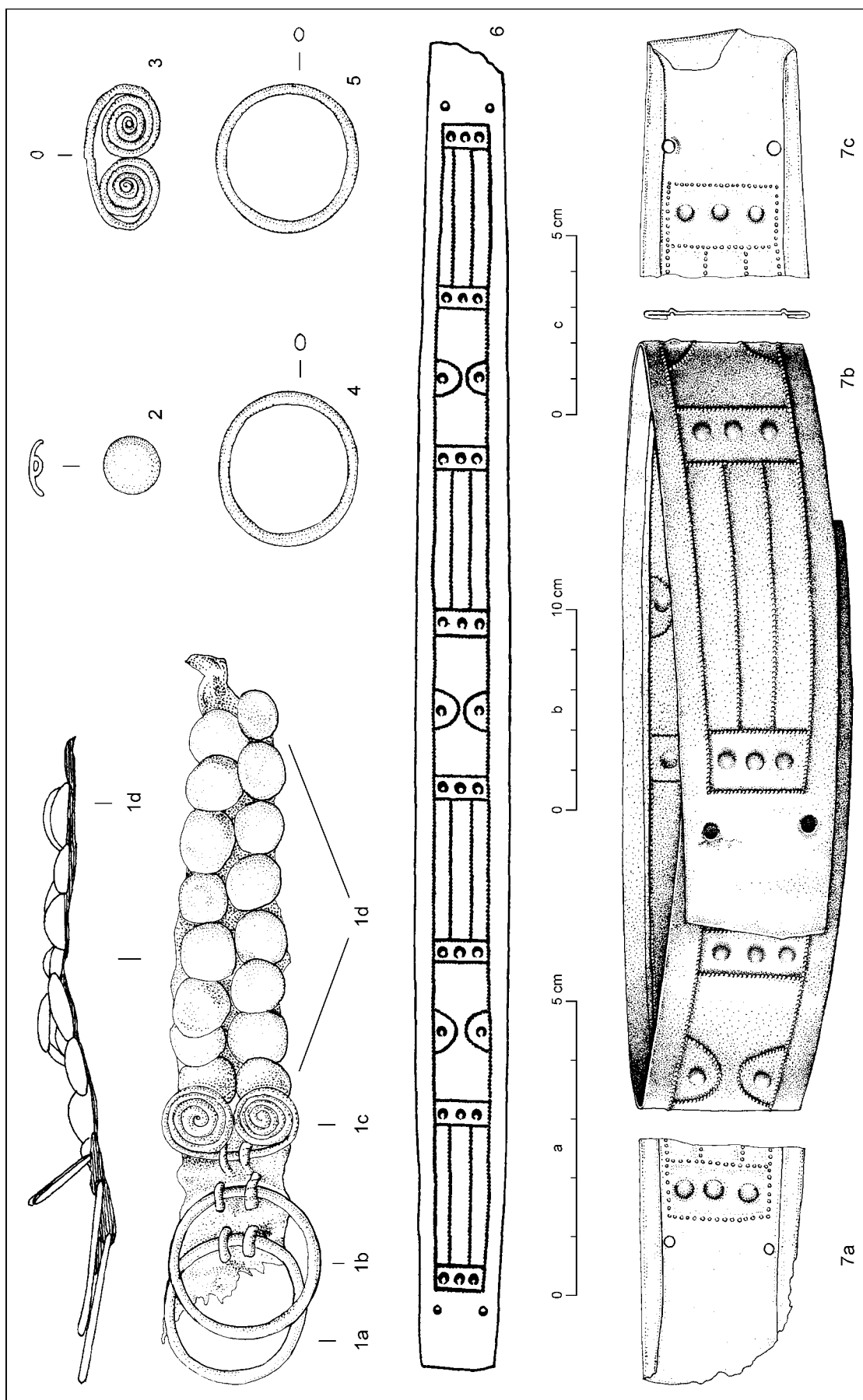
sa vyrobili aj obidva takmer identické bronzové opasky, z ktorých exemplár z Nemeckej bol neskôr upravený na diadém. Zohľadňujúc celkové prevedenie a hlavne motívy obdobných výzdobných vzorov je celkom oprávnené možné sa domnievať, že aj diadém, ktorý bol predaný na elektronickej aukcii a ako lokalita bola uvedená *Central Europe* (Tarbay 2015, 89, 108, obr. 7: 1), pochádza z územia Slovenska, príp. severnej časti Karpatskej kotliny a bol vyrobený v niektorej nadregionálnej metalurgickej dielni v oblasti lužickej kultúry (Oždáni 2009, 30).

Strategická poloha lokality na temene Sitna, spolu s mohutnou fortifikáciou hradiska bola určite zárukou pre nerušené a pokojné obchodné transakcie a výmenu tovarov, ktoré sa tu evidentne uskutočňovali. Dôkazom týchto obchodných kontaktov sú nálezy keramiky čakanskej a gávskej kultúry v rámci staršej fázy osídlenia polohy, neskôr, od prelomu stupňov HA/HB sa pozoruje pomerne silný zásah z oblasti kyjatickej kultúry, ako aj vplyvy podolskej kultúry z oblasti juhozápadného Slovenska (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1987c, 22, 23). Komunita ľudu lužickej kultúry, ktorá osídľovala túto výšinnú polohu na Sitne teda nežila v izolácii, ale udržiavala čulé obchodné kontakty s bližšími a aj vzdialenejšími oblasťami smerom na východ i západ.

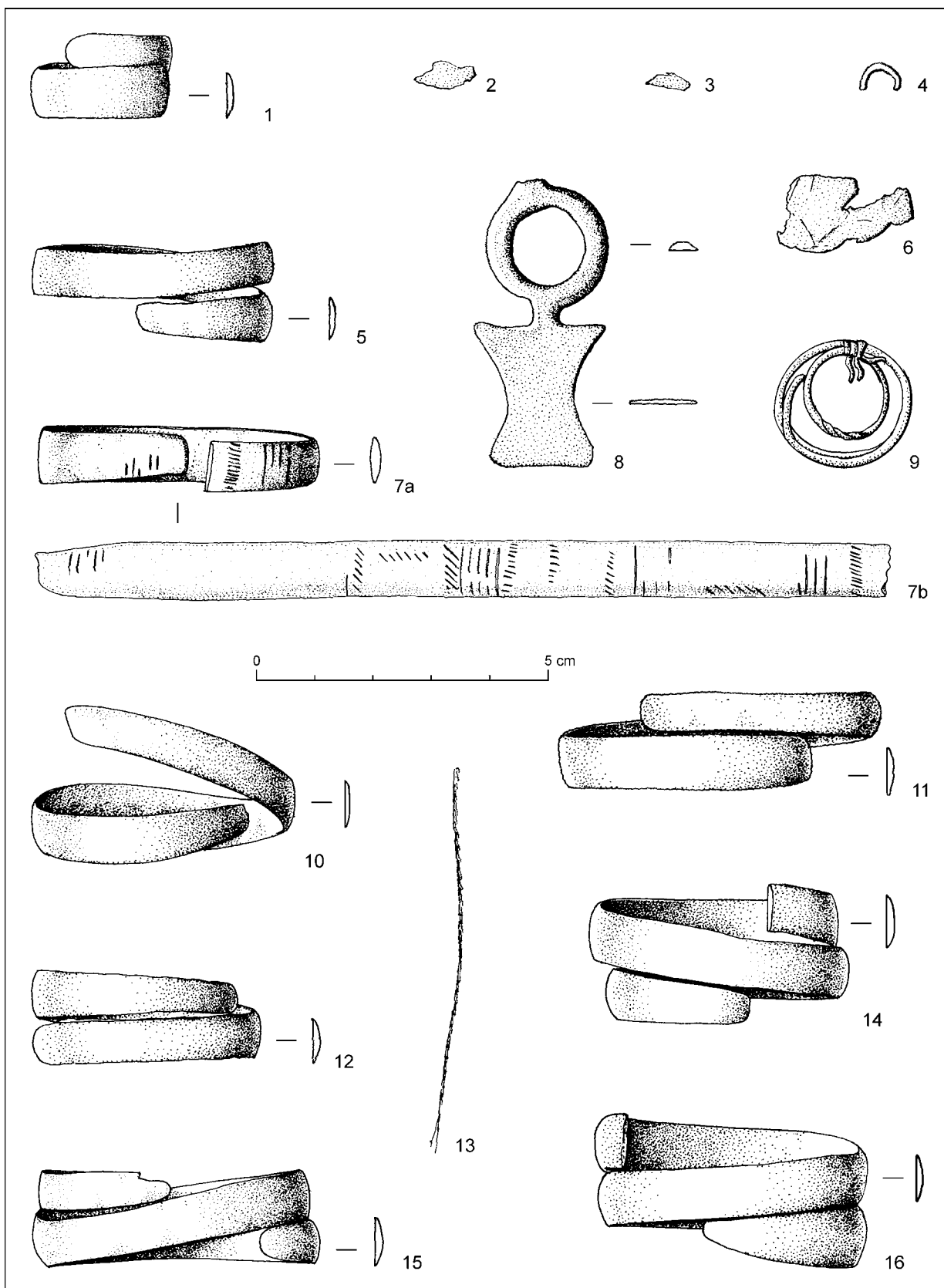
Záverom chceme poukázať na skutočnosť, že ak sa nám predloženou štúdiou aspoň veľmi nepatrne podarilo načrtnúť realitu života ľudí, ktorí pred tisícročiami v tomto prírodnom prostredí, dnes významnej archeologickej lokalite lužickej kultúry, pobývali a pracovali, vďačíme za to všetkým nadšencom pre históriu tohto regiónu a bádateľom pôsobiacim na Sitne od čias Andreja Kmeťa až po súčasnosť. Zhromaždili množstvo poznatkov a predmetov materiálnej kultúry z obdobia mladšej a neskorej doby bronzovej, ako aj zo stredoveku, hoci veľká časť, žiaľ, ostáva dodnes nezverejnená. Aj napriek tomuto im patrí naše poďakovanie a ich výsledky sú podrobne uvedené v kapitole o histórii bádania na Sitne.

Nakoniec vyslovujeme veľké poďakovanie všetkým kolegom, menovite Dr.h.c. prof. PhDr. V. Furmánkovi, DrSc., PhDr. V. Mitášovi, PhD. a PhDr. L. Veliačikovi, DrSc., ktorí svojimi pripomienkami, informáciami a postrehmi aktívne pomohli pri tvorbe tohto príspevku.

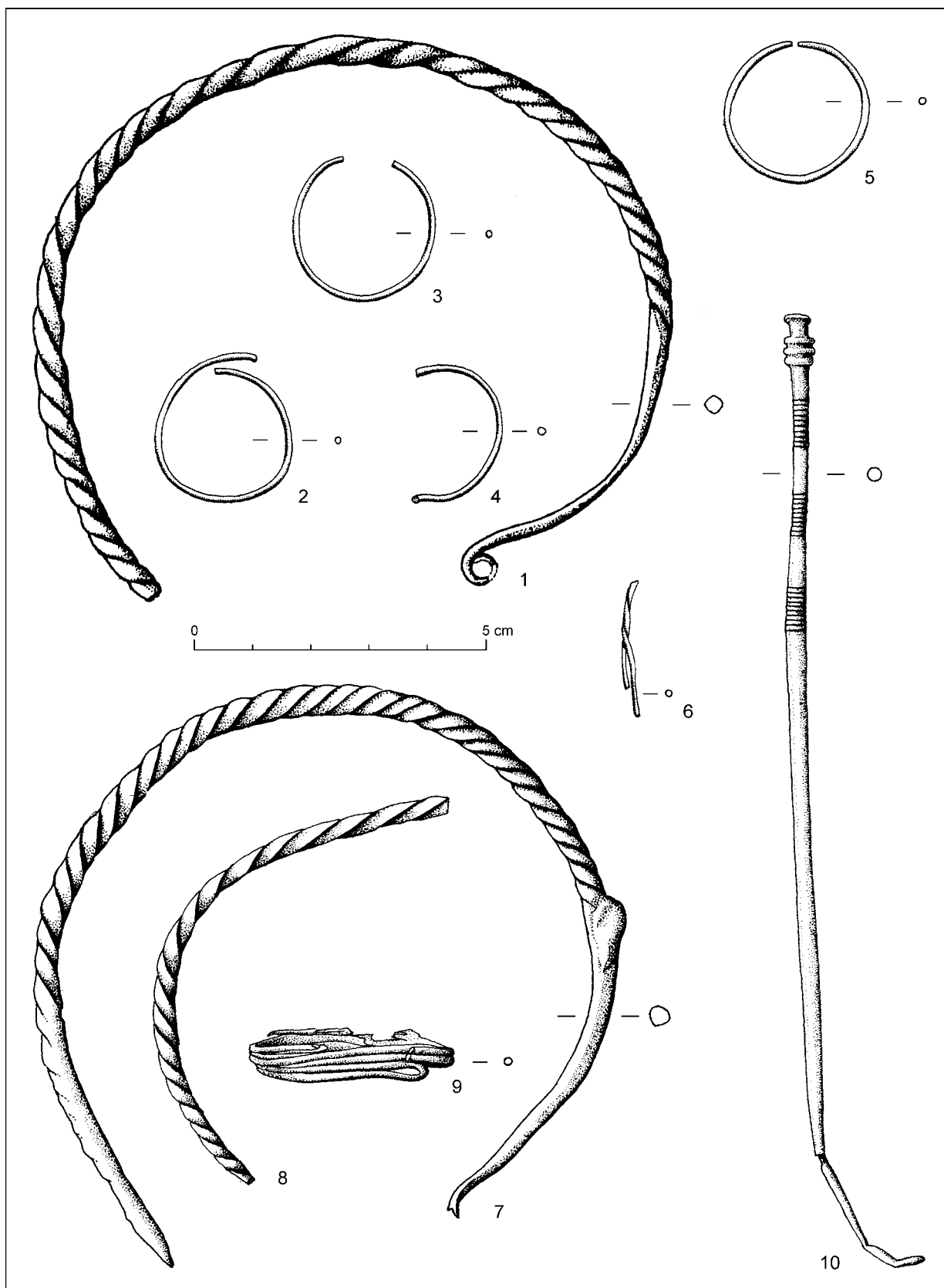
⁹ Ďakujem PhDr. L. Veliačikovi, DrSc. za poskytnutie kresbových ilustrácií z depotu z Holíka.

Tab. I. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1 – koncový uzáver bronzového opasku (13); 1a, 1b, 4, 5 – bronzové krúžky z uzáveru opaska (13c, 13b); 1c, 3 – aplikácia v tvare okuliara; 2 – bronzový opasok (26); 6 – rozvinutá výzdoba opaska; 7 – bronzový opasok (26); 7a, 7c – detaily koncov opaska z vnútornej strany; 7b – profil opaska v aktuálnom mieste. Mierka: a – 1–5; b – 6; c – 7.

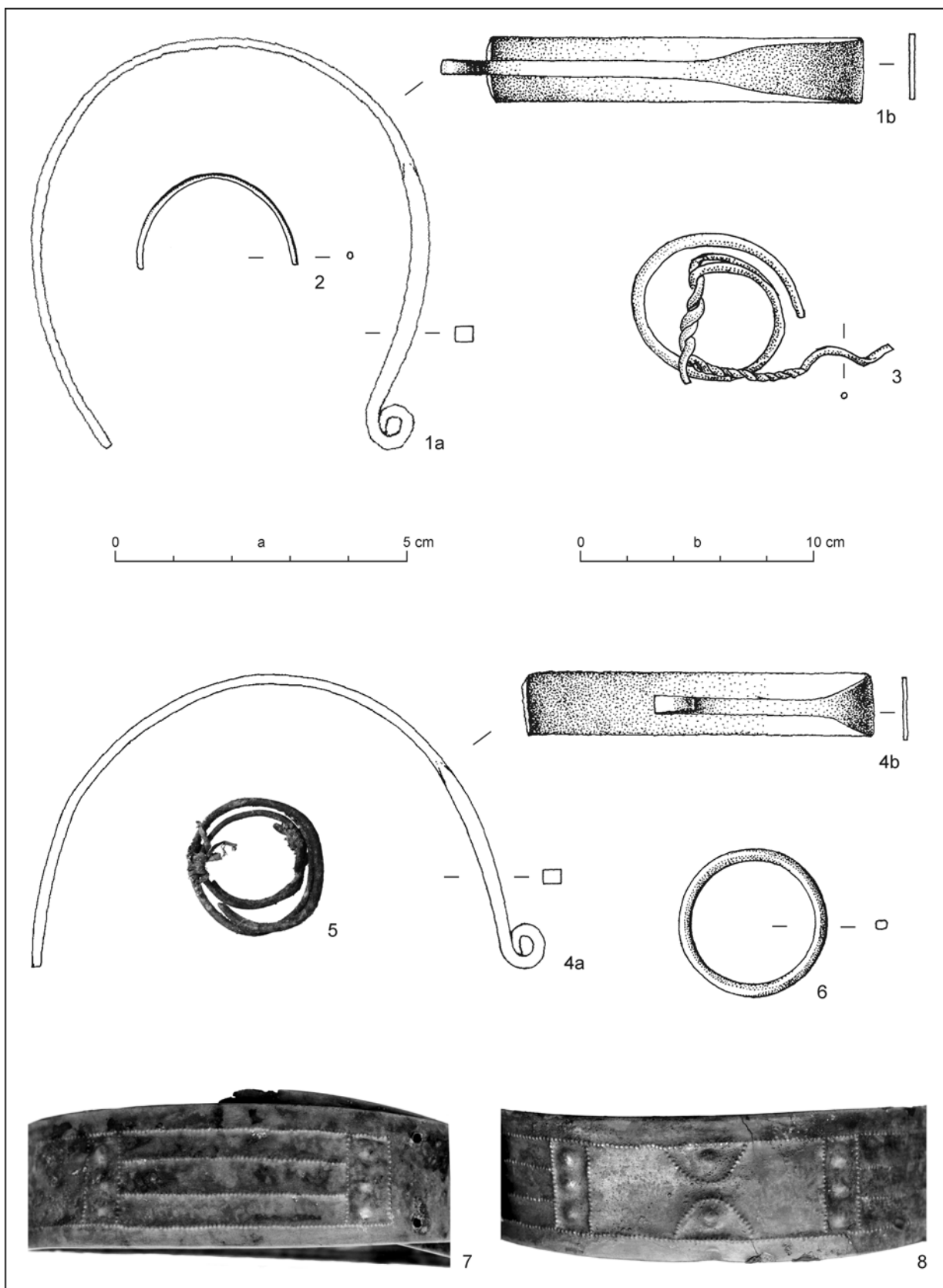
Tab. II. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1 – prsteň (23); 5, 7, 10–12, 14–16 – špirálovité náramky (1–5, 7, 8, 10); 2, 3, 4, 6 – zlomky organických materiálov a rastlinných stebiel (12, 27, 30, 31); 8 – závesok v tvare presýpacích hodín s kruhovitým uzáverom (17); 9 – záušnica s tromi vinutiami (9); 13 – tordovaný predmet v tvare ihly (6).

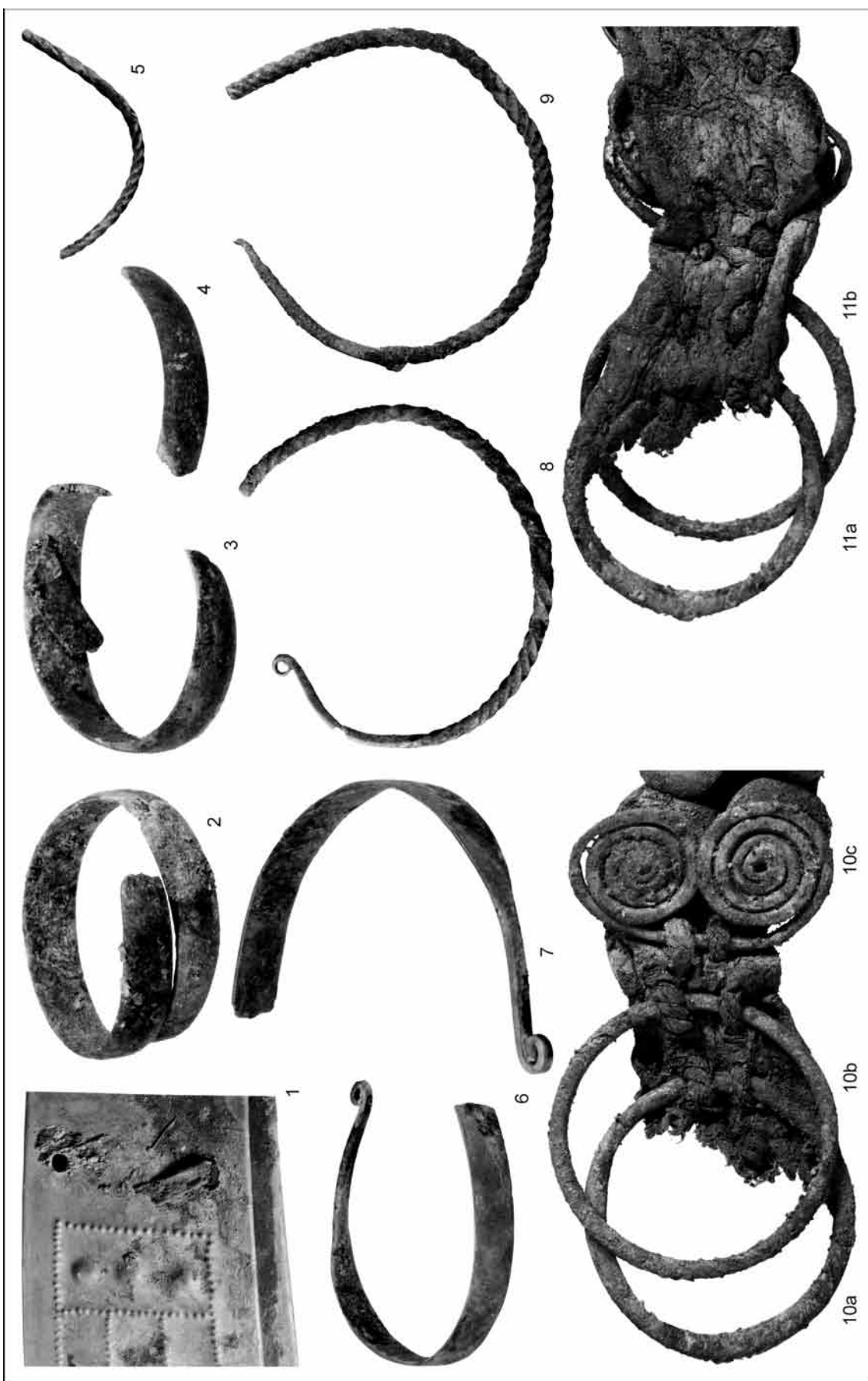
Tab. III. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1, 7, 8 – tordované nákrčníky a zlomok tordovaného nákrčníka (18–20); 2–4 – zlomky vlasových ozdôb z viacerých záušníc (29, 32–34); 5 – bronzový krúžok (21); 6 – zlomok drôtu zo záušnice (11); 9 – vlasová ozdoba (15); 10 – ihlica (22).

Tab. IV. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1, 2 – vlasové ozdoby (15, 34); 3, 4 – bronzové krúžky (16, 21); 5–7, 9–11 – bronzové náramky (1–3, 7, 8, 10); 8 – bronzový závesok (17).

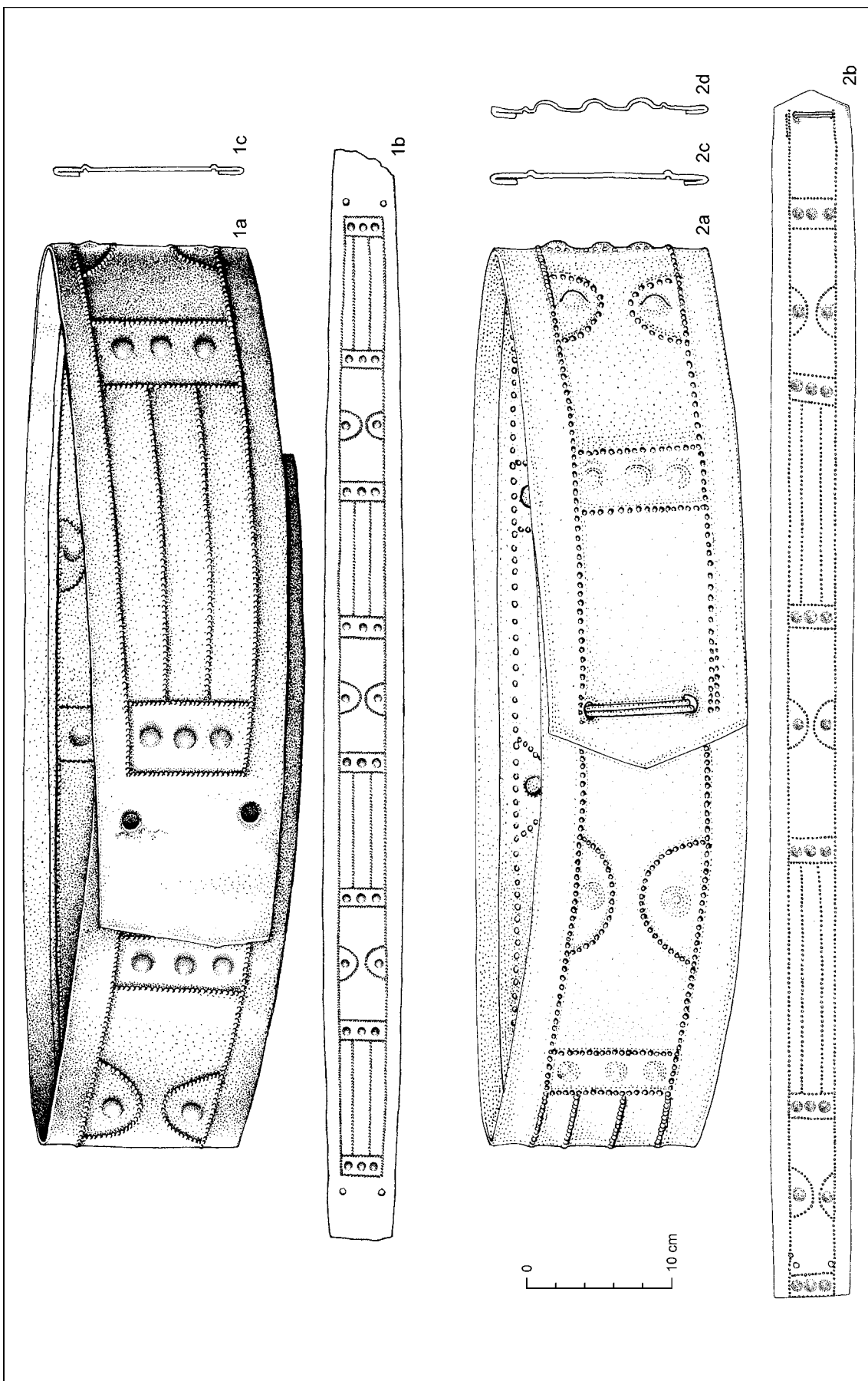
Tab. V. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1a, b, 4a, b – šperky neznámeho účelu (24, 25); 2 – zlomok záušnice (28); 3, 5 – vlasové ozdoby (9, 14); 6 – uzavretý krúžok (16); 7, 8 – pohľad na puncovanú výzdobu v jednotlivých poliach bronzového opaska. Mierka: a – 1–6; b – 7, 8 (foto archív AÚ SAV).

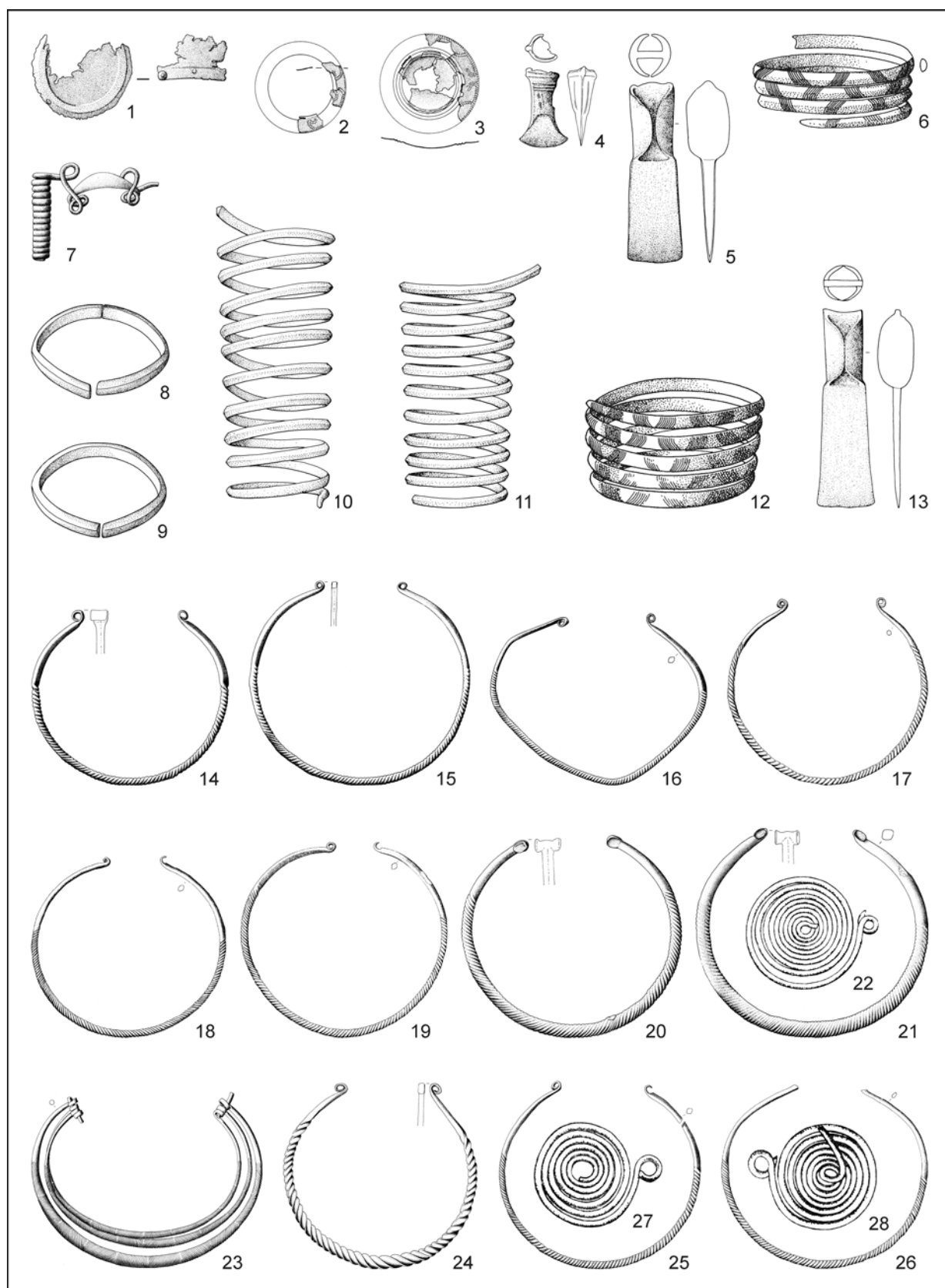
Tab. VI. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1 – pohľad na zvyšky koženej šnúry v koncových otvoroch opaska; 2, 3 – bronzové náramky (4, 5); 4 – fragment náramku (5); 5 – zlomok nákrčníka (20); 6, 7 – šperky neznámeho účelu (24, 25); 8, 9 – nákrčníky (18, 19); 10, 11 – pohľad na kožený uzáver opaska (13). Rôzne veľkosti (foto archív AÚ SAV).

Tab. VII. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Pohľad na bronzový opasok. 1a – spredu, 1b – zozadu (foto archív AÚ SAV).

Tab. VIII. 1 – Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica: 1a – bronzový opasok; 1b – rozvinutá výzdoba opasku; 1c – profil plechu opasku; 2 – Nemecká-Hradisko, okr. Brezno: 2a – bronzový diadém; 2b – rozvinutá výzdoba diadému; 2c, 2d – profily plechu diadému z oboch polôh.

Tab. IX. Počúvadlo, okr. Banská Štiavnica. Dnes dostupné bronzové predmety z depotu z polohy Holík už publikované alebo pripravované pre tlač. Rôzne veľkosti (1–5, 7, 13–21, 23–26 – podľa *Novotná 1970a; 1984; 1991; 2001*; 22, 27, 28 – podľa *Paulík 1982*; 6, 8–12 – L. Veliáčikovi ďakujeme za poskytnutie kresieb).

LITERATÚRA

- Balaša 1960* – G. Balaša: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Bratislava 1960.
- Bernjakovič 1960* – K. Bernjakovič: Bronzezeitliche Hortfunde vom rechtem Ufergebiet des oberen Theisstales (Karpatoukraine USSR). Slov. Arch. 8, 1960, 325–392.
- Budinský-Krička 1948–1949* – V. Budinský-Krička: Výskumy štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine r. 1946 a 1947. Hist. Slovaca 6–7, 1948–1949, 269–279.
- Budinský-Krička 1967* – V. Budinský-Krička: Bronzové nálezy z kotliny a poriečia Tople na východnom Slovensku. 60 rokov Šarišského múzea v Bardejove. Košice 1967, 75–133.
- Dular 1978* – J. Dular: Poskus kronološke razdelitve Dobovskega žarnega grobišča. Arh. Vestnik 29, 1978, 36–45.
- Eisner 1933* – J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Fiedler 1953* – Z. Fiedler: K významu závěsek s prohnutými stěny. Pam. Arch. 44, 1953, 329–338.
- Furmányek 1970* – V. Furmányek: Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové. Slov. Arch. 18, 1970, 451–468.
- Furmányek 1980* – V. Furmányek: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
- Furmányek 1982* – V. Furmányek: Bronzové závěsky doby bronzové ze Slovenska. Slov. Arch. 30, 1982, 315–346.
- Furmányek/Mitáš 2015* – V. Furmányek/V. Mitáš: Hradiska a fortifikácia. In: V. Furmányek (Zost.): Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Nitra 2015, 254–259.
- Furmányek/Novotná 2006* – V. Furmányek/M. Novotná: Die Sicheln in der Slowakei. PBF XVIII/6. Stuttgart 2006.
- Furmányek/Veliačik/Vladár 1999* – V. Furmányek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischem Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Gašaj 2000* – D. Gašaj: Hromadný nález bronzových predmetov v Koromli. Hist. Carpatica 29–30, 2000, 59–78.
- Gašaj 2013* – D. Gašaj: Klejnoty archeologiczne. Muzeum wschodniosłowackiego w Koszycach. Katalog Wystawy. Krosno 2013.
- Hajnalová, E. 1989* – E. Hajnalová: Súčasný poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989.
- Hajnalová, E. 1993* – E. Hajnalová: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993.
- Hajnalová, E. 2001* – E. Hajnalová: Ovocie a ovocinárstvo v archeologických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001.
- Hajnalová, M. 2012* – M. Hajnalová: Archeobotanika doby bronzovej na Slovensku. Štúdie ku klíme, prírodnému prostrediu, poľnohospodárstvu a paleoekonomii. Nitra 2012.
- Hampel 1896* – J. Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhoban. Budapest 1896.
- Hoffner, Jr./Craig Melchert 2008* – H. A. Hoffner, Jr./H. Craig Melchert: A Grammar of the Hittite Language. Winona Lake 2008.
- Kacsó 1995* – C. Kacsó: Der Hortfund von Arpäşel, Kr. Bihor. In: T. Soroceanu (Hrsg.): Bronzefunde aus Rumänien. Prähist. Arch. Südosteuropa 10. Berlin 1995, 81–130.
- Kemenczei 2005* – T. Kemenczei: Funde ostkarpatenlandischen Typs im Karpatenbecken. PBF XX/10. Stuttgart 2005.
- Kilian-Dirlmeier 1975* – I. Kilian-Dirlmeier: Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa. PBF XII/2. München 1975.
- Kilian-Dirlmeier 1979* – I. Kilian-Dirlmeier: Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit. PBF XI/2. München 1979.
- Klčo 1995* – M. Klčo: Zisťovací archeologický prieskum v polohe Marhát v Moraviano nad Váhom. Balneol. Sprav. 33, 1995, 135–145.
- Kobaľ 2000* – J. V. Kobaľ: Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX/4. Stuttgart 2000.
- Kossack 1954* – G. Kossack: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Berlin 1954.
- Kytlicová 2007* – O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Labuda 1980* – J. Labuda: Archeologický výskum na Sitne. AVANS 1978, 1980, 166–169.
- Labuda 1981a* – J. Labuda: Druhá etapa archeologického výskumu na Sitne a prieskum okolia. AVANS 1980, 1981, 167–170.
- Labuda 1981b* – J. Labuda: Výsledky doterajšieho archeologického výskumu na Sitne. Štud. Zvesti AU SAV 19, 1981, 113–123.
- Labuda 2008* – J. Labuda: Andrej Kmeť – sitniarsky rytier. Martin 2008.
- Márton 1911* – L. Márton: A magyarhoni fibulák osztályozása. Arch. Ért. 31, 1911, 329–352.
- Merhart 1952* – G. von Merhart: Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschr. RGZM 2, 1952, 1–71.
- Mozsolics 1985* – A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985.
- Mozsolics 2000* – A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló. Kiel 2000.
- Müller-Karpe 1980a* – H. Müller-Karpe: Bronzezeitliche Heilszeichen. Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M. 1978–1979, 1980, 9–28.
- Müller-Karpe 1980b* – H. Müller-Karpe: Handbuch der Vorgeschichte IV/2. Bronzezeit. München 1980.
- Müller-Karpe 2009* – H. Müller-Karpe: Religionsarchäologie. Archäologische Beiträge zur Religionsgeschichte. Frankfurt am Main 2009.
- Medvecký 1924* – K. A. Medvecký: Andrej Kmeť, jeho život a diela. I. sv. Sitno a jeho široké okolie. Bojnice 1924.
- Novotná 1970a* – M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Novotná 1970b* – M. Novotná: Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava 1970.
- Novotná 1980* – M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Novotná 1984* – M. Novotná: Die Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4. München 1984.
- Novotná 1991* – M. Novotná: Die Bronzegefäße in der Slowakei. PBF II/11. Stuttgart 1991.
- Novotná 2001* – M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. PBF XIV/11. Stuttgart 2001.
- Novotná 2014* – M. Novotná: Die Vollgriffschwerter in der Slowakei. PBF IV/18. Stuttgart 2014.
- Ožďáni 2006* – O. Ožďáni: Depot bronzových predmetov z neskorej doby bronzovej z Nitrianskej Blatnice. AVANS 2004, 2006, 156, 157.
- Ožďáni 2009* – O. Ožďáni: Depoty bronzových predmetov z Hradiska pri Nemeckej. Slov. Arch. 56, 2009, 1–56.

- Ožďáni/Ušiak/Zachar* 2007 – O. Ožďáni/P. Ušiak/T. Zachar: Další depot bronzových predmetov zo Zvolena. In: M. Salaš/K. Šabatová (Ed.): Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. Konference. Bučovice 3.–6. 10. 2006. Brno 2007, 167–176.
- Patay* 1996 – P. Patay: Einige Worte über Bronzegefäße der Bronzezeit. In: T. Kovács (Hrsg.): Studien zur Metall-industrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Budapest 1996, 405–419.
- Paulík* 1965 – J. Paulík: Nález štítových puklíc z mladšej doby bronzovej vo Zvolene. Štud. Zvesti AU SAV 15, 1965, 17–32.
- Paulík* 1966 – J. Paulík: Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. Slov. Arch. 14, 1966, 357–396.
- Paulík* 1976 – J. Paulík: Dve nové mohyly z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 28, 1976, 369–373.
- Paulík* 1982 – J. Paulík: Hromadný nález bronzov sitnianskeho typu z Očovej, okr. Zvolen. Zbor. SNM 76. Hist. 22, 1982, 19–29.
- Paulík* 1984 – J. Paulík: Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). Zbor. SNM 78. Hist. 24, 1984, 27–48.
- Paulík* 1993 – J. Paulík: Bronzom kované dejiny. Bratislava 1993.
- Petrescu-Dîmbovița* 1977 – M. Petrescu-Dîmbovița: Depozitele de bronzuri din România. București 1977.
- Puš* 1978 – I. Puš: Antropomorfni obeski iz Ljubljane. Arh. Vestnik 29, 1978, 46–54.
- Říhovský* 1979 – J. Říhovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5. München 1979.
- Říhovský* 1983 – J. Říhovský: Die Nadeln in Westungarn I. PBF XIII/10. München 1983.
- Ruttkay* 1977 – A. Ruttkay: Výskum zaniknutého včasnostredovekého sídliska, architektúry a pohrebiska pri Nitrianskej Blatnici v roku 1976.
- Salaš* 1997 – M. Salaš: Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice. Brno 1997.
- Salaš* 2005 – M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I–II. Brno 2005.
- Seewald* 1938 – O. Seewald: Ein frühhallstattzeitlicher Ver-wahrfund aus Banka bei Pistyan. Sudeta 14, 1938, 10–15.
- Smejtek* 2000 – L. Smejtek: Odlévací forma ze Žichlic, okr. Plzeň – Sever. Příspěvek ke genezi jednoho typu antropomorfních závěsků. Arch. Rozhledy 52, 2000, 7–24.
- Schmidtová/Baxa/Paulík* 2002 – J. Schmidtová/P. Baxa/J. Paulík: Der Bronzehortfund aus Bratislava-Rusovce. Anodos 2, 2002, 277–294.
- Starè* 1975 – F. Starè: Dobova. Brežice 1975.
- Studeníková/Paulík* 1983 – E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Tarbay* 2015 – J. G. Tarbay: A Late Bronze Age hoard and sickle-shaped pins from Fövényes (Hungary, Veszprém County). Ósrég. Levelek 14, 2015, 84–118.
- Teržan* 1999 – B. Teržan: An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia. Arh. Vestnik 50, 1999, 97–143.
- Veliačik* 1983a – L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.
- Veliačik* 1983b – L. Veliačik: Hradiská lužickej kultúry na Slovensku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 14–23.
- Veliačik/Romsauer* 1994 – L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku 1. Katalóg. Nitra 1994.
- Veliačik/Romsauer* 1998 – L. Veliačik/P. Romsauer: Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (predbežná správa). Slov. Arch. 46, 1998, 225–251.
- Vinski-Gasparini* 1973 – K. Vinski-Gasparini: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar 1973.
- Vinski-Gasparini* 1983 – K. Vinski-Gasparini: Ostave s područja kulture polja sa žarama. In: B. Čović (Red.): Praistorija Jugoslavenskih zemalja IV. Bronzno doba. Sarajevo 1983.
- Žebrák* 1983 – P. Žebrák: Archeologický výzkum na Sitně roku 1982. AVANS 1982, 1983, 265–267.
- Žebrák* 1984 – P. Žebrák: Další výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1983, 1984, 228, 229.
- Žebrák* 1985a – P. Žebrák: Třetí výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1984, 1985, 259–261.
- Žebrák* 1985b – P. Žebrák: Sitno stále neznáme. Krásy Slov. 62, 1985, 16, 17.
- Žebrák* 1986 – P. Žebrák: Další výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1985, 1986, 257, 258.
- Žebrák* 1987a – P. Žebrák: Pátá výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1986, 1987, 112, 113.
- Žebrák* 1987b – P. Žebrák: Die urzeitliche Burganlage von Sitno. In: J. Hrala/E. Plesl (Hrsg.): Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985. Praha 1987, 331–333.
- Žebrák* 1987c – P. Žebrák: Praveké hradisko na Sitně. In: R. Krajčovič (Ed.): Sprievodca po náučnom chodníku Sitno. Bratislava 1987, 21–23.
- Žebrák* 1988 – P. Žebrák: Ukončení výzkumu na Sitně. AVANS 1987, 1988, 142.

Rukopis prijatý 13. 6. 2017

Abstract and key words translated by Dana Marková
Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

PhDr. Ondrej Ožďáni, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
ondrej.ozdani@savba.sk

PhDr. Pavel Žebrák
Spojená katolícka škola
Farská 19
SK – 949 01 Nitra
pavelzebrak@gmail.com

Depot bronzener Gegenstände aus dem Burgwall der Lausitzer Kultur auf Sitno

Ondrej Ožďáni – Pavel Žebrák

ZUSAMMENFASSUNG

In der Studie wird das Depot bronzener Gegenstände, entdeckt im Jahr 1986 im Kataster der Gemeinde Ilija, Bez. Banská Štiavnica während der Rettungs- und Feststellungsausgrabung des Burgwalls der Lausitzer Kultur in der Flur Sitno auf gleichnamigem Berg (Žebrák 1987a, 112, 113), veröffentlicht. Sein Gipfel mit 1009 m ü. d. M. ist gleichzeitig die Dominante und der höchste Punkt von Štiavnické vrchy. Vom Nord, West und Süd ist der Burgwall durch steile Andesit-Felsblöcke natürlicherweise geschützt. Ein freier Zugang in den von der Natur befestigten Raum war nur aus östlicher Seite möglich. In diesem Teil wurde mit größter Wahrscheinlichkeit erst in der späten Bronzezeit eine mächtige Befestigung erbaut. Die Fortifikation des Burgwalls bildet ein Wallsystem. Die erste Linie stellt der äußere Umfassungswall, die zweite Linie der Querwall, der das Areal ungefähr in zwei Hälften, in die obere und die untere teilt (Abb. 1), dar. Die obere wird für die Akropolis, in der sich bis heute eine ergiebige Wasserquelle in 970 m ü. d. M. befindet, gehalten (Furmánek/Mitáš 2015, 258; Labuda 1981b, 113, 119; Žebrák 1987c, 22). Auf einem Teil der Wälle wurden im Mittelalter, ungefähr im 13. Jahrhundert, die steinernen Mauern erbaut, die zusammen mit der mittelalterlichen Burg einen befestigten Komplex gebildet haben. Das Areal des Burgwalls, das wahrscheinlich schon in der Urzeit und später im Mittelalter terrassenförmig hergerichtet wurde, hat eine Gesamtfläche von ungefähr 16 ha und ist bisher der höchstgelegene befestigte Punkt des Volkes der Lausitzer Kultur in der Zeit der jüngeren und späten Bronzezeit in der Slowakei (Žebrák 1987c, 21, 22). Die Lage wurde vom Volk der Lausitzer Kultur seit dem Ende der Stufe BD bis in den Anfang der Hallstattzeit (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1983, 266) besiedelt.

Die Studie besteht aus acht selbständigen Kapiteln. In den ersten zwei beschäftigen sich die Autoren mit der Geschichte der Forschung auf Sitno und veröffentlichen die bisherigen Erkenntnisse über der Lokalität. Die Lage auf Sitno wurde amateurhaft schon am Ende des 19. Jh. von Andrej Kmeť, der sich auch um ihre Einführung in die Literatur verdient machte (Medvecký 1924, 5–123), untersucht. An diese Forschungsaktivitäten knüpften im 20. Jh. die Angestellten von Slowakischen Montanmuseum mit Sitz in Banská Štiavnica, an. Im Verlauf von 20 Jahren anhaltender Untersuchung gewann Ján Truchlík eine große Kollektion von unterschiedlichen Funden, vor allem aus dem Raum der mittelalterlichen Burg, aber auch aus einzelnen Terrassen im Areal des Burgwalls. Die Resultate seiner Ausgrabungen wurden

jedoch bisher nicht veröffentlicht (Labuda 2008, 78–80), ähnlich wie das Material aus der Ausgrabung von Zora Liptáková aus dem Jahr 1970 (Labuda 1981a, 120). Die Kenntnisse aus den Ausgrabungen von Jozef Labuda in den Jahren 1978 bis 1979 wurden in mehreren Publikationen veröffentlicht (Labuda 1980, 166–169; 1981a, 167–170; 1981b, 113–123).

Die bisher am längsten dauernde archäologische Ausgrabung auf Sitno hat das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra in einer Zusammenarbeit mit den Slowakischen Montanmuseum in Banská Štiavnica durchgeführt. In den Jahren 1982 bis 1987 leitete die Ausgrabungen Pavel Žebrák, einer der Autoren dieses Artikels. Die Resultate der siebenjährigen Forschungssaisons wurden der fachlichen Öffentlichkeit bisher nur in Form von kurzen Nachrichten zugänglich gemacht (Žebrák 1983, 265–267; 1984, 228, 229; 1985a, 259–261; 1985b, 16, 17; 1986, 257, 258; 1987a, 112, 113; 1987b, 331–333; 1987c, 21–23; 1988, 142).

Im Jahr 1986 wurden auf dem Burgwall vier Sonden I bis IV trassiert und untersucht (Abb. 1: 1). Die Sonde I/86 mit Ausmaßen 10 x 5 m, in der ein Bronzedept gefunden wurde, befand sich im südöstlichen Teil des Areals des Burgwalls. Länglich lag sie parallel mit dem inneren Rand der Befestigung und durch den Mittel-Kontrollblock trennte sie sich in zwei Teilen, bezeichnet als Sonden I-A und I-B. Stufenweise wurde sie nach Schichten („a“ bis „ch“) bis in die Tiefe von 180 cm, wo schon der sterile Untergrund lag (Abb. 2), untersucht.

Seit der Schicht „g“ hat man festgestellt, dass durch den Aushub ein Innenraum eines größeren urzeitlichen Objektes, bzw. mehrerer Objekte, mit größter Wahrscheinlichkeit Wohnstätten in Superposition, ergriffen wurde. Auf diese Tatsache wiesen in verschiedenen Ebenen des Aushubes bis in die Tiefe von 180 cm festgehaltene Reste von durchgebrannten Fußböden, Feuerstellen oder Öfen und verbrannten Balken, hin. Man hat Lehmewurf, Spinnwirtel, Webgewichte, Getreidequetscher, in den Untergrund versenktes Vorratsgefäß, dessen Boden sich sogar in der Tiefe von 200 cm befand, drei Pfahlgruben (Abb. 2), einen Satz von paläobotanischen Funden und eine Gattungsvertretung einer großen Kollektion von Siedlungsfunden, einschließlich der Keramik, festgestellt. Ein rechteckiger Grundriss der vernichteten Wohnstätte in einer Tiefe von 160 cm hatte die Länge von circa 7–8 m, die Breite hat man nicht festgestellt.

Das Bronzedept befand sich im westlichen Teil der Wohnstätte in einer Tiefe von 160 cm (Schicht „ch“)

und lag ursprünglich auch unter der durchgebrannten Schicht von Kohlenstückchen, gebildet durch Verbrennung und Verkohlung des hölzernen Fußbodens (Abb. 3). Eine ähnliche Schicht befand sich in den Häusern II, VI und VIII auf dem Burgwall der Lausitzer Kultur in Zemianske Podhradie (Veliačik/Romsauer 1998, 240).

Alle Gegenstände aus dem Depot befanden sich im Inneren eines in Kreis gerollten Gürtels (Abb. 5), außer der Spitze einer Nadel, die 30 cm südlich des Gürtels gelegen hat. Die einzelne Bronze im Gürtel (Abb. 5; Taf. I: 7; V: 7, 8; VII: 1a, 1b) waren folgendermaßen geordnet: spiralförmig gerollte Armringe (Taf. II: 5, 7, 7a, 10–12, 14–16; IV: 6, 7, 9–11; VI: 2–4), sowie die funktionell nicht identifizierten Gegenstände mit einer Öse (Taf. V: 1a, 1b, 4a, 4b; VI: 6, 7) befanden sich im oberen Teil des Satzes. Der Nadelkopf lag in seinem unteren Teil (Taf. III: 10). Zwischen den Armringen und dem Nadelkopf lagen Bronzeringe, Haarzier (Taf. II: 9; III: 2–5, 9; IV: 1–4; V: 2, 3, 5, 6), Ring und ein Anhänger in Form einer Sanduhr (Taf. II: 8). Ein Ende des ledernen Gürtelverschlusses mit angenähten Bronze buckeln, zwei Bronzeringen und einer Bronzeapplikation in Form eines Brillenanhängers (Taf. I: 1–5; VI: 10, 11) war durch spiralförmig gerollte Armringe durchgezogen, das zweite Ende lag beim inneren Ende des gerollten Gürtels. Tordierte Halsringe befanden sich beim oberen Rand des Gürtels und mit den Enden nahmen sie Richtung nach oben (Taf. III: 1, 7, 8).

In der Kollektion des Depots blieb auch organisches Material erhalten. Außer der ledernen Unterlage vom Verschluss des Gürtels (Taf. I: 1; VI: 10, 11) wurden Reste organischen Materials auch auf den äußeren Seiten der Gegenstände mit den Ösen (Taf. V: 1b, 4b; VI: 6, 7) und auch auf den spiralförmigen Armringen (Taf. IV: 5–7, 9–11; VI: 2–4) festgestellt. Die Kollektion der Haarzier war mit einem Schnürchen (Taf. II: 9; V: 5) verschnürt. An einem Ende des bronzenen Gürtels, bei dem auch sein lederner Verschluss lag, waren durch die Öffnungen Reste eines ledernen Schnürchens durchgezogen (Taf. VI: 1). Aus den Analysen ausgewählter organischen Mustern ging hervor, dass das Leder vom Verschluss des Gürtels (Taf. I: 1; VI: 10, 11) weder vom Rindvieh noch vom Schwein stammt. Es ist nicht gelungen den genauen Ursprung des Leders festzustellen.

Das in der Öffnung des bronzenen Gürtels erhaltene Schnürchen (Taf. VI: 1) wurde als ledernes Riemchen identifiziert, hergestellt aus Leder eines anderen Tieres als Unterlage des Gürtelverschlusses. Die drahtene Haarzier (Taf. II: 9; V: 5) war mit Fäden pflanzlichen Ursprungs umgebunden. Die bronzenen Buckel (Taf. I: 1d, 2) wurden an die lederne Unterlage des Gürtelverschlusses mit Schnürchen angenäht, die durch rechtslaufende Drehung zweier gleichartig rechtslaufend gedrehten Bändchen kollagenen Fasern der Achillessehne eines Rindviehs geschaffen wurden. Die Schnürchen sind durch eine Z-Biegung fest gedreht, der Winkel der Drehung ist 30°. Die Schnürchen sind aus zwei Garnen gemacht und jede besteht aus ungefähr 15–20 Fasern. Die Stärke des ganzen Schnürchens bewegt sich ab 1,5 bis 1,8 mm. Das Annähen ist mit dem Vorwärtssch

gemacht, auf der Oberfläche sind die Einstiche 0,5 cm von sich entfernt und auf dem unteren Teil sind die Einstiche von sich ab 0,2 bis 0,3 cm entfernt.

Das Material von der Oberfläche der Armringe (Taf. IV: 6) stammt vom Fell der wühlmausartigen Tieren, am ehesten eines Ziesels, in dem das Depot wahrscheinlich verpackt war.

Ein Bestandteil der vorgelegten Studie sind auch die Resultate der paläobotanischen Analysen aus der Kollektion der verkohlten Körner, Samen, Ährchen und Kohlenstückchen, die durch das Schlämmen der Erde, abgenommen aus dem Interieur der vernichteten Wohnstätte in der Sonde I/86 aus der Tiefe von 180 cm, gewonnen wurden. Aus den Analysen geht hervor, dass die Bewohner des Burgwalls sich intensiv der landwirtschaftlichen Tätigkeit gewidmet haben. Sie haben vor allem Getreidearten angebaut, fast alle bekannte Arten von Weizen, weiter Roggen, Hafer und Hirse. Von den Hülsenfrüchten sind Linsen, Erbsen und Wicke vertreten. Das Naturmilieu bildeten vor allem Buchen- und Eichenwälder, vertreten sind auch andere Gehölze, wie zum Beispiel Ahorn, Linde, Holunder, Esche, Weißbuche und Pappel. Das Spektrum der festgestellten Arten, vor allem der angebauten Pflanzen, gewonnen aus dem Fußboden der ergriffenen Wohnstätte, deutet unbestritten an, dass das Bronzedeot wirklich in einem Siedlungsobjekt deponiert war. Dieses diente nicht nur als Wohnstätte, sondern gleichzeitig auch als Produktionsraum (Fragmente von tönernen Webergewichten, Getreidequetscher, und s. w.) benutzt wurde.

Bei der Analyse der bronzenen Gegenstände hat man festgestellt, dass aus dem chronologischen Gesichtspunkt nur ein kleiner Teil für die Festlegung einer genaueren zeitlichen Einreihung des Satzes geeignet ist. Im Fund befanden sich Gegenstände entweder ohne jedweden Aussagewert, oder einige kamen in längeren Abschnitten der jüngeren und der späten Bronzezeit vor. In einigen Fällen ist es nicht gelungen eine geeignete Analogie zu finden und ihre Datierung ist dann nicht gebührend unterstützt. Trotz diesen Tatsachen, auf Grund des bronzenen Gürtels, der in die Stufe HB1 datiert ist – durch einen unbestritten analogen Gegenstand – das Diadem aus Nemecká, umarbeitet aus ursprünglichem Gürtel (Taf. VIII: 2; Ožďáni 2009, 7, 18), der bronzenen Spiralarmringe, eventuell auch eines Anhängers in Form der Sanduhren und einer Nadel, nach der Form dem Typ Banka nahe stehend, wird das Depot als eine Einheit an die Wende der Stufen HaA2/HaB1, doch mit größter Wahrscheinlichkeit am ehesten in die Stufe HaB1, datiert.

Der Burgwall der Lausitzer Kultur, in dessen Areal das Depot der Bronze, sowie auch in der Vergangenheit eine relativ große Kollektion von bronzenen Gegenständen und Gießformen gefunden wurde, gehört zum Typ der befestigten Siedlungen, die als Höhengründungen bezeichnet werden. Für diesen Typ ist ihre Situierung in höhere, schwieriger zugängliche Lagen, die sich auf Felsenerhöhungen und Berggipfeln befinden (Veliačik 1983b, 18), kennzeichnend. Ein weiteres charakteristisches Merkmal dieser Burgwälle ist das Bestreben das ganze Areal der Gemeinde mit einer Befestigung abzugrenzen, wobei auch die natürlichen Schutzzei-

enschaften des Terrains wie die steilen Abhänge und Felsenwände benutzt wurden, was auch im Fall des Burgwalls auf Sitno, der mit dem Ausmaß von ungefähr 16 ha zu der Gruppe der Burgwälle mit einem ausgedehnten Areal gehört, bewiesen ist.

Die Antwort auf die Frage, in welcher Periode die Befestigung auf der strategischen Lage auf dem Gipfel von Sitno erbaut wurde, bleibt bisher unklar. Die Besiedlung durch das Volk der Lausitzer Kultur ist in gegebenem Raum schon ab der Stufe BD belegt und hat offensichtlich bis zum Anfang der Hallstattzeit gedauert (*Labuda 1981b*, 120, 121). Mit Bezug auf die umfangreiche Befestigung muss konstatiert werden, dass sein Entstehen eindeutig mit seiner Verteidigungsfunktion zusammenhing. Den Aufbau der Fortifikation hat wahrscheinlich der Wechsel der gesellschafts-ökonomischen Situation in gegebenem Raum verursacht, der im Verlauf des Ausganges der jüngeren Bronzezeit und in der Periode der späten Bronzezeit (*Veliačik 1983a*, 142, 143) aufgezeichnet wurde. Trotz unruhigen Zuständen im breiteren Raum des Karpatenbeckens (z. B. Ankunft des Volkes der Mezőcsát-Kultur) wird eine weitere Entwicklung der wirtschaftlichen Tätigkeit, ein höheres Niveau der Organisation und somit sich vertiefende gesellschaftliche Differenzierung des Volkes der Lausitzer Kultur (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999*, 123; *Veliačik 1983a*, 142) beobachtet.

Die Entstehung des Burgwalls auf Sitno hing, wie es vorausgesetzt wird, mit dem expansiven Fortgang des Volkes der Lausitzer Kultur im Verlauf der späten Bronzezeit und des folgenden Ablaufes der Besiedlung in höhere, oft auch extreme Lagen, übersteigend die Meereshöhe auch von 1000 m, und wahrscheinlich auch mit dem Bestreben besser zu exploitierten und kontrollieren die bedeutenden Lager von Kupfererz, die sich in diesem Fall in den erzhaltigen Štiavnické vrchy befanden, zusammen. Diese Erzader, reich außer anderen Edelmetallen auch an Kupfer, wurden unbestritten durch das Volk der Lausitzer Kultur gefördert. Ein indirekter Beweis dieser Tätigkeit ist eine große Zahl der Funde von bronzenen Gegenständen, gewonnenen auch aus dem Areal des Burgwalls auf Sitno, und vor allem das Vorkommen von Gussformen und der Schlacke, die darüber zeugen, dass in der Gemeinde eine metallurgische Werkstatt nicht nur für den Bedarf der einheimischen Kommunität, sondern im Rahmen der Handelskontakte auch für die mehr entfernten Gebiete tätig war (*Labuda 1981b*, 120, 121, Abb. 1: 3; *Žebrák 1987c*, 22). Die vorausgesetzte Metallgießerei-Werkstatt arbeitete

vielleicht bis zum Ende der Besiedlung auf Sitno. Über die Realität dieser Voraussetzung konnte vielleicht handgreiflich auch ein älterer Fund eines Depots von bronzenen Gegenständen aus dem Jahr 1944, entdeckt auf dem östlichen Abhang der Anhöhe Holík im Kataster der Gemeinde Počúvadlo (Taf. IX; *Balaša 1960*, 54; *Budinský-Krička 1948–1949*, 272; *Paulík 1982*, 21, 22, Abb. 2: 2–4), der in den Horizont der Depots Sitno, also in die Stufe HaB2/HaB3 (*Novotná 1991*, 31 2001, 61) datiert ist, zeugen.

Der Burgwall auf Sitno präsentiert sich auf Grund der angegebenen Tatsachen als Mittelpunkt des administrativen, Herstellungs-, Handels- und Kultzentrums eines überregionalen Charakters. Zusammen mit dem Burgwall auf Pustý hrad in Zvolen war er in einem Gebiet situiert, das genügend Kupfer für die Produktion von bronzenen Gegenständen gewährt hatte (*Oždáni/Ušiak/Zachar 2007*, 174). Es kann vorausgesetzt werden, dass in den handwerklichen Werkstätten, die wahrscheinlich auf diesen Burgwällen gearbeitet haben, auch die beiden fast identischen bronzenen Gürtel hergestellt wurden, wobei später das Exemplar aus Nemecká in ein Diadem aufbereitet wurde. Berücksichtigt die gesamte Durchführung und vor allem die Motive von ähnlichen Ziermustern ist berechtigt zu vermuten, dass auch das Diadem, das auf einer elektronischen Auktion verkauft und als Lokalität „Central Europe“ (*Tarbay 2015*, 89, 108, Abb. 7: 1) angeführt wurde, stammt aus dem Gebiet der Slowakei, bzw. dem nördlichen Teil des Karpatenbeckens und in irgendeiner überregionalen metallurgischen Werkstatt im Gebiet der Lausitzer Kultur hergestellt wurde (*Oždáni 2009*, 30).

Die strategische Lage der Lokalität auf dem Gipfel von Sitno, zusammen mit einer mächtigen Fortifikation des Burgwalls, war sicherlich Garantie für ungestörte und ruhige Handelstransaktionen und Austausch der Ware, die hier evident realisiert wurden. Beweis dieser Handelskontakte sind Funde der Keramik der Čaka- und der Gáva-Kultur im Rahmen der älteren Phase der Besiedlung der Lage, später, seit der Wende der Stufen HA/HB wird ein relativ starker Eingriff aus dem Gebiet der Kyjatice-Kultur, sowie auch Einflüsse der Podoler-Kultur aus dem Gebiet der südwestlichen Slowakei (*Labuda 1981b*, 116–121; *Žebrák 1987c*, 22, 23) beobachtet. Die Kommunität des Volkes der Lausitzer Kultur, die diese Höhenlage auf Sitno besiedelte, lebte also nicht in einer Isolation, sondern unterhielt rege Handelskontakte mit nahen aber auch mehr entfernten Gebieten in westlicher und östlicher Richtung.

Abb. 1. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Die Lage der Sonden im Areal des Burgwalls im Jahr 1986. I – Sonden I-A und I-B – Fundort des bronzenen Depots (Ausfertigung: M. Bartík aus Unterlagen von P. Žebrák).

Abb. 2. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Sonde I-A und I-B, Schicht „ch“. Fundsituation in den Sonden in Tiefe von 150–180 cm ab dem Niveau des Terrains. Legende: a – Pfahlgrube; b – durchgebrannte Erde; c – Kohlenstückchen-Schicht; d – Depot; e – Steine; f – Mühlstein; g – Gewicht; h – Keramik.

Abb. 3. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Original der zeichnerischen Dokumentation der Sonde I/86 in Tiefe von 140 cm ab dem Niveau des Terrains. Verkohlte Holzbretter, niedergelegt in schwarzer Schicht von Kohlenstückchen auf der Grenze der Sonden I-A und I-B.

Abb. 4. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Ursprüngliche zeichnerische Dokumentation der Fundsituation des Profils der westlichen Wand der Sonde I-B. Mit blauer Farbe sind die Steine gezeichnet. Im Plan fehlt die Legende.

Abb. 5. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Blick auf das bronzene Depot *in situ* nach der Freilegung in der Sonde I-B, in der Schicht „ch“ (Foto: P. Zembrák).

Taf. I. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1 – Endverschluss des bronzene Gürtels (13); 1a, 1b, 4, 5 – bronzene Ringe aus dem Endverschluss (13c, 13b); 1c, 3 – Applikationen in Form einer Brillenspirale (13a); 1d, 2 – bronzene Buckeln vom Endverschluss (13d); 6 – aufgerollte Verzierung des Gürtels; 7 – bronzener Gürtel (26); 7a, 7c – Details der Enden des Gürtels aus der Innenseite; 7b – Profil des Gürtels an aktueller Stelle. Maßstab: a – 1–5; b – 6; c – 7.

Taf. II. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1 – Ring (23); 5, 7, 10–12, 14–16 – Spiralarmringe (1–5, 7, 8, 10); 2, 3, 4, 6 – Bruchstücke organischer Materialien und pflanzlicher Halme (12, 27, 30, 31); 8 – Anhänger in Form einer Sanduhr mit kreisförmigem Abschluss (17); 9 – Lockenring mit drei Windungen (9); 13 – tordierter Gegenstand in Form einer Nadel (6).

Taf. III. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1, 7, 8 – tordierte Halsringe und Bruchstück eines tordierten Halsringes (18–20); 2–4 – Bruchstücke der Haarzier aus mehreren Lockenringen (29, 32–34); 5 – bronzener Ring (21); 6 – Bruchstück eines Drahtes aus dem Lockenring (11); 9 – Haarzier (15); 10 – Nadel (22).

Taf. IV. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1, 2 – Haarzier (15, 34); 3, 4 – bronzene Ringe (16, 21); 5–7, 9–11 – bronzene Armringe (1–3, 7, 8, 10); 8 – bronzener Anhänger (17).

Taf. V. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1a, b, 4a, b – Schmuck unbekannten Zweckes (24, 25); 2 – Bruchstücke eines Lockenringes (28); 3, 5 – Haarzier (9, 14);

6 – abgeschlossener Ring (16); 7, 8 – Blick auf die gepunzte Verzierung in einzelnen Feldern des bronzene Gürtels. Maßstab: a – 1–6; b – 7, 8 (Foto: Archiv des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften).

Taf. VI. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1 – Blick auf die Reste der ledernen Schnur in den Endöffnungen des Gürtels; 2, 3 – bronzene Armringe (4, 5); 4 – Fragment des Armringes (5); 5 – Bruchstück des Halsringes (20); 6, 7 – Schmuck unbekannten Zweckes (24, 25); 8, 9 – Halsringe (18, 19); 10, 11 – Blick auf den ledernen Verschluss des Gürtels (13). Unterschiedliche Größen. (Foto: Archiv des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften).

Taf. VII. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Blick auf den bronzene Gürtel. 1a – von Vorne, 1b – von Hinten. (Foto: Archiv des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften).

Taf. VIII. 1 – Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1a – bronzener Gürtel; 1b – aufgerollte Verzierung des Gürtels; 1c – Profil des Gürtelbleches; 2 – Nemecká-Hradisko (Burgwall), Bez. Brezno: 2a – bronzener Diadem; 2b – aufgerollte Verzierung des Diadems; 2c, 2d – Profile des Diadem-Bleches aus beiden Lagen. Maßstab: a – 2a, 2b; b – 1a, 1b.

Taf. IX. Počúvadlo, Bez. Banská Štiavnica. In der Gegenwart zugängliche bronzene Gegenstände aus dem Depot aus der Flur Holík, schon veröffentlicht oder für den Druck vorbereitet. Unterschiedliche Größen (1–5, 7, 13–21, 23–26 – nach Novotná 1970a; 1984; 1991; 2001; 22, 27, 28 – nach Paulík 1982; 6, 8–12 – L. Veliačik danken wir für die Verleihung der Zeichnungen).

